

सं. नं. २३५

मॅट्रिक्युलेशनचे परिक्षेस नेमिलें आहे.

डॉ० जॉन्सन यांचें चरित्र

(निबंधमालेंतील कै० विष्णुशास्त्री यांचा विस्तृत टीपांसह निबंध)

मुद्रक व प्रकाशक—

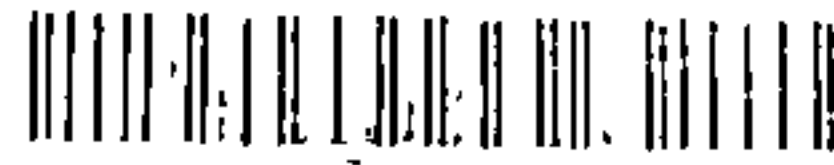
शंकर नरहर जोशी 'चित्रशाळा' प्रेस १०२६ सदाशिव पेठ
पुणे शहर.

सन १९२६

REF BK-0003052

किंमत ४८

REFBK-0003052

डॉक्टर जॉन्सन् यांचे चरित्र.

सूरतसे कीरत बडी विन पंख उड जाय।

सूरत तो जाती रही कीरत कभूं न जाय ॥ कळशीदासः

अंक ३३. — (१) प्रस्तुत विषयाचें अपूर्वत्व. (२) त्यावर लिहिण्याचा उद्देश. (३) जॉन्सन्चा जन्म व बाल्यावस्था. (४) त्याचें अध्ययन. (५) अभ्यासाचा प्रकार. (६) बापाच्या मरणा-नंतर उपजीवनार्थ उद्योग. (७) विवाह-विद्यालयस्थापन-लंडन् शहरास प्रस्थान. (८) गॅरिक.

१. प्रस्तुतारख्या विषयाचें विवेचन आमच्या भाषेस अनेक प्रकारांनीं केवळ अपूर्व होय. एक तर असें कीं, या भाषेंत किंबहुना हिंदुस्थानांतील जुन्या नव्या कोणत्याही भाषेंत, चरित्रलेखनाचा प्रकार मुळांच आढळत नाहीं. इतिहासाच्या अभावामुळे एकंदर राष्ट्राविषयांची जुनी माहिती जशी अगदीं बुडाली, त्याप्रमाणेंच चरित्रांच्या अभावां प्राचीन काळां होऊन गेलेल्या महान् महान् पुरुषांचें वृत्तही केव्हांच समूळ नष्ट होऊन गेलें आहे. आतां 'शंकरविजय,' 'ललितविस्तर,' 'भोजप्रबंध' वगैरे कांहीं ग्रंथ संस्कृतांत व मराठींत 'भक्तिविजय,' 'संतलीलामृत,' अशांसारखे देशांत कांहीं आहेत खरे; पण पुराणांत व इतिहासांत जितकें अंतर तितकेंच वरील ग्रंथांत व खऱ्या चरित्रांत. ग्रीक् व रोमन् लोकांत प्लुटार्क, § कॉर्नेलियस् नीपोस् × वगैरे चरित्रकार जसे होऊन गेले तसा प्रकार

१. 'शंकरविजयांत बौद्धांचें खंडन करून ब्राह्मणधर्माची ह्मणजे वैदिक मार्गाची ज्यांनीं पुनः संस्थापना केली त्या प्रख्यात जगद्गुरूंचें चरित्र वर्णिलें आहे; 'ललितविस्तारांत' अर्ध्या मानव जातीभर जो धर्म आज हजारों वर्षे पसरला आहे त्याचा आद्यगुरू जो शाक्यसिंह, गौतम किंवा बुद्ध त्याचा वृत्तांत दिला आहे; 'भोजप्रबंधांत' भोज राजा व त्याच्या पदरचे जे कालिदासादि विख्यात कवि त्याजविषयांच्या दंतकथा आहेत. शेवटले दोन महीपतिकृत ग्रंथ तर प्रसिद्धच आहेत.

§ Plutarchus — ग्रीक् तत्त्वज्ञानी व चरित्रकार; क्लॉडिअस् (Claudius) च्या कारकिर्दींत चॅरोनी (Chaeronea) येथें जन्मला. डॉमिटिअन् (Domitian) च्या कारकिर्दींत तो रोम येथें व्याख्यान देत असे. आयुष्याच्या उत्तर भागात मॅजिस्ट्रेटचें व धर्मोपदेशकाचें अशीं कामें त्यानें चॅरोनी येथें केलीं. ग्रीक् व रोमन् महापुरुषांचीं चरित्रे हा याचा ग्रंथ अत्यंत लोकप्रिय झाला असून याच्या इतके वाचक दुसऱ्या कोणत्याहि प्राचीन ग्रंथाला लाभले नाहींत. व याचें कारण ह्मणजे त्याचीं चरित्रे विश्वसनीय व चरित्र-नायकांचा शब्दचित्रें हुबेहुब देणारी असून चरित्रकाराच्या धंद्यांतील कसवांत त्यानें पूर्णपणें प्रावीण्य मिळविलें होतें, Moralia (or Ethical works) या नांवानें त्याचे बाकीचे साठवर लेख प्रसिद्ध झाले आहेत. याचा मृत्युकाळ निश्चित नाहीं. 'सम्पादक'

× Cornelius Nepos — सिसैरो (Cicero), अॅटिकस् (Atticus) व कॅटलस् (Catullus)
(पुढें चालू)

इकडे बहुधां कधीही झाला असेलसे वाटत नाही. तर वरील विषय एतद्देशियांस अत्यंत अपरिचित वाटण्याचे हे एक कारण आहे.

आंतां इंग्रज सरकारचा या देशावर अंमल सुरू झाल्यापासून पाश्चात्य विद्येचा इकडे जसा प्रसार होत चालला तसा त्याबरोबर वरच्यासारख्या ग्रंथरचनाविशेषाचाही प्रचार वस्तुतः पाहतां वाढायाचा होता. पण वरील विद्येचा उपक्रम येथील लोकांत नुकताच झाला असल्यामुळे व वरील रचनाविशेष अगदीं नवाच पडल्यामुळे अद्याप त्याविषयी लोकांत विशेष अभिरुचि उत्पन्न झालेली नाही. कांहीं वर्षांमागे इंग्रजी भाषेत प्रथम प्रवेश होऊन आमच्या विद्वान् मंडळीस मराठी भाषेत ग्रंथरचना करण्याची जोपर्यंत वरीच हौस वाटत असे, तोपर्यंत इतर विषयांप्रमाणे या विषयावरही बरेच ग्रंथ झाले; पण हल्ली त्यांपैकी एक मात्र सर्वप्रसिद्ध आहे. बाकीचे बहुतेक बुडाल्यासारखेच आहेत. आजपर्यंत लोकाश्रयास

यांचा स्नेही व समकालीन; विरोना (Verona) चा राहणारा. हा ऑगस्टसच्या कारकिर्दीत वारला. याचे पुष्कळ ऐतिहासिक ग्रंथ असून प्रसिद्ध सेनापतीच्या चरित्रांचा Vitae Excellentium Imperatorum हा ग्रंथ उपलब्ध आहे. पण हस्तलिखितात हा ग्रंथ एमिलिअस् प्रोबस (Aemilius Probus) च्या नांवावर दाखल आहे. मात्र (Cato the Censor) केटो व (Atticus) अॅटिकस यांची चरित्रे नीपोसर्चोच ह्मणून सर्वमान्य आहेत. **‘सम्पादक’**

२. गेल्या वीस पंचवीस वर्षांत सॉक्रेटिस्, कोलंबस, खुसरू, नाना फडनवीस, कॅप्टन् कुक, कॅथरिन इतक्यांची चरित्रे प्रसिद्ध झाली. शिवाय दोन तीन वर्षांपूर्वी दक्षिणाप्रेज कमिटीकडून पसंत झालेली वॉशिंग्टन्, फ्रांक्लिन्, † लॉर्ड क्लिव हींही चरित्रे इंदुप्रकाशांत छापलीं गेलीं. यांखेरीज आलीकडे रा० विनायक कोंडदेव ओक यांनीं केलेलीं ‘शिकंदर॥ बादशहा,’ ‘पीटर् धि ग्रेट’§ व ‘ड्यूक ऑफ वेलिंग्टन्’॥ हींही सरकारानें विकत घेऊन प्रसिद्ध केली आहेत. पण इतक्या सर्व चरित्रांत सॉक्रेटिसाचें मात्र चौहोंकडे प्रसिद्ध असून तिसऱ्या आवृत्तीपर्यंत त्याची मजल पोचली आहे.

§ Captain James Cooke (1728-1779) धाडशी खलाशी. ‘Voyages Round the world.’ हा याचा ग्रंथ उत्कृष्ट साधला आहे. यानें ग्रेट ब्रिटन् करतां पुष्कळ अज्ञात प्रांत व विशेषतः (Sandwich Islands) सॅड्विच् बेटे शोधन काढलीं. हवाई (Hawaii) येथें याचा खून झाला. १९१२ सालीं याचा पुतळा (Whitby) व्हिद्बी येथें उभारण्यांत आला. **‘सम्पादक’**

† Benjamin Franklin (1706-1790) विख्यात अमेरिकन् मुत्सद्दी व तत्त्वज्ञानी. प्रथम हा मुद्रणाचें कार्य करी. ‘Poor Richard’s Almanac’ प्रसिद्ध होतांच याच्याकडे लोकांचे लक्ष वेधलें. नंतर अनेक शास्त्रीय प्रयोग करून यानें विद्युद्वाहकतेचा (Lightning Conductor) शोध लावला. हा दहा वर्षे General Assembly चा सभासद होता आणि पुढें अठरा वर्षे आपल्या संस्थानाचा एजंट् ह्मणून ब्रिटन्मध्ये राहिला व परत आल्यावर युनायटेड् स्टेट्स्ची घटना तयार करण्याच्या कामांत याने बराच भाग घेतला. **‘सम्पादक’**

॥ Alexander the Great (ख्रि. पू. ३५६-ख्रि. पू. ३२३.) मॅसिडोनियाचा राजा, आपला बाप फिलिप् याच्या पश्चात् ख्रि. पू. ३३६ मध्ये गदीवर बसला. यानें क्रमानें थीबन् लोकांचा, व पर्शियन् राजांचा पराभव केला, डेरायसला पदच्युत केलें. सिरिया व फोणिसिया हे देश पादाक्रांत करून भूमध्य समुद्राच्या किनाऱ्यावरील सर्व शहरे काबीज केली व ईजिप्त जिंकून अलेक्झांड्रिया बसविलें. पुढें एक मोठें साम्राज्य स्थापून बाबिलोन हें प्राचीन शहर त्या

[पुढें चालू. §पीटर् धि ग्रेट व ॥ड्यूक ऑफ वेलिंग्टन् या टिपा पुढल्या पानावर पाहा.]

पात्र झालेल्या मासिक पुस्तकांतून तरी 'प्रसिद्धपुरुषचरित्रे' ह्मणून मूळ संकल्पांत घातलेलें एक सदर जरी नेहेमी असे व अद्यापही आहे, तरी फार करून हें सदर कोरडेंच राहत गेलें आहे. कधीं मधीं एकाद्या विख्यात पुरुषाचा वृत्तांत आलाच तर तो चारपांच पृष्ठांहून बहुधा अधिक नसतो. याचें कारण उघडच आहे. इकडील देशांत चरित्रलेखनाचा प्रचार पूर्वापासून मुळांच नसल्यामुळें इकडच्या विख्यात पुरुषांचा जीवनवृत्तांत लिहिण्याचें मूळच खुंटलें; तेव्हां युरोपांत होऊन गेलेल्या नामांकित पुरुषांच्या संबधानेंच काय तो तो लिहायास सांपडणार. पण तिकडची नुसती भूगोलसंबंधी सुद्धां माहिती इकडील लोकांस चांगलीशी असण्याची पंचाईत; मग तिकडील लोकाचारांविषयी व ज्यांचें नांवही पूर्वी ऐकलें नाहीं अशा प्रसिद्ध पुरुषांच्या चरित्राविषयी त्यांस जिज्ञासा उत्पन्न होण्याचा कितीसा संभव आहे ?

तर याप्रमाणें हें पुढील चरित्र, एक तर ही नवीन ग्रंथपद्धति ह्मणून व शिवाय ती कांहींशी सुरू केली असतां पुनः मार्गें पडली, या दोहों कारणान्नीं आमच्या वाचकांस अपूर्व वाटणारें आहे. पण इतकेंच नव्हे. पुढील लेखांत आणखी दोन नवे प्रकार वाचकांस आढळतील. पहिला हा काँ, आजपर्यंत महाराष्ट्रभाषेंत जीं जीं चरित्रे रचलीं गेलीं तीं कोणी विख्यात राज्यकर्ता, कोणी विख्यात शोधक, कोणी विख्यात तत्त्वज्ञ, अशांविषयींचीं होतीं. प्रस्तुत लेखाच्या विषयाप्रमाणें केवळ ग्रंथकाराचें चरित्र कोणी लिहिलें नाहीं. दुसरा विशेष असा काँ, पुढील वृत्तांत कोणत्या एका ग्रंथाच्या आधारानें रचला आहे किंवा कशाचें भाषांतर आहे असा नाहीं. तर अनेक ठिकाणची माहिती गोळा करून ती वाचकांस चरित्ररूपानें सादर केली आहे.

साम्राज्याची राजधानी करावी या हेतूनें तो बाविलोनला गेला पण अकराच दिवसांत वारला...
 हा. म. 'सम्पादक'
 § Peter the Great. (1672-1725) हा १६९६ सालीं रशियाचा झार झाला. सैन्य आणि आरमार यांची पुनर्रचना करून Deptford येथे जहाजांचे बांधकाम शिकविले. १७०३ सालीं यानें सेंट पीटर्सबर्ग वसविलें. पुल्टोवा (Pultowa) च्या लढाईत एका स्वीडिश शिपायाची पत्नी त्याच्या पश्चात् पीटर्च्या हाती कैदी म्हणून सांपडली. तिला पीटर्ने सेंट पीटर्सबर्गला नेऊन तिशीं लग्न केलें व तिनें हि चातुर्यानें त्याची सत्ता दृढतर केली. 'सम्पादक'

|| Arther Wellesley, Duke of Wellington (1769-1852) एकोणिसाव्या शतकांतल अत्यंत विख्यात ब्रिटिश सेनापति. १७८७ सालीं हा सैन्यांत शिरला. हिंदुस्तानांत यानें इतकी मर्दुमकी गाजविली की १८०५ सालीं त्याला नाइट (Knight) करण्यांत आलें. पुढें 'पेनिन्सुलर् वॉर'मध्ये नेपोलिअन्च्या सैन्याविरुद्ध १८०९ सालीं यानें Talavera येथे जय मिळविला. व्हिक्टोरिया येथे यानें मिळवलेल्या जयानें तर पॅरिसमध्ये दोस्त सैन्यांचा प्रवेश निश्चित झाला व नेपोलिअन्लाहि राज्यत्याग करावा लागला. इंग्लंडांत याचा जयजयकार होऊन १८१४ सालीं याला पॅरिस येथे ब्रिटिश वकील म्हणून पाठविलें. पुढें नेपोलिअन् (Elba) एल्बा हून निसटला पण वॉटर्लू (Waterloo) च्या लढाईत वेलिंग्टननें त्याचा नक्षा पूर्णपणें उतरविला. १८२८-३० पर्यंत वेलिंग्टन् मुख्य प्रधान व १८४२ पासून पुढें कमांडर् इन् चीफ होता. त्याचा St. Paul's मधील अंत्यविधि अत्यंत संस्मरणीय झाला. 'सम्पादक'

२. आतां सदरील लेखास वरील विषय निवडण्याचा हेतु काय व यापासून वाचकांस लाभ तो काय होणार याविषयीं अगोदर थोडेंसें लिहिलें पाहिजे. चरित्रवाचनापासून सामान्यतः कोणते लाभ आहेत ते तर आज कोणालाही सांगायला नकोत; तेव्हां ते प्रस्तुत लेखापासूनही होणारे आहेत हें उघडच आहे. पण कोणी कदाचित् ह्मणतील कीं, जॉन्सन्-सारख्याच्या आयुष्यांत येवढ्या मोठ्या वर्णन करावयाजोग्या गोष्टी कोणत्या घडलेल्या असणार ? तो अमुक वर्षीं जन्मला, अमुक वर्षीं मेला, त्यानें अमुक अमुक ग्रंथ केले, त्यावरून त्याचा असा असा लौकिक झाला, इतकेंच त्यांत असायाचें कीं नाही ? मोठमोठ्या राजांच्या वगैरे कथांत जसें मन रमून जातें तसें प्रस्तुत विषयांत काय होणार ? असा जे आक्षेप करतील त्यांस आमचें असें उत्तर आहे कीं, वरील समजूत जर खरोखरच त्यांच्या मनांत बिंबून गेली असेल, तर चरित्रांच्या वाचनापासून होणारा वास्तविक फायदा त्यांस बिलकुल कळलाच नाही असें ह्मटलें पाहिजे. मनोरंजन किंवा चित्तास चमत्कार भासणें याच लाभाची चरित्रवाचनापासून जर कोणी अपेक्षा करीत असेल, तर वरील हेतु कादंबरीपासून किंवा नाटकापासून जसा साध्य होईल तसा प्रस्तुत प्रबंधविशेषापासून होणार नाही. शिवाय चरित्रांचा उपयोग जर हा आहे, कीं त्यांपासून संसारास व लोकव्यवहारास उपयोगी असा सदुपदेश प्राप्त होतो, तर हा उपदेश मोठमोठ्या सार्वभौम राजांच्या लढाया वाचल्यापासून ज्यास्त होईल, कीं सामान्य लोकांस ज्या अडवणी व जे प्रसंग येतात ते त्यांच्या सारख्याच मनुष्यांनीं कसे टाळले किंवा ते कसे उदयास आले हें समजल्यानें ज्यास्त होईल वरें ? तर हें सर्व मनांत आणील त्यास खर्चात असें वाटल्यावांचून राहणार नाही कीं, ज्या विख्यात पुरुषांचें चरित्र आह्मी लिहावयास सरसावलों आहों तो जरी शिबंदरांप्रमाणें सगळें भुवन जिंकून आणखी भुवनें जिंकायास नाहीत, ह्मणून एकीकडे तोंड करून रडला नाही, त्यानें जरी कोलंबसाप्रमाणें नवें जग शोधून काढलें नाही, किंवा वार्शिगटनाप्रमाणें नव्या जगांत नवें राज्य स्थापन केलें नाही, तसेंच सॅक्रेटिसाप्रमाणें त्यानें जरी स्वर्गलोकांचें तत्त्वज्ञान भूलोकास आणलें नाही, किंवा हिंदुस्थानच्या म्याकिवेलाप्रमाणें 'खूप शर्तीनें राज्य राखिलें' नाही, तरी चरित्राचा विषय होण्यास त्याची योग्यता वरील महाजनांपेक्षां कोणत्याही प्रकारें कमी नसून पुष्कळ अंशीं उलटी ज्यास्तही आहे.

पण इतकेंच नव्हे. प्रस्तुत चरित्राचें वर जें सामान्यतः महत्त्व सांगितलें त्याशिवाय त्यापासून विशेषतः आणखी कित्येक लाभ आहेत. कोणा एका इंग्रज ग्रंथकारानें असें ह्मटलें आहे कीं, जॉन्सन् यास त्याच्या राष्ट्राचा प्रतिनिधिभूत मानला असतां चालेल, ह्मणजे साऱ्या इंग्लिश लोकांत सामान्यत्वेकरून जे गुण आढळतात त्यांचा समुच्चय वरील व्यक्तींत आढळतो. हें कसें हें पुढें क्रमाक्रमानें व्यक्त होत जाईल. तर प्रस्तुत लेखावरून एतद्देशीय

* नाना फडणवीस. Macchiavelli, Nicolo (1469-1527) हा फ्लोरेंटाइन् (फ्लोरेंसचा रहिवाशी) मुत्सदी व इतिहासकार होय. हिकमतानें राज्य कसें करावें याची अप्रतिम मीमांसा याच्या 'Il Principe' या ग्रंथांत असल्यामुळे त्याची ख्याति आज शतकानुशतक म टिकली आहे. यानें (Florence) फ्लोरेंसचा इतिहासहि लिहिला आहे. 'सम्पादक'

लोकांस इंग्रजांच्या स्वभावाविषयी व त्यांच्या आचारांविचारांविषयी वगैरे बरेच ज्ञान होईल, हा एक त्यापासून उपयोग होणार आहे. दुसरा असा काँ, जॉन्सन्च्या वेळची इंग्लंडची स्थिति व सध्यांची आपल्या देशची स्थिति यांत अनेक प्रकारचें साम्य आहे; यास्तव इकडूनही वरील स्थितीचें ज्ञान होणें हें इष्ट आहे. तशीच तिसरी गोष्ट ही काँ, वरील नामांकित ग्रंथकाराच्या वेळीं कित्येक मोठमोठ्या गोष्टी घडून येऊन मोठमोठे बुद्धिमान् पुरुष प्रख्यातीस चढले होते. तेव्हां त्यांचाही मुख्य कथानकाच्या अनुषंगानें निर्देश होऊन वाचकांस सहजरीत्या तितकी ज्यास्त माहिती होऊन मनःस करमणूकही होईल.

३. याप्रमाणें प्रकृत लेखाच्या अपूर्वत्वास्तव त्याच्या संबधानें सामान्यतः येवढा प्रस्ताव अगोदर केला. आतां मुख्य विषयास आरंभ करूं.

डॉक्टर सॅम्युएल् जॉन्सन् याचा जन्म इंग्लंड देशांत स्टॅफर्डशायरमध्ये† लिच्फील्ड‡ नांवाच्या गांवां इ० स० १७०९ या वर्षी झाला. याची आईबापे गरीब अवस्थेतच होती; तरी तीं सालस व संभावित असल्यामुळे त्यांस त्यांच्या गांवां बराच मान असे. एकदां तर जॉन्सन्च्या बापास लिच्फील्डचा मॅजिस्ट्रेटही नेमला होता; पण त्याचा नेहेमीचा धंदा ह्याटला ह्यणजे पुस्तके विकण्याचा होता. त्याचें दुकान मोठें असून, त्यास जवळचे ग्रंथ स्वतः चांगले समजत असत; यामुळे त्याचा लौकिक इतर पुस्तकविक्रयांपेक्षां फार असे. जॉन्सन् यास लहानपणींच 'स्कॅफ्युला'* या नांवाचा एक रोग झाला होता; तो त्याच्या कुळतिलाच होता असें कोणी ह्यणतात, व कोणाच्या मतीं(ते? सं०) तो त्याच्या दाईच्या संसर्गानें त्यास लागला. तो जाण्याविषयी जॉन्सन्च्या आईबापांनीं पुष्कळ औषधोपचार करून

१. आमच्या वाचकांपैकी पुष्कळांस माहीत असेलच कीं वरील उपपद 'भट्ट,' 'आचार्य,' 'पंडित' यांच्या सारखें केवळ सन्मानार्थक होय. 'डॉक्टर' हा शब्द एतद्देशीय भाषांतून 'इंग्रजी वैद्य' या अर्थी जरी रूढ होऊन गेला आहे, तरी त्याचा मूळचा अर्थ 'विद्वान्,' 'निष्णात,' इतकाच आहे. जॉन्सन् यास ऑक्सफर्ड युनिव्हर्सिटीनें 'एल् एल्. डी.' हा किताब त्याच्या विद्वत्तेस्तव व तत्कालीन ग्रंथकर्त्यांत तो अग्रगण्य होता यास्तव आपण होऊन पाठवून दिला.

† Staffordshire येथें लोखंड व दगडी कोळसा विपुल सांपडत असल्यामुळे 'Black Country' म्हणून हा प्रांत प्रसिद्ध आहे.

'सम्पादक'

‡ Lichfield.

'सम्पादक'

२. हा धंदा इकडील देशांत अद्याप चांगलासा सुरू झाला नाही. विलायतेंतील पुस्तके विकणारे लोक येथील मेमणांसारखा नुसता व्यापार वरतात असें नाही; तर त्यांचे मोठमोठे छापखाने असून ते स्वतः पुस्तके छापतात. दर वर्षीस लाखों पुस्तके तयार होऊन त्यांचा खपही तसाच जंगी चाललेला असतो. मागे स्कॉट, मेकॉले वगैरे ग्रंथकारांस मिळालेला जो पैसा सांगितला आहे त्यावरून त्यांचे ग्रंथ छापणाऱ्या पुस्तकवाल्यांस तर काय विफायत झाली असेल याची वाचकांनींच कल्पना करावी !

* Scrofula—गंडमाळा. दूषितरक्तजन्य असें हें दुखणें वेळींच उपाय न केल्यास क्षयावर जातें. प्रथमावस्थेतच Muriate of Calcium, कॉड् लिव्हर तेल व सातूचें सत्व घेतल्यास उपयोग होतो. वेळींच उपाय करून पू वगैरे काढून न टाकल्यास व्रण राहतात. 'सम्पादक'

पाहिले, पण कांहीं गुण आला नाही. शेवटीं त्यांनीं आपल्या तीन वर्षांच्या मुलास त्या वेळची राज्यकर्त्री जी अँन राणी तिजकडे नेले. पण तिच्याही हस्तस्पर्शानें कांहीं कार्य झलें नाहीं.

४ जॉन्सन्च्या विद्याभ्यासाचा आरंभ लिचफील्ड येथील शाळेंतच झाला. त्या शाळेंत सगळीं मुलें नादार घेत असत; त्यामुळें जॉन्सन्च्या गरीब आईबापांवर त्याच्या शिक्षणाद्वल कांहीं खर्च पडला नाही. या शाळेंत लॅटिन् व ग्रीक् या दोन्ही भाषांचे व त्यांतून पहिलीचें त्यानें चांगलें ज्ञान संपादन केलें. पुढें कांहीं वर्षे तो घरीच राहून आपल्या बापाच्या दुकानचें काम कांहीं पाहूं लागला. त्याचा स्वभाव अगदीं लहानपणापासून परा-कष्टेचा स्वच्छंदी असे; सारखें बसून कोणतेंही काम पुष्कळ वेळ करीत असणें हें त्यास कधींही आवडलें नाहीं. तेव्हां शाळेंत व घरीं मिळून जो त्यानें अभ्यास केला तो सगळा अशाच प्रकारचा. त्याची बुद्धि अतिशयित चलाख असल्यामुळें हवा तो विषय त्यास तेव्हांच समजे; व स्मरणशक्तिही विलक्षण असल्यामुळें जें त्यानें एकदां वाचलें किंवा ऐकलें तें त्याच्या मनांतून कधींही जात नसे. पण सारखा नेट लावून असा अभ्यास त्यानें कधींच केला नाही. शरीरानें चांगला धष्टपुष्ट व भला भक्कम असल्यामुळें शाळेंतील उनाड पोरांत त्याचा पहिला नंबर असून कांहीं दांडगाई किंवा दंगा करणें असल्यास सर्वांचा मो(म्हो!सं०)रप्या हाच होई. या गुणांमुळें व नित्याचे धडे कधीं लक्ष लावून तयार न केल्यामुळें त्यावर चव-दाव्या रत्नाचा प्रयोग वारंवार होई. या प्रयोगचें माहात्म्य तो शेवटपर्यंत वर्णित असे; व ह्मणे कीं, माइया पंतोजीनें जर मला मरे मरे तों खूप मारलें* नसतें तर माइया हातून कांहीं शिकणें झालें नसतें. असो; पुढें एकोणिसाव्या वर्षीं तो ऑक्सफर्ड युनिव्हर्सिटींत

१. जॉन्सन्च्या शरीरास राणीसाहेबांचा हात लावण्याचें कारण हें कीं, त्यास जो रोग झाला होता त्यावर राजस्पर्श हें मोठें रामबाण औषध आहे असा त्या वेळेस लोकांचा समज होता. असला प्रकार युरल् नदीच्या दुसऱ्या तीरीं घडत असता तर लागलीच तो 'वेडगळ' व 'रानटी' झाला असता हें उघडच आहे !

* या पंतोजीचें नांव हंटर् (Mr. Hunter). हे अत्यंत कुशल तसेच कडक अध्यापक होते. लॅटिन्मध्ये यांचा हातखंडा असे. निष्ठुरपणें आपल्या विद्यार्थ्यांस झोडपून काढते वेळीं हंटर्साहेब म्हणत. 'And this I do to save you from the gallows' आईच्या कडक शिस्तीमुळें सुवृत्त बनलेल्या कांहीं तरुणांना पाहून एकदां जॉन्सन् म्हणाला—'God, I will honour thee for this thy virtue.'

‘सम्पादक’

२. 'छडी वाजे चम् चम्, विद्या येई धम् धम्' या वचनाचा पुरस्कार वरील पंडित नेहेमी करीत असे. तो ह्मणे कीं, पोरांवरून शाळेंतील धडे तयार करून घेण्यास वादीसारखें दुसरे साधन नाही. त्यांस लाजवून व परस्परांत ईर्ष्या उत्पन्न करून वरील हेतु सिद्धीस नेण्याचा यत्न करणें हें बरोबर नाही. कां कीं, त्यांच्या योगानें मत्सरादि दुष्ट भाव लहानपणाचि मुलांत वाहूं लागतात. आलीकडे मोठमोठ्या शाळांतूनही जो दांडगाईचा व टारगेपणाचा प्रकार दृष्टीस पडतो, व वेळेनुसार शाळागुरूंची शोभा राहत नाही, याकडे लक्ष दिलें असतां चांदाव्या रत्नाचा अंमल दिवसेंदिवस ढिला पडत चालला आहे हे कोणासही इष्ट वाटणार नाही.

मोडणारें जें पेंब्रोक कॉलेज तेथें एका श्रीमंत मुलाचा सहाध्यायी* हणून गेला.* पण पुढें कांहीं दिवसांनीं त्या मुलानें कॉलेज सोडलें; तेव्हां याचा मुख्य आधार सुटला. तरी मोठ्या पंचाइतीनें त्यानें आणखी कांहीं दिवस येथें काढले. याप्रमाणें एकंदर तीन वर्षे येथें राहून शेवटीं युनिव्हर्सिटीची डिग्री (किताब) न घेतांच त्यास आपल्या घरां परत यावें लागलें.

५. जॉन्सन्चें विद्याध्ययन हणजे गुरुमुखानें विद्यग्रहण करणें हें येथेंच आटपलें; यापुढें तसा योग त्यास आलाच नाहीं. यापुढें जें त्यानें ज्ञान संपादन केलें तें केवळ स्वतःच्याच श्रमानें, हणजे शेंकडों पुस्तकें वाचून व जगाचे व्यवहार पाहून केलें इतकेंच. यापूर्वीं तरी त्याची जेवढी विद्या झाली होती तेवढ्यांत गुरुंच्या शिकवणीपेक्षां स्वतःच्या जिज्ञासेनें व परिश्रमानेंच त्यास अधिक ज्ञान प्राप्त झालें होतें. त्याच्या बापाच्या दुकानां पुष्कळ निरनिराळ्या विषयांवर रचलेले ग्रंथ होते. ते यानें तव्वेत लागेल तेव्हां वरचेवर उलथे पालथे करीत असावे. जेवढें मौजेचें वाटेल तेवढें वाचून कंटाळा आला कीं, तितकेंच टाकून द्यावें. याप्रमाणें लॅटिन्, ग्रीक्, इटॅलियन् वगैरे भाषांतील ग्रंथांशीं खेळतां खेळतां या लहानग्या पोरानें इतकें ज्ञान मिळवलें कीं, तितकें मोठमोठ्या विद्यानिष्णात हणवणाऱ्या पंडितांसही नव्हतें. ऑक्सफर्डमध्ये प्रवेश झाला त्या पहिल्या दिवशींच जॉन्सन्नें एका लॅटिन् ग्रंथकाराचें वचन बोलण्याच्या ओघांत मधेंच झोकून दिलें; तें ऐकून त्याचे गुरु जागच्या जागीं अचंबा करीत राहिले ! तसेंच तेथें असतां पोप कवीचा ' मेसाया ' हणून एक काव्याचा चुटका नुकता प्रसिद्ध झाला होता त्याचें लॅटिन् भाषांतरा विद्यार्थ्यांस दिलें असतां तें जॉन्सन्नें कसें उडवून दिलें याविषयीं मागे† एके टिकाणीं [अंक १२ मध्ये] सांगितलेंच आहे. याशिवाय त्याच्या एका विद्यालयस्थ गुरुनें‡ बॉस्वेल्पार्शीं काय ह्मटलें

१. इंग्लंडांत अशी चाल आहे कीं, श्रीमंतांचीं मुलें विद्याभ्यासाकरतां कॉलेजांत पाठवलीं हणजे त्यांच्या बरोबर अभ्यास करण्याकरतां सोबती हणून दुसरीं गरीब मुलें त्यांजपाशीं ठेवतात. यांचा खर्च अर्थातच त्या आईबापांवर किंवा पालकांवर असतो. वरील अर्थी 'सहाध्यायी' हा शब्द योजला आहे. याचा नेहेमीचा अर्थ पाहिला असतां 'बरोबर अभ्यास करणारा,' 'गुरुबंधु' इतकाच होतो.

* हा मुलगा (Shropshire) श्रॉपशायरमधील असून जॉन्सन् Pembroke कॉलेजांत ३१ ऑक्टोबर १७२८ रोजीं दाखल झाला. 'सम्पादक'

† Mr. Jordan नामक गुरुजींनीं जॉन्सन्ला न समजूं देतां त्याच्या वृद्ध वडिलांकरतां हें भाषांतर छापून काढलें तेव्हां जॉन्सन्ला फार राग आला. १७३१ सालीं ऑक्सफोर्ड येथें हस्बंड्स् (Husbands) नामक एक गृहस्थ A Miscellany of Poems प्रसिद्ध करीत असे. त्यांत जॉन्सन्चें Messiah चें भाषांतर आलें. त्यावर Scaliger चें खालील नम्रत्वसूचक अवतरण घालण्यांत आलें होतें:— "Ex alieno ingenio Poeta, ex suo tantum versificator." पोपनें या भाषांतराची फारच प्रशंसा केली. 'सम्पादक'

‡ पृष्ठ १७४ ओळी १७-१९ पाहा. 'सम्पादक'

§ (The Reverend Dr. William Adams.) रेव्हरंड डॉक्टर अॅडम्स. हा पुढें (पुढें चालू)

तेही प्रसिद्धच आहे. तो म्हणाला, “मी जॉन्सन्चा उर्गाच नांवाचा मात्र गुरु होतो; खरोखर पाहतां तो माझ्याहूनही वरचढ होता.”

प्रस्तुत विख्यात ग्रंथकाराच्या शिक्षणाचा वर जो वृत्तांत सांगितला आहे त्यावरून आमच्या मार्मिक वाचकांच्या लक्षांत एक मोठी महत्त्वाची गोष्ट आल्यावांचून राहणार नाही. ती ही की, मनुष्यानें विद्येत किंवा कोणत्याही गुणांत निपुणत्व पावणे हे त्याच्या स्वप्रयत्नाधीन जितकें आहे तितकें त्याच्या शिक्षकांच्या ज्ञानावर किंवा श्रमावर नाही आजपर्यंत मोठमोठे विद्वान् ग्रंथकर्ते जे या पृथ्वीच्या पाठीवर होऊन गेले आहेत त्यांचा गुरुंपासून प्राप्त झालेल्या ज्ञानाचा अंश व पुढें त्यांच्या परिश्रमानें तें जितकें वाढलें तो अंश यांची जर परस्पर तुलना केली तर पहिला दुसऱ्यापुढें कांहींच नाही असें नेहेमी दिसून येईल. यास्तव ज्यास ज्ञानप्राप्तीची इच्छा असेल त्यानें त्याविषयीं स्वतः उद्योग केला पाहिजे; शिक्षकांचें काम मुख्यतः दिग्दर्शनापेक्षां दुसरें नाही. हल्लीं युरोपांत व अमेरिकेंत मुद्रणकलेचा अतिशयित प्रसार होऊन पुस्तके अगदीं स्वल्प किंमतीस मिळूं लागल्यामुळे, व तीं सर्व विषयांवर व सर्वांस सहज समजतील अशा प्रकारचीं झाल्यामुळे, शिक्षकांचीही गरज बहुतेक अशी नाहीशी झाली आहे. यामुळे शेंकडों मोठमोठे ग्रंथकार असे निपजले आहेत की त्यांस शिकवण्यास कोणाचीच गरज लागली नाही; त्यांचें सर्व ज्ञान त्यांस स्वतःसिद्धच प्राप्त झालें. अशासारखी स्थिति इकडे जर कांहीं सुरू झाली, तर दिवाखात्याचा किती अटट वांचेल व लोकांचें किती हित होईल !

६. असो; जॉन्सन् कॉलेज सोडून घरीं आल्यावर कांहीं दिवसांनीं त्याचा बाप मरण पावला. यास त्याच्या धंद्यांत कधीही बरकत आली नाही. व शेवटीं शेवटीं तर एका व्यापारांत त्यास मोठी ठोकर लागून तो अगदीं डबघाईस आला. त्यास प्रपंच भागवण्याचीही पंचाईत पडूं लागली. अशा स्थितींत त्याच्या मरणानें जॉन्सन्, त्याचा एक भाऊ, व त्याची

पेम्ब्रोक कॉलेजचा प्रेसिडेंट झाला. जॉन्सन्चे गुरुजी जॉर्डन् साहेब यांनीं पेम्ब्रोक कॉलेज १७३१ सालीं सोडल्यावर जॉर्डन्चे वर्ग अँडम्स घेऊं लागले. जॉन्सन्नेहि १७३१ च्या पावसाळ्यांत पैशाच्या अभावीं कॉलेज सोडलें होतें. तेव्हां तो जर परत आला असता तर अँडम्स त्याचे गुरुजी झाले असते अशी वस्तुस्थिति आहे. आणि असें होतें तर त्यांच्या सौम्य स्वभावाचा, जॉन्सन्चा कठोरपणा कमी होण्यास पुष्कळच उपयोग झाला असता. तथापि पुष्कळ लोक अँडम्सना जॉन्सन्चे गुरुजी मानांत असत हे खरें आहे. डेव्हिड ह्यूमच्या ‘Essay on Miracles’ या निबंधाला विनतोड पण शांतपणानें उत्तर देऊन डॉ. अँडम्सनीं ख्याति मिळविली होती. खुद्द ह्यूमनें सुद्धां आपणावर अँडम्सनीं फाजील सौम्यपणाने टीका केली, इतक्या सौम्यपणास आपण लायक नव्हतो अशी बबुली दिली.

‘सम्पादक’

१. “Dr. Adams paid Johnson this high compliment. He said to me at Oxford, in 1776, “I was his nominal tutor; but he was above my mark.” When I repeated this to Johnson, his eyes flashed with grateful satisfaction, and he exclaimed, “That was liberal and noble !”

Boswell's *Life of Johnson*.

आई, यांची केवढी तारंबळ झाली असेल, याची कोणासही सहज कल्पना होईल. तरी असल्या संकटांतही प्रस्तुत चरित्राचा विषयभूत जो विख्यात पुरुष त्यानें अगदीं धैर्य सोडलें नाहीं. बापानें मरते वेळीं ठेवलेला पैसा सगळा वीस पाँड [दोनशें रुपये] होता तो आपल्या आईपाशीं ठेवून व आपल्या भावास बापाच्या दुकानावर लावून स्वतः केवळ आपल्या विद्येवर चरितार्थ चालवण्यास व आपलें नशीब काढण्यास तो निघाला. पहिल्यानें त्यानें एका शाळेंत चाकरी धरली. ही शाळा खाजगी होती; व हींत जॉन्सन् हा दुय्यम ह्मणून राहिला. व शाळेच्या अध्यक्षाचें व याचें कधींही नीट न पटल्यामुळें त्यानें ती जागा लवकरच त्रासानें सोडून दिली. शाळेचे सरमास्तर स्वभावानें मोठे गर्विष्ठ व तिस्मारखान होते; त्यांचा हिशेब असा होता कीं, या दुय्यमाला आह्मी मोठी मेहेरवानी करून अन्नाला लावला आहे, तेव्हां आमचा मोगलाई अंमल यानें निमुटपणें मान खालीं करून सोसला पाहिजे. आह्मी सांगूं तें यानें शिरसाबंध करून बंधा गुलामाप्रमाणें प्रत्येक शब्दास 'हां जी, जी हां' अशी मान डोलवली पाहिजे. पण जॉन्सन् कसचा? जो पुढें 'ऑस्बोर्न' याच्या डोकींत त्याचेंच एक भलें मोठें बूक पाहून घालायला चुकला नाहीं, व ज्यानें 'चेस्टरफील्ड' सारख्याचीही पर्वा ठेवली नाहीं; तो यःकश्चित् शाळामास्तराला विचारतो काय? त्यानें खाडिशीं चाकरीला लाथ मारली, व 'वर्मिग्हॅम्' नामक शहरास निघाला. तेथें एक त्याचा परम मित्र होता त्याच्या घरीं तो कांहीं दिवस राहिला. तेथे असतां एका पुस्तकवाल्याच्या सांगण्यावरून त्यानें एका फ्रेंच ग्रंथाचें भाषांतर आरंभलें. हा ग्रंथ 'लोबो'†

* Mr. Thomas Osborne नांवाच्या बुक्सेलरनें 'वर्ल्ड ऑफ ऑक्सफोर्ड'च्या लायब्ररीतील ग्रंथांची यादी तयार करून लॅटिन् पुस्तकांची माहिती जोडण्याचें काम १७४२ सालीं जॉन्सन्कडे सोंपविलें होतें. एके दिवशीं जॉन्सन्नें एक पुस्तक सदर ऑस्बोर्नच्या दोक्यांत घालून त्याला खालीं राडलें व त्याच्या गळ्यावर पाय दिला अशी हकीकत ऐविवांत आहे. खुद्द जॉन्सन् म्हणतो:—
“ Sir he was impertinent to me, and I beat him. Put it was not in his shop: it was in my own chamber.”

‘सम्पादक’

॥ फिलिप डॉर्मर स्टॅन्होप (Philip Dormer Stanhope, fourth Earl of Chesterfield) १६९४-१७७३. मुत्सद्दी व पत्रलेखक. शिक्षण केम्ब्रिजच्या ट्रिनिटी कॉलेजांत गल्यावर १७२६ सालीं सरदार (Peer) होईपर्यंत हाउस ऑफ् कॉमन्समध्ये वसे, हॉलंड्चा कील, सेक्रेटरी ऑफ् स्टेट वगैरे अनेक महत्त्वाचीं कामे यानें केलीं. विनोद, संवादकौशल्य व बावदार वागणूक यांबद्दल याची ख्याती आहे. यानें आपल्या मुलास लिहिलेलीं पत्रें वाङ्मय-दृष्ट्या 'हत्त्वाचीं असून तत्कालीन खालावलेल्या नातिमत्तेची चांगली वरपना आणून देतात. ती चतुरन्त्र-णा व जगाचें ज्ञान यांनीं परिपूर्ण व ओजरवी आहेत. कोशाच्या आश्रयासंबंधी यांचा जॉन्सन्शी उडालेला खटवा विश्रुतच आहे.

‘सम्पादक’

† Geronimo Lobo (1593-1678) पोर्तुगीज जेसुइट् मिशनरी; जन्म लिस्बन्. सौळाव्या वर्षी Order of Jesus मध्ये दाखल झाला. १६२२ सालीं हा हिंदुस्तानांत गोंव्यास आला. १६२४ सालीं अंबेसिनियाला जाण्यास निघाला. अंबेसिनियाचा बादशहा Negus

[पुढें चालू]

नामक एका जेसुइट् ग्रंथकारानें 'अबिसिनिया देशाची सफर' म्हणून केला होता तो होय. लोबो हा कोणी पोर्च्युगज मिशनरी होता; व हबशांच्या मुलुखांत जाऊन तेथील सर्व सृष्टिचमत्कारांचें व लोकांच्या रीतीभातींचें वगैरे त्यानें अनुभवसिद्ध वर्णन केलें आहे. याच्या

Sequed यास Pedro Paez यानें रोमन कॅथॉलिक धर्मपंथाची दीक्षा दिली होती. लोबो मोंवासाच्या किनाऱ्यावर उतरला पण त्यास परतावें लागलें. १६२५ साली पुनः Mendez व आणखी आठ जणांसह निघून तो तांबड्या समुद्राच्या किनाऱ्यावर उतरून सेक्वेड (Sequed) वादशहाच्या मृत्यूपर्यंत मिशनऱ्यांचा प्रमुख म्हणून अबिसिनियांत राहिला. पुढें अनन्वित छळ होऊं लागल्यामुळे ते सर्व तेथून निघाले पण मेसावा (Messawa) येथें तुर्कांच्या हाती सांपडले. त्यांनीं खंडणी वसूल करण्याकरतां लोबोला हिंदुस्तानांत पाठविलें. खंडणीची भरपाई झाल्यावर त्यानें पोर्तुगीज व्हाइसरॉयला अबिसिनियावर स्वारी करण्याची विनंति केली पण त्याची संमति मिळेना म्हणून तो पोर्तुगाला निघाला; पण वाटेत नाताळच्या किनाऱ्यावर जहाज फुटून चांच्यांच्या तावडींत सांपडला. तेथून सुटून त्यानें लिस्बन्, माद्रिड, रोम येथेहि अबिसिनियावर स्वारी करण्यास संमति मिळविण्याची खटपट केली पण यश आलें नाहीं. अखेर हिंदुस्तानला परत येऊन व बढती मिळवून लिस्बन्ला परत गेला व तेथें वारला. त्यानें पोर्तुगीज भाषेंत आपल्या सफरीचें वर्णन लिहिलें पण ते केव्हांच छापून निघालें नाहीं. लिस्बन् येथें St. Roque च्या मठांत मूळ प्रत ठेवण्यांत आली आहे. या ग्रंथाचें फ्रेंच भाषांतर 'Abbe Joachim le Grand'नें 'Voyage Historique d' Abissinie' या नांवाचें केलें व या भाषांतराची संक्षिप्त आवृत्ति जॉन्सन्ने इंग्रजींत वॉरन् व हेक्टर यांच्या आग्रहावरून तयार केली व ऑस्वोर्ननें १७३१ साली ती छापली. यावद्दल जॉन्सन्ला पांच गिनी मिळाल्या.

'सम्पादक'

१. 'जेसुइट्' हे कोण लोक आहेत ते आमच्या वाचकांपैकी पुष्कळांस माहीत असतीलच. कांहीं वर्षांपूर्वीं मुंबई युनिव्हर्सिटींत त्यांच्या संबधानें बोभाटा झाला होता हेही पुष्कळांस आठवतां-असेल. या पंथाचें नांव 'जोजप' येशू यावरून पडलें आहे. व त्याचें स्थापन इ० सन १५३४ याही साली झालें. या 'ख्रिस्तशिष्या'चा उद्देश रोमन् कॅथॉलिक मताचें मंडन करून त्याचा साऱ्या जगभर प्रसार करायचा हा होय; व तो साधण्यासाठीं हवें तें करावें असा त्यांचा मूलभूत सिद्धांत आहे. चोरी करावी, खोटें बोलवें, † फार तर वाय, प्रत्यक्ष खूनही पाडावे पण आपला पवित्र हेतु † सिद्धीस न्यावा. हे मत येशूचे अनुयायी बोलून दाखवतात व आजपर्यंत अगणित वेळां त्याप्रमाणें त्यांनी आचरणही केलें आहे. सारांश, या मंडळास ख्रिती ठग ह्मटलें अस्तां फारसा बाध येणार नाहीं. वरील मतांतव या मंडळांस युरोपांतिल बहुतेक देशांतून वेळांवेळां घालवून दिले आहे, व एकदां तर खुद्द पोपमहाराजांस्ही हा पंथच मुळा बंद वरून टाकावा लागला. पण पुढें तो त्यांनीं सुरू केल्या, तो अद्याप आहेच. या लोकांच्या अंगी दोन मोठे जबरदस्त गुण आहेत, एक विद्यार्थ्यांच्या पोटांत शिरून त्यांबद्दल विद्या करवणें व दुसरा गुण धारिष्ट. पहिल्या कलेंत यांची विती निपुणता आहे याचा प्रत्यय या देशांतही घेण्यासारखा आहे; व दुसऱ्याचें स्वरूप वरील मिशनरीच्या प्रवासा-वरून ध्यानांत येईलच, मेकॉलेनें एके ठिकाणीं या दुसऱ्या गुणाविषयी लिहिलें आहे—

"The Old World was not wide enough for this strange activity. The Jesuits invaded all the countries which the maritime discoveries of the preceding age had laid open to European enterprize. They were to be found in the depths of the Peruvian mines, at the marts of the

[पुढें चालू. † † ह्या टिपा पुढल्या पानावर पाहा.]

मुशाफरीचा मुख्य हेतु त्याच्या धर्मबंधूप्रमाणें शुभवर्तमानाचा प्रसार करण्याचा होता; व निघतांना त्याच्या बरोबर आणखी दोघे पाद्री होते. पण या दोघांस हबशांनीं मधल्यामध्येच ठोकून टाकल्यामुळे पुढें यास एकट्यासच येवळ्या अफाट रानटी देशांत व अपरिचित राष्ट्रांत मार्गक्रमण करावें लागलें. तरी गेल्या शतकांतील मंगोपार्क* व नुकता निवर्तलेला

African caravans, on the shores of the Slice Islands, in the observatories of China. They made converts in regions which neither avarice nor curiosity had tempted any of their countrymen to enter; and preached and disputed in tongues of which no other native of the West understood a word."

Ranke's History of the Popes.

‡ (Society of Jesus) जीसूच्या सोसायर्टीतील सभासदांचें व त्यांच्या पंथाचें नांव. संस्थापक, लूथरचा कट्टा शत्रु सेंट् इग्नेशस् लोयोला (St. Ignatius Loyola). भिक्षा हें यांचें ब्रीदवाक्य. दारिद्र्य, पावित्र्य व आज्ञाधारकत्व हीं तीन व्रते या पंथातील प्रत्येकाला घ्यावी लागतात. त्यांचें पूर्ण नांव 'Clerks Regular of the Society of Jesus' असें आहे. जेसुइट् हें नांव प्रथम या पंथाच्या शत्रूंनीं त्याला दिलें, हें वापरण्याचा आद्य मान कॅल्विहन् व पॅरिसची १५५२ ची पार्लमेंट् यांना आहे. शिस्त व स्वातंत्र्य यांच्या मधुर मीलनामुळे प्रॉटेस्टंट् पंथाची लाट या पंथानें मार्गें फिरविली. पण प्रॉटेस्टंट् व कॅथोलिक् या दोहों पंथातील लोक या पंथाकडे संशयाच्या व शत्रुत्वाच्या दृष्टीनें पाहतात. या पंथाला खरा बुद्धिमान् पुढारी (लोयोला व सेंट् फ्रॅन्सिस् झेव्हियर् हे अपवाद वगळले तर) न लाभल्यामुळे सर्व कार्यांत यांच्या वांट्याला अपयश हमखास येतेंच ! या पंथाचे सुमारे वीस हजार अनुयायी आहेत. 'सम्पादक'

† तथापि अद्यापपावेतो जेसुइट् लोकांनीं राजकीय खुनांत प्रत्यक्ष भाग केव्हांहि घेतलेला नाहीं असें म्हणतात. मात्र राजकीय हेतूवर धार्मिक बहिरंगाचें पांघरूण घेतल्यामुळे त्यांना अनेक वेळां फ्रान्स, स्पेन, रशिया, हॉलंड् वगैरे देशांतून हद्दपार करण्यांत आल्याचे दाखले आहेत.

'सम्पादक'

* Mungo Park [१७७१-१८०६ (?)] नाय्गर् (The Niger) नदीच्या उगमाचा स्कॉटिश् संशोधक. तीन वर्षे एडिम्बरा विद्यापीठांत अध्ययन करून यानें शस्त्रवैद्याची परीक्षा दिली व १७९१ सालीं डिप्लोमा घेतला. १७९२ सालीं यानें सुमात्रा बेटांकडे जलपर्यटण केलें. नाय्गर् नदीच्या उगमाचा शोध लावीत असतां सहारा वाळवंटांत १७९० सालीं नष्ट झालेला हौटन् (Major Daniel Houghton) याच्या जागीं मंगोपार्कची नेमणूक झाली. १७९५ च्या २१ जूनला तो गंबिया नदीपर्यंत पोचला व उगमाकडे दोनशें मैल त्यानें तिचा माग काढला. पुढें त्याजवर अनेक संकटे आलीं. एका मूरिश् सरदारानें त्याला चार महिने कैदेतहि ठेवलें. पण मोठ्या शिताफीनें १ जुलै १७९६ रोजी तो तेथून पळाला. २१ जुलै रोजी सेगू (Segou) येथें नाय्गर् नदीचा शोध त्याला लागला. पुढें ३० जुलैपासून त्यानें नाय्गर् नदीचा ३०० मैल माग काढला. पण त्यामुळे थकून सात महिने आजारी पडला असतां एका शिद्दी कुटुंबानें त्याची शुश्रूषा करून त्यास वांचविलें. अखेर १० जून १७९७ रोजी पिसानिया येथून अमेरिकेच्या मार्गानें परत इंग्लंडूला २२ दिसेंबर १७९७ रोजी येऊन पोचला. तो मेला अशी सार्वत्रिक समजूत असल्यामुळे तो जिवंत परत

(पुढें चालू.)

लिविंग्स्टन॥ यांच्याप्रमाणें यानें मोठ्या धैर्यानें व हिकमतीनें साऱ्या देशभर भ्रमण केलें. नील नदीचा उगम शोधून काढण्याविषयीं आज हजारों वर्षे यत्न चालला आहे तो त्यानें कांहींसा तडीस नेला. असो; तर असल्या ग्रंथाचें इंग्रजी भाषांतर जॉन्सननें तयार केलें. या कामाबद्दल

येतांच त्याचें प्रचंड स्वागत झालें. १७९९ सालीं *Travels in the Interior of Africa* हें त्याचें पुस्तक प्रसिद्ध झालें. १८०१ पासून पीबल्स (Peebles) येथें त्यानें डॉक्टरी सुरू केली. पण या कंटाळ-वाण्या आयुध्यक्रमाला वेंतागल्यामुळें सरकारनें दुसऱ्या सफरीवर याची नेमणूक करतांच त्यानें ३१ जानेवारी १८०५ रोजी पोर्टस्मथ् सोडलें. मध्यंतरी (Sidi Ambak Bubi) शिद्दी अम्बक् ववी याज-पाशीं तो अरबी शिकला व सर वॉल्टर् स्कॉटची मैत्री त्यानें संपादन केली. या सफरींत एकंदर सुमारे चाळीस लोक होते पण ऑगस्टमध्ये नायूगर्ला पोचेपर्यंत ताप व हगवण यानें अकरांखेरीज सर्व बळी पडले. पुढें आपल्या बरोवरीच्या लोकांबरोबर स्वदेशीं पत्रें देऊन हा आठ मंडळींसह नायूगर्चा शेवटपर्यंत शोध लावावयाचा अगर मरावयाचें, जिवंत म्हणून परत हात हलवीत यावयाचें नाहीं या निश्चयानें निघाला. अनेक संकटांतून निभावून सुमारे एक हजार मैल तो नदीतून नावेत वसून गेला. पण पुढें नाव खडकावर आपटून फुटली व तद्देशीय लोकांनीं त्याच्यावर हल्ला केल्यामुळें दोघां तिघां सोबत्यांसह मंगोपार्कनें यौरी (Yauri) येथें नदींत उड्या टाकल्या व सर्व जणांना जल-समाधि मिळाली. पुढें त्याचा मुलगा थॉमस हाहि १८२७ सालीं वापाचा शोध लावण्याकरतां आला (कारण त्याला कोणी तरी कैद केलें असावें अशी त्याची समजूत होती.) पण तापानें मेल.

‘सम्पादक’

* David Livingstone (1813-1873) मिशनरी संशोधक. एका कापसाच्या गिरणींत वयाच्या दहापासून चोवीस वर्षांपर्यंत होता. पुढें लंडन् मिशनरी सोसायटींत शिरून १८४६ सालीं दक्षिण आफ्रिकेस निघाला. पुढें अंतर्भागांत हिंडून Ngami सरोवर १८४९ सालीं व झांबेसी नदी (Zambesi) १८५१ सालीं शोधून काढली. १८५६ सालीं इंग्लंडला परत येऊन यानें *Missionary Travels* हें पुस्तक १८५७ सालीं प्रसिद्ध केलें. १८५८-६४ पर्यंत क्विलिमेन (Quilimane) येथें तो कॅन्सल (Consul) होता. १८५९ सालीं पुनः पूर्व व मध्य आफ्रिकेत हिंडून त्यानें शर्वा (Shirwa) व नियासा (Nyassa) हीं सरोवरे शोधून काढलीं व पुनः इंग्लंडला जाऊन *The Zambesi and its Tributaries* हा ग्रंथ १८६५ सालीं प्रसिद्ध केला. पुनः आफ्रिकेस परत जाऊन बॅंग्वोलो (Bangueolo) सरोवर शोधून काढलें; टॅगानिका सरोवराजवळ याजवर अनेक संकटे येऊन हा वेपत्ता झाला होता. पण स्टॅन्लेनें येऊन त्याला शोधून काढलें. अनंत हाल-अपेष्टा सोसून नार्डल नदीचे उगम शोधण्याकरतां खूप हिंडतां हिंडतां एका खेडेगांवीं याचा अंत झाला. पुढें याच्या अस्थि इंग्लंडला नेऊन ‘वेस्ट् मिन्स्ट्रू अँवे’ मध्ये पुरण्यांत आल्या. या उदात्त व निघड्या छातीच्या संशोधकाची डायरी १८७४ सालीं ‘*Last Journals of David Livingstone in Central Africa*’ या नांवानें प्रसिद्ध झाली.

‘सम्पादक’

१. मिसर देशांतिल जी नील नदी तिला दरवर्षीं अपरंपार पूर येऊन सारा भोंवतालचा देश त्या पुरावर पिकतो व पाऊस कसा तो तिकडे कोणास माहीत नाहीं, ही गोष्ट जगद्विख्यात आहे. ही नदी अबिसिनिया, न्युबिया, आणि ईजिप्ट या तीन विस्तीर्ण देशांतून वाहत जाऊन अलेक्झांड्रिया शहराशीं समुद्रास सातां मुखांनीं मिळते. हिचा ओघ एकंदर ३००० मैल आहे. या नदीचे उगम कोठें आहेत याविषयीं पहिल्यापासून साऱ्या जगास मोठी प्रबल जिज्ञासा वाटत आहे; तरी अद्याप त्यांचा पक्का शोध लागला नाहीं. ते विषुववृत्तापाशीं असावे असा भूगोलवेत्त्यांचा (पुढें चालू.)

त्यास वर सांगितलेल्या पुस्तकवाल्याने पांच पौंड दिले. यानंतर त्याने एका लॅटिन् कवीचे ग्रंथ छापण्याबद्दलची जाहिरात दिली. तीत त्याने असे कळवले होते की, वरील कवीची काव्ये थोड्या किंमतीत सर्वांस मिळून शिवाय त्या कवीचे चरित्र व एकंदर लॅटिन् कावितेचा इतिहास हाही सदरहू आवृत्तीस जोडायचा आहे. पण या ग्रंथास कोणी फारसा आश्रय दिला नाही; वर्गण्या फार थोड्या आल्यामुळे व कोणी पुरस्कर्ताही न मिळाल्यामुळे वरील संकल्प तसाच असिद्ध राहिला.

७. यापुढे बहुधां सर्व मनुष्यांच्या आयुष्यांतली एक मोठी ठोकळ गोष्ट जो विवाह तो जॉन्सनचा झाला. तो बर्मिंघॅम् येथे असतां तेथील एका व्यापाऱ्याची व याची ओळख पडली होती. त्याच वेळेस त्याच्या बायकोचा व याचाही बराच परिचय जडला होता; याच्या विद्वत्तेस्तव व भाषणचातुर्यास्तव हा तिला आवडू लागला होता; व यासही तिच्या रसिकतेमुळे व इतर गुणांमुळे ती पसंत झाली होती. पुढे ती गतभर्तृका झाल्यावर परस्परांच्या स्नेहाचा व प्रेमाचा परिपाक वर सांगितल्याप्रमाणे झाला. जॉन्सनने आपल्या आईची आज्ञा विचारून गृहस्थधर्माचा स्वीकार केला व आजपर्यंत जो मुशाफरासारखा एकटा राहिला होता तो आतां घरदार, चाकरमाणसे, बायको, अशा धाटाने राहू लागला.

अजमास आहे, सन १८५४ साली ब्रूस नांवाच्या एका मुशाफराने वरील वृत्ताच्या चार अंशांपर्यंत वरील नदीचा मार्ग काढला होता.

† James Bruce (1730-1794) स्कॉटिश संशोधक. याने हॅरो व एडिंबरो विद्यापीठांत शिकून कायद्याचा अभ्यास सुरू केला. पुढे एका दारू विकणाराच्या मुलीशी विवाह करून आपणहि त्या धंद्यांत शिरला. पण लग्नानंतर नऊ महिन्यांतच १७५४ आक्टोबरमध्ये बायको मेल्यामुळे विरक्त होऊन स्पेन, पोर्तुगालमध्ये फिरतीवर गेला, अरबी व गीझ (Geez) भाषा शिकला व स्पेनशी युद्ध सुरू होताच ब्रिटिश सरकारला फेरौल (Ferrol) वर हला चढविण्याचा याने सल्ला दिला; तो मान्य झाला नाही, पण त्याला अल्जीर्स (Algiers) येथे ब्रिटिश कॉन्सल नेमून प्राचीन अवशेषांचा अभ्यास करण्यास १७६३-६५ पर्यंत ठेवले. पुढे रोमन् अवशेषांचे शोधन करून त्रिपोलीला जाऊन हा कॅडिआकडे निघाला, पण जहाज फूटून यास क्रीटच्या किनाऱ्याकडे पोहत जावे लागले. पुढे सिरियामध्ये हिंडून औषधीचेहि थोडे फार ज्ञान याने मिळविले. १७६८ साली जूनमध्ये अबिसिनियान्या सफरीवर हा निघाला. कारण त्याच्या कल्पनेप्रमाणे त्या देशांत असलेला नाईल नदीचा उगम त्याला शोधावयाचा होता. केरो येथे अली बे नामक सरदाराची मदत मिळून त्याने कोसिअरपर्यंत मजल मारली. व तुर्की खलाशाच्या पोशाखांत पर्यटण करून १७६९ साली (Jidda) जिडा ला पोचला. कांहीं दिवस अरवस्तानांत राहून पुनः तांबडा समुद्र ओलांडून गोंडाळला गेला; दोन वर्षे तेथे राहून धैर्य, चातुर्य व गीझ भाषेचे ज्ञान यांच्या जोरावर याने परकीयद्वेष्या अबिसिनियनांचे प्रेम संपादन केले व The Blue Nile च्या उगमापर्यंत १४ नोव्हेंबर १७७० रोजी हा पोचला. १७७१ साली याने Blue व White Nile या दोहोंचा संगम शोधून काढला. १७७४ साली तो लंडन् येथे परत आला. 'Travels to discover the Source of the Nile in the years 1768-73' हा याचा ग्रंथ १७९० साली पांच खंडांत प्रसिद्ध झाला. या पुस्तकावर कांहीं लोकांनीं अविश्वसनीयतेचा आरोप केला, तथापि ते पुष्कळच लोकप्रिय झाले.

त्रायकोनें लग्नसमयीं आठशें पाँड जॉन्सन्च्या स्वाधीन केले व ते चांगल्या व्यवस्थेनें लावले असते तर त्यास पुष्कळ दिवस, किंबहुना जन्मभर चांगल्या रीतीनें पुरले असते. पण तें होतें कसें ? त्यास अद्याप पुष्कळ काळ दारिद्र्यांत व विपत्तींत काढायाचा होता ! तेव्हां त्यास अशी बुद्धि आठवली कीं, आपला संसार, थाटलाच आहे, तेव्हां सध्यांप्रमाणेंच पुढेही चालण्यास आपण स्वतः एक निराळें विद्यालय स्थापावें. हें विद्यालय त्याच्याच घरीं असून विद्यार्थ्यांचा जेवणाखाण्याचा वगैरे बंदोबस्त तेथेंच ठेवण्याचें त्यानें योजलें. मग सर्व तयारी झाल्यावर एका वर्तमानपत्रांत जाहिरात आली कीं, 'सॅम्युएल् जॉन्सन् याच्या घरीं विद्यार्थ्यांची राहण्याची सोय केली असून लॅटिन्, ग्रीक् या भाषांचें अध्ययन चालायाचें आहे, तर श्रीमान् व संभावित लोकांनीं आपलीं मुलें येथें पाठवावीं.' या जाहिरातीचें फारसें फळ दृष्टीस पडलें नाहीं. अठरा महिने लोटून गेले. तरी दोन तीन मुलांवर ज्यास्त त्यास मिळेचनात. याचें कारण असें होतें कीं जॉन्सन्ची पुढें जी विलक्षण ख्याति होऊन वसली, कीं त्याच्या सहज बोलण्यावरही मोठमोठे लोक सुद्धां झुल्लं लागले व तो केवळ अप्रतिम पंडित ठरला, तसें या वेळेस कांहीं नव्हतें. त्याची प्रसिद्धि काय ती विद्यालयांतच असून एकंदर लोकांस तो विशेष माहितीही नव्हता. शिवाय शिक्षकाच्या अंगीं जे गुण अवश्य लागतात त्यांपैकीं कांहींची त्याच्या अंगीं उणीव होती. एक तर शारीर व्यंगें. त्याचा चेहरा मूळचा जरी वाईट नसून उलटा भव्यही होता तरी मागें सांगितलेल्या रोगाच्या योगानें त्यावर मोठमोठाले वण पडले होते, व त्याची दृष्टि अधू झाली होती. शिवाय त्याची बोलण्याचालण्याचीही ढब श्रोत्यांच्या व त्यांतून पोरांच्या मनांत भरण्यासारखी नसून त्यांस उपहासास्पद वाटण्यासारखीही होती. वायुग्रस्त मनुष्याप्रमाणें हात पाय वरचेवर वेंगायाची त्यास लहानपणापासून संवय लागून गेली होती; व त्याच्या मेंदूंत कांहीं विकार असल्यामुळें त्याची कृति पुष्कळ अंशीं वेड लागलेल्या मनुष्यासारखी दृष्टीस पडे. हा सर्व प्रकार घरींच विद्याभ्यासास राहिलेल्या पोरांच्या प्रत्यहीं नजरेस पडायचा. मग अशांची गुरुविषयीं पूज्यबुद्धि न जडतां त्याची त्यांस चेष्टाच वाटत असेल यांत नवल काय ? याखेरीज वरील विद्यालयांतली दुसरी मोठी नकल ह्याटली ह्यणजे गुरुपत्नी होय. तिचें वय जॉन्सन्च्या दुप्पट होतें; ह्यणजे तिचें अठ्ठ्याळीस व नवऱ्याचें सव्वीस ! मग अशा जोड्याचें जें परस्पर प्रेम चालत असेल तें पाहून त्या तरुण विद्यार्थ्यांस केवढी मौज वाटत असेल व ते त्या-विषयीं किती मस्करी करीत असतील ! या विद्यार्थ्यांत शेवसूपीयरच्या पात्रांचा सर्वोत्कृष्ट अभिनय करणारा जो प्रख्यात गॅरिक* तो होता. तां अगोदरच नकल्या, व पुढें नाटकाचें

‡ स्कॉफ्युला. पृष्ठ ६७३ पाहा.

'सम्पादक'

* David Garrick (1717-1779) अभिनयपटु नट व थिएटरचा मॅनेजर. फ्रेंच कुळांत जन्म; प्राथमिक शिक्षण लिन्फोल्डच्या शाळेंत झाल्यावर जॉन्सन्च्या विद्यालयांत यास याचा भाऊ जॉर्ज यासह पाठविण्यांत आलें. २ मार्च १७३७ रोजीं शाळा बंद झाल्यावर गुरुशिष्य लंडन्ला गेल्या वेळीं गुरुजवळ अर्डीच व शिष्याजवळ दीड पेन्स अशी इस्टेट होती. नाटकाबद्दल गॅरिकला

(पुढें चालू.)

कसब पुरतेपणीं शोधून त्यांत पहिल्या पदवीस चढलेला. आणि वरील सर्व मजा त्याने स्वतः लहान वयांत पाहिलेली, तेव्हां पुढे लंडन् शहरांतल्या बड्या बड्या मंडळींत तो जेव्हां आपल्या गुरूची नकल करी तेव्हां ती किती हुबेहुब व मजेदार उतरत असेल हे सांगायला नको. ऐकणाऱ्या मंडळीचे हंसतां हंसतां पोट दुखू येई. असो; तर जॉन्सन्चे विद्यालय चांगलेसे न चालण्याची वर सांगितलेली कारणे होती. शिवाय त्याचा स्वभावही सौम्य व मनमिळाऊ नसून पराकाष्ठेचा कडक असे; व विद्यार्थ्यांस अगदीं मूलभूत सिद्धांतापासून क्रमाक्रमानें शिकवीत जाण्याची जी दगदग असते तीही त्यास अगदीं आवडत नसे. तेव्हां या सर्व गोष्टींमुळे वर सांगितलेल्या विद्यालयाची कधीही ऊर्जित दशा आली नाही. शेवटीं वायकोने जो ऐवज आणला होता तो अशा प्रकारें सगळा व्यर्थ खर्चून जाऊन पुनः ददात ती ददात राहिलीच. हें पाहून जॉन्सन्ने आपल्या लेखणांवर आपला चरितार्थ चालवायाचा हा पूर्वाचा संकल्प पुनः मनांत आणून लंडन् शहरची वाट धरली. बरोबर आपला विद्यार्थी वर सांगितलेला गॅरिक यास घेतले.

ही गुरुशिष्यांची जोडी वरील राजधानीस सन १७३७ वर्षांच्या आरंभीं येऊन दाखल झाली. दोघेही पहिल्याने केवळ उपजीवनार्थ तेथे आले असून पुढे पुढे आपापल्या गुणाच्या योगानें अत्यंत विख्यात व सर्वांत प्रमुख होऊन बसले. हें अत्युच्च स्थान जॉन्सन् यास कसे प्राप्त झालें तें यापुढे क्रमाक्रमानें सांगायचेच आहे. सध्यां गॅरिकची हकीकत लिहून हा अंक आटपतो. हा महाविख्यात नट जॉन्सन्चा परम मित्र होता व याचा प्रस्तुत चरित्रांत अनेक वेळां संबंधही येणार आहे, यास्तव व शिवाय सामान्यतः माहितीचा विषय ह्मणून, पुढील वृत्तांत अप्रासंगिक होणार नाही असें वाटतें.

८. गॅरिक हा जॉन्सन्हून आठ दहा वर्षांनीं लहान होता. याच्या शिक्षणाचा वगैरे प्रकार वर सांगितलाच आहे. याचा कल लहानपणापासून नाट्यविद्येकडे असे. लंडनास आल्यावर पहिल्याने तो कांहीं दिवस व्यापाराच्या नादांत गुंतला होता; पण त्या कामाचा त्यास कंटाळा येऊन तो लवकरच नाटकांत शिरला. शिरल्याबरोबर लागलाच कांहीं दिवसांनीं त्यानें आपल्या सोबत्यांस व त्या शहरांतील सर्व नटांस मागे टाकले. इतर सर्व

स्वाभाविकच आवड असे. नाटकांवर टीका व नाटके लिहिणे असे दोन्ही प्रकार त्यानें हातीं घेतले. मार्च १७४१ मध्ये त्याचे पहिले नाटक 'Letho or Aesop in the Shades' हें रंगभूमीवर आलें. १९ ऑक्टोबर १७४१ रोजी तिसऱ्या रिचर्ड्ची भूमिका केल्यावेळी त्यानें टाळ्या घेतल्या. सुंदर पण अविचारी वॉफिंग्टन् बार्डवरील प्रेमाच्या कचाटीतून सुटल्यावर Mademoiselle Violette या जर्मन् स्त्रीशी गॅरिकचा विवाह झाला. तिनें व्हायेन्ना, फ्लॉरेन्स वगैरे ठिकाणीं नर्तकी या नात्यानें कीर्ति मिळविली होती. डूरी लेन थिएटर बारा हजार पाँडास त्यानें विकत घेतले. शेक्सपीअरची उत्तमोत्तम नाटके करून दाखवून त्यानें नाट्यव्यवसाय १७६६ मध्ये सोडला. शेक्सपीअरच्या पुतळ्याच्या षायार्शा त्याला वेस्ट् मिन्स्टर् अंबेमध्ये पुरण्यांत आलें. 'The Lying Valet' व 'Miss in her Teens' हीं याचीं उत्कृष्ट नाटके होत. जॉन्सन् व गॅरिक यांना परस्परांबद्दल आत्यंतिक प्रेम (आकर्षण) व आत्यंतिक तिटकाराहि वाटत असे.

नाटकगृहे हक्क हक्क शुक होत जाऊन सारी गर्दी इकडेच जमूं लागली, ख्यालीखुशाली करणारी शौकीन मंडळी व मोठमोठे अमीर उमराव यांचा आश्रय गॅरिक ज्या मंडळीत होता तीसच मिळूं सागला. फार तर काय, पण पोपसारख्यांनी व मोठमोठ्या नामांकित ग्रंथकारांनी व उत्कृष्ट रसिकांनी सुद्धा हा अपूर्व नाट्यप्रकार पाहून तोंडांत बोटे घातलीं.

१. पोपने गॅरिकचा अभिनय जेव्हां पहिल्याने पाहिला तेव्हांच त्याच्यासारखा नट आजपर्यंत झाला नाही व पुढेही होईलसा दिसत नाही असा अभिप्राय दिला. तो ह्मणाला, “याशीं स्पर्धा करण्यासारखा कोणाच नट नाही ही मोठी वाईट गोष्ट आहे. याच्या योगाने हा लवकरच विघडून जाईल.” दुसऱ्या दोन प्रेक्षकांचे उल्लेख येणेप्रमाणे आहेत.

“If manly sense; if nature linked with art;
If thorough knowledge of the human heart;
If powers of acting vast and unconfined;
If fewest faults with greatest beauties joined;
If strong expression, and strange powers which lie
Within the magic circle of the eye;
If feelings which few hearts, like his, can know,
And which no face so well as his can show,
Deserve the preference; Garrick ! take the chair,
Not quit it till thou place an equal there.”

Churchill's Rosciad.*

“And how did Garrick speak the soliloquy last night?” “O, against all rule, my lord, most ungrammatically; betwixt the substantive and the adjective, which should agree together in number, case and gender, he made a breach thus—stopping as if the point wanted settling;—and betwixt the nominative case, which your lordship knows should govern the verb, he suspended his voice in the epilogue a dozen times, three seconds and three fifths by a stop—watch, my lord, each time.” “Admirable grammarian ! But in suspending his voice, was the sense suspended likewise ? Did no expression of attitude or countenance fill up the chasm ? Was the eye silent ? Did you narrowly look ?” “I looked only at the stop-watch, my lord.”—
“Excellent observer !”

Sterne's Tristram Shandy.

* Charles Churchill (1731-1764) इंग्रज कवि व औपरोधिक लेखक. वेस्ट् मिन्स्टर्च्या शाळेत शिकला व प्राचीन वाङ्मयांत प्रवीण झाला. १७४९ सालीं केंब्रिजच्या ट्रिनिटी कॉलेजांत गेला. पुढे एका मुलीच्या शाळेत शिक्षक झाला. लग्न दुर्दैवाने सुखद झाले नाही. त्याने लहानपणी जोडलेला मित्र रॉबर्ट लॉइड नसता तर कर्जापायी त्यास तुरुंगांत जावे लागले असते. लॉइडच्या बापाने त्यास मदत केली. त्याला रंगभूमीची विलक्षण माहिती होती. त्याचे उपहासपर

(पुढे चालू.)

याप्रमाणें थोज्याच काळांत गॅरिकची चोहोंकडे मोठी कीर्ति झाली असतां त्यानें स्वतः एक नाटकगृह आपल्या ताब्यांत घेतलें, व त्या मंडळींत आपण मुख्य झाला. हें आधिपत्य त्यानें पसतीस वर्षें चालवलें. सरतेशेवटीं आपल्या सभाजनांची बहुमानपुरःसर व प्रेमपूर्वक आज्ञा घेऊन ज्या कामांत त्यानें येवढी कीर्ति मिळवली तें सोडून दिलें. नाटकगृहाची मालकी त्यानें विकली, तिजबद्दल त्यास ३७००० पौंड मिळाले. या रकमेवर व पूर्वांच्या मिळालेल्या संपत्तीवर आपले शेवटले दिवस आनंदानें काढण्याचा त्याचा संकल्प होता. पण पुढें लवकरच तो मरण पावला. गॅरिकच्या मार्गे त्याच्यासारखा नट अद्याप झाला नाही.

आमच्या देशांत आलीकडे नाट्यविद्या अगदीं नाहीशी होऊन तिचा उदय नुकता कोठें उगविले झाल्यासारखा असल्यामुळे 'नाटक,' 'नाटकवाला' हे शब्द केवळ निंदास्पद होऊन बसले आहेत. तेव्हां इकडील स्थितीवरून पाहिलें असतां जॉन्सन्सारख्याचा शिष्य व परम मित्र नाटकांत शिरला व त्या कसबांत मानमान्यता पावला ही गोष्ट मोठी विलक्षण वाटण्यासारखी आहे. पण आमच्या साऱ्या वाचकांस माहित असेलच कीं, नाटकाचा धंदा हा सामान्यतः पाहतां जरी मोठा प्रतिष्ठित धरलेला नाही, व सदाचरणप्रवर्तक असाही विशेष मानतां येत नाही, तरी प्राचीन काळच्या व अर्वाचीन काळच्या मोठमोठ्या प्रमुख

मनोरंजक काव्य (Rosciad) रोसिअड् १७६१ सालीं प्रसिद्ध झालें. त्यांत त्यानें नट व व्यवस्थापक यांवर निष्ठुरपणें हत्यार धरलें. रोसिअड्मुळे चर्चिल्ली ताबडतोब कीर्ति झाली व त्याला खूप पैसा मिळाला. The Ghost मध्ये त्यानें जॉन्सन्वरहि हत्यार उपसले. गॅरिक खेरीज कोणताहि नट त्याच्या टीकेच्या मान्यांतून सुटला नाही. कोणीहि प्रकाशक त्याचें रोसिअड् छापेना तेव्हां त्यानें तें स्वतः छापून प्रसिद्ध केलें. चर्चिल्ल्या बहिणीचें लॉइड्वर प्रेम होतें. चर्चिल्ल्या मृत्यूमुळे लॉइड् आजारी पडला व मेला व लॉइड्मार्गे चर्चिल्ल्या बहिणीलाहि फार दिवस जिवंत राहतां आले नाही. चर्चिल्ल्या कठोर टीकेमुळे त्यास अनेक शत्रु झाले, व त्याची खासगी वर्तणूक निष्वलंक नसल्यानें तींवर टीका सुरु झाली तेव्हां उत्तरादाखल तो म्हणे दोंगीपणापेक्षां दुर्गुण पुरवला. 'सम्पादक'

१. जॉन्सन् हा जरी मोठा धर्मशील व सदाचरणी होता, तरी त्याच्या मनावरही नाटकी मंडळीच्या अल्पकालिक समागमानेही कोणते विकार उत्पन्न झाले हें पुढील लेखावरून दिसून येईल. त्याच्या नाटकाचा प्रयोग व्हावयाचा असतां तो अगोदर कांहीं वेळ पदद्याच्या आंत बसे, त्या वेळच्या त्याच्या स्थितीविषयां त्याचा चरित्रकार लिहितो—

“He, for a considerable time, used to frequent the Green-Room, and seemed to take delight in dissipating his gloom, by mixing in the sprightly chat-ohit of the motley circle then to be found there. M. David Hume related to me from M. Garrick that Johnson at last denied himself this amusement, from considerations of rigid virtue; saying, “I'll come no more behind your scenes, David; for the silk stockings and white bosoms of your actresses excite my amorous propensities.” ”

॥ स्टेजवरील दिव्याच्या चकचकाटामुळे त्रासलेल्या डोळ्यांना विंचित् शांतता मिळावी हाणून (पुढें चालू.)

राष्ट्रांत नाट्यकलेस गायन, वादन, नृत्य, चित्रविद्या इत्यादींच्या प्रमाणें मोठा मान असे व अद्याप आहे. तेव्हां हल्लीं व विशेषतः गेल्या शतकांत साऱ्या युरोपांत प्रमुख असणारें जें इंग्लंड त्यांत गॅरिक हा वर सांगितल्याप्रमाणें मोठी कीर्ति पावला यांत कांहीं नवल नाहीं. त्याच्या अंगी सामान्य नटांप्रमाणें यथोचित अंगविक्षेप करण्याचा व नाटकी स्वरानें बोलण्याचा येवढाच गुण होता असें नाहीं. तर खरा अभिनय त्यानेंच प्रथमतः प्रवृत्त करून लोकांस दाखवला असें ह्मणण्यास हरकत नाहीं. त्या त्या नाटकपात्राशीं केवळ तादात्म्य पावून बोलणें चालणें, स्वर वगैरे हुबेहुब उठवून देऊन मूळचें मनुष्यच प्रेक्षकांच्या पुढें आणून जसें काय उभें करणें व मनाच्या निरनिराळ्या वृत्ति चेहेऱ्यावर दाखवणें, ही अपूर्व कला त्याच्याच ठायीं पहिल्यानें पूर्ण रीतीनें दृष्टीस पडली. शरीरानें व मनानें सारखाच वांकडा असणारा इंग्लंडचा राजा जो तिसरा रिचर्ड, तसाच डेन्मार्क राजाचा वेडाचें कोंग केलेला मुलगा हॅम्लेट्, इत्यादि पात्रांचीं सोंगें त्यानें अशीं हुबेहुब आणावीं कीं सभाजनांनीं केवळ तटस्थ होऊन जावें. वर टिपेंत पोप कवीचें गॅरिकविषयीं जें मत दिलें आहे तें त्यानें वरील रिचर्डचें सोंग पाहतांच दिलेलें आहे; व स्टर्नच्या † ग्रंथांतील उतारा दिला आहे त्यांतील विषय वरील राजकुमाराची* सर्वप्रसिद्ध जी आत्मगत उक्ति ती होय. तर यावरून रंगभूमीवर नाचणाऱ्या सोंगाड्याची येवढी विलक्षण ख्याति कशामुळे झाली हें आमच्या वाचकांच्या लक्षांत येईल. पण जॉन्सन्चा शिष्य नुसता सोंगाड्याच नव्हता. त्याच्या अंगी जातीनेंही बरीच कवित्वशक्ति असून तो त्या वेळच्या विद्वन्मंडळांत मोडत असे. 'जॉन्सन्चा क्लब' ह्मणून जी बर्क, गिबन् अशा सभासदांची मंडळी आठवड्यांतून एकदां एके ठिकाणीं जमत असे तीत तो होता; आणि भाषणचातुर्यांत व विनोदकलेंत त्याची सर्वांवर ताण होती. † पण आपल्या राष्ट्रावर किंबहुना साऱ्या जगावर त्यानें केलेला मोठा उपकार

रंगभूमीच्या मार्गील बाजूस नाटकांतील पात्रांस विश्रांति घेण्याकरतां राखून ठेवलेली खोली. दिपलेल्या डोळ्यांना हिरवा प्रकाश सुखकर वाटत असल्याकारणानें या खोलीच्या भितींना हिरवा रंग देण्याचा प्रघात असे. व त्यावरून त्या खोलीला 'Green Room' हेंच नांव कायम झालें.

‘सम्पादक’

‡ Lawrence Sterne (1713-1764) प्रख्यात कादंबरीकार. शिक्षण हॅलिफॅक्स व केंब्रिज येथें झाल्यावर तो आपल्या आवडीविरुद्ध चर्चमध्ये शिरला. १७६० सालीं Tristram Shandy या त्याच्या विख्यात कादंबरीचे दोन खंड प्रसिद्ध झाले. स्वाभाविक विनोद, परंपरेचा तिटकारा व प्रसंगी अनुचित वर्णनें हे या कादंबरीचे विशेष होत. ही कादंबरी तावडतोव अत्यंत लोकप्रिय झाली. तिसरा व चवथा खंड १७६१ सालीं, पांचवा व सहावा १७६२ सालीं, सातवा, व आठवा १७६५ सालीं आणि आठवा-अखेरचा १७६७ सालीं प्रसिद्ध झाला. हा अत्यंत बुद्धिमान् होता. पण बुद्धिपुरःसर ग्राम्यपणाचीं वर्णनें लिही या याचा मोठा दोष होय.

* हॅम्लेट्.

‘सम्पादक’

‘सम्पादक’

१. प्रख्यात कवि गोल्डस्मिथ् हा वरील कुवाचा सभासद होता; त्यानें गॅरिकविषयीं लिहिलें आहे--

“As an actor confessed without rival to shine
As a wit, if not first, in the very first line.”

The Retaliation.

अद्याप सांगायान्नाच आहे. तो इंग्लंडांतल्या, किंबहुना तद्देशीयांच्या मते साऱ्या जगांतल्या, कर्वांत अग्रगण्य जो शेक्सपीयर त्याच्या संबधानें होय. या महाकवीचे ग्रंथ, पाहिल्यापासून जरी सर्वास प्रिय होऊन राहिले आहेत, तरी गॅरिकच्या पूर्वी त्यांचा असावी तशी चहा नसे. कांहीं काळपर्यंत तर ते अगदीच अप्रसिद्ध झाल्यासारखे होऊन जॉन्सन्च्या वेळीं त्यांच्याहून ड्यूडन्, पोप यांच्याकडेच लोकांचा विशेष भर असे. पण वर वर्णिलेला अपूर्व नाट्यप्रकार जेव्हांपासून सुरू झाला तेव्हांपासून तें मान फिरत चाललें. शेक्सपीयरच्या कीर्तीचे पुनरुज्ज्वलन होऊन ज्या कवितेच्या अंतर्गत गुणांकडे लोकांची दृष्टि तांपर्यंत पोचली नव्हती ती तिजकडे तेव्हांपासून पोचूं लागली. गॅरिकची तर वरील कवीविषयी जी पूज्यबुद्धि होती ती कांहीं अतोनात ! सन १७६९ सालीं त्यानें शेक्सपीयरची जन्म-भूमि जें स्ट्रॅटफर्ड् तेथें त्याच्या निमित्त एक मोठा महोत्सव केला. तो सारखा तीन दिवस चालून हजारों लोकांनीं तेथील तुतीचे झाड, तेथली खुर्ची व एकंदर सर्व देखावे डोळे भरून पाहून घेतले. व तेथील खुणा देवाच्या प्रसादाप्रमाणें पदरीं बांधून नेल्या. असो; तर या नटानें केलेल्या नाटकप्रयोगांनीं त्या वेळच्या लोकांचें तात्कालिक रंजन झालें इतकेंच नव्हे तर त्या राष्ट्राच्या महाकवीविषयीं सर्वांचे ठायीं पुनः अतिशय प्रेम उत्पन्न होऊन लोकाभिरुचीस नवेंच वळण दिल्यासारखें झालें. तशीच हीही दुसरी मोठी गोष्ट झटली पाहिजे कीं, गॅरिकसारख्या संभावित व सर्वमान्य मनुष्यानें नाट्यकर्माचा अंगीकार केल्यानें त्यास प्रतिष्ठा येऊन नाटक करणारी मंडळी ह्मणजे दुराचरणांचें माहेरघर होऊन जी राहिली होती तोही प्रकार बराच मोडला.

१. वरील समारंभाविषयीं कौपर कवीनें लिहिलें आहे--

“The mulb’ry-tree was hung with blooming wreaths.
The mulb’ry-tree stood centre of the dance,
The mulb’ry-tree was hymned with dulcet airs,
And from his touch-wood trunk the mulb’ry-tree
Supplied such relics, as devotion holds
Still sacred, and preserves with pious care.
So’t was a hallowed time; decorum reigned,
And mirth without offence. No few returned
Doubtless much edified, and all refreshed.”

अकृत्वा परसन्तापमकृत्वा खलनम्रताम् ।

अनुसृत्य सतां वर्त्म यत्स्वल्पमपि तद्वहु ॥

अंक ३४—(१) अवतरण. (२) जॉन्सन्च्या विपत्तीचा आरंभ. (३) तिर्चा कारणें. (४) त्या वेळची विद्योपजीवि-जनांची स्थिति, (५) जॉन्सन्चा उपजीवनार्थ उद्योग. (६) त्याचीं काव्यें व नाटकें. (७) इंग्रजी भाषेचा कोश.

१. मागील अंकांत वरील विख्यात पुरुषाचें पूर्ववृत्त सांगून गुणिजनांच्या गुणांस निकषभूत व अत्यंत समृद्ध जी लंडन् राजधानी तिजपर्यंत त्यास आणून सोडलें. आतां येथें त्याचा जो शेवटपर्यंत काळ गेला तो कसा गेला, व क्रमाक्रमानें त्याची विद्वत्त्वकीर्ति अप्रतिम होऊन त्यास स्वास्थ्य कसें प्राप्त झालें तें सर्व सविस्तर कथन करतो.

२. जॉन्सन् इ० स० १७३७ सालीं लंडनास येऊन दाखल झाला हें पूर्वी सांगितलें आहे. येथपासून त्याच्या विपत्तीस जो आरंभ झाला तो वरोबर पंचवीस वर्षे त्याची तशीच स्थिति होती. त्यानें अनेक मोठमोठे ग्रंथ केले, निबंध लिहिले, काव्यें रचलीं, व त्याची कीर्तीही चोहोंकडे अधिकाधिक पसरत होती; पण त्याची ददात ह्मणून सुटली नाहीं. लक्ष्मीचा व सरस्वतीचा विरोध जो आपत्या लोकांत प्रसिद्ध आहे त्याचें उत्कृष्ट उदाहरण त्याचे ठायीं दृष्टीस पडत होतें. त्याचीं शेवटलीं वीस बावीस वर्षे मात्र वरींच सुखांत व स्वस्थतेंत गेलीं; तरी शेवटपर्यंत त्याजपाशीं धनाची विपुलता अशी कधींच नव्हती. वरील स्वास्थ्याचा प्रकार कशामुळें घडून आला यादिषयीं क्रमेंकरून सांगायचेंच आहे. सध्यां वरील दरिद्रता जॉन्सन् यास दीर्घकाळ कशामुळें भोगावी लागली तें लिहितों.

३. पहिलें मोठें कारण त्या वेळची लोकस्थिति होय. मागे (२८ व्या अंकांत) एके ठिकाणीं* वाचकांस कळवलें आहे कीं, अँडिसन्च्या 'स्पेक्टर्' नांवाच्या निबंधांनीं एकंदर लोकांस वाचायास शिकवलें. वरील निबंधावलि सन १७११-१२ या दोन वर्षभर प्रतिदिवशीं (आदितवार खेरीज करून) निघत असे. त्या काळास व वरील काळास नुकतीं पंचवीस वर्षे काय तीं निघून गेलीं होती. तेव्हां जे लोक अँडिसन्च्या वेळेस ट फ करायला लागले त्यांची गति एक पिढी लोटून गेल्यानें किती ज्यास्त झाली असेल याची सहज कल्पना करतां येईल. हल्लीं वरील काळास दीडशें अधिक वर्षे होऊन गेल्यामुळें जें विलक्षण स्थित्यंतर होऊन गेलें आहे त्यावरून पाहतां हल्लींच्या इंग्रज लोकांच्या पांचव्या सहाव्या पिढीचे लोक इतके अज्ञान होते ही कल्पना करणें सुद्धां कठिण पडतें. पण मिल्टन्सारखा कवि कीं, ज्याचें नांव घेतल्याबरोबर सध्यां इंग्लंडांतिल लहान पोरान्या मनांत सुद्धां पूज्यभाव व प्रेम हीं उत्पन्न होतात, त्याची कविता त्याच्या वेळेस तर केवळ उपेक्षेसच पात्र होऊन पुढेही तीस चाळीस वर्षेपर्यंत बहुधां तशीच लोळत पडली होती.*

१. "दुसऱ्यास ताप न देतां, दुष्टापुढे नम्रभाव प्रगट न करतां, आणि सज्जनांचा मार्ग न सोडतां, जें प्राप्त होईल तें थोडकें असलें तरी पुष्कळच आहे !"

* पृष्ठ ५६२ टीप १ पाहा.

“सम्पादक”

२. मिल्टन्चे जगत्प्रसिद्ध काव्य 'पॅराडिज लॉस्ट' याबद्दल त्यास सगळे पंधरा पौड एका-
(पुढें चालू)

तिची अभिरुचि अडिसन्नेच पहिल्याने आपल्या देशवांधवांस लावली या एका गोष्टीवरून त्या वेळेच्या स्थितीचे अनुमान सहज होण्यासारखे आहे. असो; तर जॉन्सन् ज्या वेळेस लंडनास येऊन आपल्या लेखणीवर उपजीविका चालवण्याचा उद्योग करुं लागला त्या काळी लोकांस विद्येची अभिरुचि उगीच कोठे लागत चालली होती हे एक त्याच्या दरिद्रतेचे कारण होय. सध्यांसारख्या स्थितींत त्याच्या एकाद्या ग्रंथाचे उत्पन्न त्यास जन्मभर पुरले असते. दुसरे कारण असे कीं, पुस्तकवाल्यांचा धंदा त्या वेळेस आतांप्रमाणे चांगला पिकला नसल्यामुळे ते स्वतः बहुधा अगदीं अडाणी असत. एकादा नवा ग्रंथ त्यांच्याकडे छापण्यास व विकण्यास आणला असतां त्याच्या खपाचा अदमास त्यांस स्वतः करतां येत नसे. कोणा प्रसिद्ध ग्रंथकाराची संमति जेव्हां ते घेत तेव्हां तो हातीं घेण्यास तें धजत. यामुळे जॉन्सन्चे नांव चांगले प्रसिद्ध होईपर्यंत त्याच्याही ग्रंथाद्वल पुस्तकवाले त्यास फार पैसा देत नसत; व तोही स्वतः पैशाच्या कामांत सटवच असल्यामुळे इतर ग्रंथकारांइतकीही आपल्या ग्रंथास किंमत मागत नसे. जें एकदां पहिल्या बोलीला ठरेल तेंच संतोषानें घेत असे. हे दुसरे कारण झाले. पण तिसरे कारण तर दोहोहूनही मोठे होते. तें या विख्यात मनुष्याची निःस्पृही व मानी अशी मनाची स्वाभाविक वृत्ति होय. तो शरीरानें जसा धटाकटा व बळकट होता, तसाच मनानेंही आडदांड व उच्छृंखळ होता. कोणी मनुष्य केवढाही मोठा असला तरी त्याच्या वैभवास्तव त्याशीं लवून वागणें किंवा त्याचे मनोधारण करुं पाहणें हे त्यास अगदीं आवडत नसे. जसा अगदीं गरीब मनुष्याशीं तसाच थेट त्याच्याशीही तो वागत असे, व बोलण्याचालण्यांत कांहीं कमज्यास्त झाले असतां तो त्यास खडखडीत उत्तर देण्यांत, किंवा हे ड्यूक आहेत, अल् आहेत आणि आपण काय गरीब मनुष्य, आपणास वेळेनुसार दोन प्रहरचीही भ्रांत, हे मनांत आणून त्यांचें अज्ञान किंवा उर्मटपणा त्यांस भासवून देण्यांत तो कधीही कमी करीत नसे. मग अशा स्वारीचे व बड्या बड्या लॉर्ड साहेबांचे कीं जे छानछूक करून आलेल्या लेडीसाहेबांची खुषामत करतां करतां मरून जाणार, व मोठ्या आदबीनें बोलणें चालणें, नटणें मुरडणें या नाटकी कलेंत आपण मोठे वाके ह्मणून आपली धन्यता मिरवणार, अशांचें कसें जमावें ! तेव्हां अर्थातच या बड्या मंडळींत त्यास पुरस्कर्ता कोणीही न मिळाल्यामुळे त्यास स्वतःच्या श्रमानेंच व जें मिळेल त्यावर बहुधा शेवटपर्यंत गुजारा करावा लागला.

४. जॉन्सन् लंडन् शहरास निघाला तेव्हां त्याजवळ सामग्री ह्मणजे दोन तीन गिनी, दोन तीन शिफारशीचीं पत्रें, व एक अर्धेमुधें तयार झालेले नाटक, येवढीच काय ती होती. वरील शिफारसपत्रांपैकीं एक एका प्रसिद्ध पुस्तकवाल्यास लिहिलेले असून जॉन्सन्ची विद्वत्ता, कवित्वदाक्ति वगैरे गुणांविपर्यां त्यांत त्याची प्रशंसा केली होती; व

पुस्तकवाल्यानें दिलें ! आमच्या महाराष्ट्र-भाषेंतील वीररसप्रधान काव्यास (कुंटकृत राजा शिवाजी. सं०) सुद्धां आमच्या 'दक्षिणा प्रैज कमिटी'कडून अधिक वक्षीस मिळालें !

१. विलायतेंत सोन्याचेही नाणें चालतें, गिनी ह्मणजे साडेदहा रुपये व पाँड ह्मणजे दहा रुपये होत. शिलिंग ह्मणजे अधेली व सहा पेन्स ह्मणजे चार आणे हे बहुतेवांस माहीत असेलच.

शेवटीं सांगितलें होतें कीं, यास तुम्हीं भाषांतराचें वगैरे काम दिलें असतां हा तुमच्या चागला उपयोगीं पडेल. हें पत्र त्या पुस्तकवाल्यानें वाचून असेंच जॉन्सन्कडे अंमळ रेखून पाहिलें, आणि तो विनोदानें ह्मणाला, “ गडब्या, तूं जर बाजारांत हमालाचें पोतें विकत घेऊन ओझीं वाहत जाशील तर तुझा निर्वाह याहूनही बरा चालेल. ” या त्याच्या भाषणांत नुसती थडाच होती असें नाहीं. त्याच्या व इतर पुस्तकवाल्यांच्या आश्रयानें जे ग्रंथकार आपली उपजीविका करीत असत त्यांची अवस्था कशी असे ती त्याच्या नेहेमीच्या पाहण्यांतली होती. त्यांचें राहणें चवथ्या पांचव्या मजल्यावरच्या खोलींत, जेवणखाण एकाद्या भटान्याच्या दुकानांत, अंगावर कपडालत्ताही वेळच्या वेळेस घालायला मिळायचा नाहीं, कधीं कधीं तोही सावकारानें शिपाई आणून पुढें उभा केला असतां जप्त व्हावयाचा, अशा प्रकारें ते काळ काढीत असत. जॉन्सन्नेच आपली या वेळची स्थिति अनेक प्रसंगीं वर्णिली आहे कीं, त्यास नित्य चिंता ह्मणून कधीं सुटली नाहीं. आज जर आळसामुळें कांहीं काम केलें नाहीं तर उद्यां खडखडीत उपास पडायचा अशी स्थिति त्याची वीस पंचवीस वर्षे होती. कधीं कधीं तर दोन दोन दिवस त्याने अन्नावाचून काढावे. दोनदां तर नाझरच्या शिपायानें त्यास पकडलें असतां त्याचा मित्र प्रख्यात कादंबरीकार रिचर्ड्सन् यांन

१. जॉन्सन्चीं पत्रें जीं आपलीं आहेत त्यांतील एकावर Impransus अशी सही आहे. हिचा अर्थ लॅटिन् भाषेंत ‘बुभुक्षित’, ‘भुकेला’ असा होतो.

॥ Samuel Richardson (1689-1761) लंडन् येथील छापखानेवाला. पन्नाशी उलटून गेल्यावर यानें आपली पहिली कादंबरी ‘Pamela’ प्रसिद्ध केली. हिच्या चार आवृत्त्या पहिल्याच तडाक्यासरशीं एका वर्षांत उडून गेल्या. अशा रीतीनें कीर्ति झाल्यावर ‘Clarissa Harlowe’ १७४९ सालीं व ‘Sir Charles Grandison’ १७५३ सालीं प्रसिद्ध झालीं. त्याच्या सान्या पुस्तकांत शब्दावडंबर फार असून मुद्द्याचें कथासूत्र थोडेंच असतें; तरी त्याचें हें दीर्घसूत्री चव्हाट उदात्त भावनापोषक असल्यामुळे रिचर्ड्सन्ची फार कीर्ति झाली. जॉन्सन्च्या ‘The Rambler’ या द्विसाप्ताहिकांत चार पांचच वेळ जे दुसऱ्याचे लेख आले त्यांपैकी एक (सत्याण्णवाव्या अंकांतील) रिचर्ड्सन्चा होता. या लेखास जोडलेल्या प्रस्ताविके टिपेंत जॉन्सन् रिचर्ड्सन्चे वर्णन खालीलप्रमाणें करतां:—‘An author who has enlarged the knowledge of human nature, and taught the passions to move at the command of virtue’. याच्याविषयीं एक मजेदार आख्यायिका आहे ती अशी:—

एकदां एका मेजवानीच्या प्रसंगीं पॅरिसहून आलेल्या एका पाहुण्यानें रिचर्ड्सन्ला खुष करण्याकरतां त्याची कादंबरी ‘Clarissa’ आपण फ्रान्सच्या राजाच्या भावाच्या टेबलावर पाहिल्याचें सांगितले. पण मंडळी आपसांत बोलत असल्यानें आपला दिग्विजय सर्वांच्या कानीं जाणार नाहीं या भातानें त्या वेळीं रिचर्ड्सन्नें ऐवळें न ऐकलेंसें केलें व थोड्या वेळानें शांतता झाल्यावर हकूच मानभावीपणानें विचारतो, ‘काय हो, तुम्ही कायसे म्हणत होतां ना मघांशीं? कशाबद्दल बरें?’ पण पाहुणाहि शेरस सव्वा शेर होता. रिचर्ड्सन्ची खोंड मोडण्याकरतां तो म्हणाला, ‘छे, हो! अगदींच क्षुल्लक गोष्ट. ती काय पुनः सांगायची?’ रिचर्ड्सन्ला वमीं घाव बसला व त्याच्या आत्मप्रगप्ता ऐकण्यास चटावलेल्या मनाला असा धक्का बसला कीं त्यानंतर त्या संबंध दिवसांत तो दहा

[पुढें चालू.]

त्यास पांच पौंड उसने देऊन सोडवलें. असो; तर असल्या विपन्न स्थितींत प्रस्तुत ग्रंथकारानें आपले ऐन उमेदीचे व भर तारुण्याचे दिवस काढले. तरी त्याची नीति व सदाचरण हीं लवमात्रही सुटलीं नाहींत. एकदोनदां मात्र त्याचा प्रसिद्ध मित्र सॅव्हेज† याच्या संगतीनें त्याचें जरा वांकडें पाऊल पडलें; पण त्यानें तत्क्षणींच वाटेवर येऊन त्याबद्दल त्यास जन्म-भर अनुत्पाप होत असे. सॅव्हेज हा मोठा विलक्षण पुरुष होता; त्याचा जन्म मोठ्या कुळांत झाला असून त्याजवर मोठमोठे चमत्कारिक प्रसंग येऊन गुजरले होते; व जगाच्या सर्व स्थितींचा अनुभव त्यास घडला होता. शेवटीं जॉन्सन् वरील विपत्तींत रखडत असतां हा त्यास जोडीदार मिळाला; व 'समानशीलव्यसनेषु सख्यम्' या न्यायानें दोघांचा लवकरच परिचय होऊन अत्यंत स्नेह जडला. सॅव्हेजच्या अंगीं वरीच कवित्वशक्ति असून तो विद्वान् व बहुश्रुतही होता; व जगाच्या व्यवहारांत पुष्कळ घोकून गेला असल्यामुळें त्याची संगति जॉन्सन् यास विशेषच प्रियकर झाली. दोघेही फटिंग व दोघेही सारखेच कफळक; तेव्हां दोघांनीं सारी रात्रची रात्र शहरभर हिंडावें व साऱ्या जगाच्या उलाढाली कराव्या. या वेळेस वरील स्नेहाच्या संगतीनें जॉन्सन् यास ज्या कित्येक संवयी लागून गेल्या त्या शेवटपर्यंत त्यास लागून राहिल्या. त्या रात्रभर जागणें व दिवसां दोन दोन वाजेतों निजून राहणें, कोणाचीही फारशी मुरवत न ठेवतां त्यास चापून उत्तर करणें, रागाच्या सपाट्यांत हात-घाईवर येणें, अशा तऱ्हेच्या कांहीं होत. असो; पण हा समागम फार वेळ टिकला नाहीं. सॅव्हेज यास लंडन् शहरचा त्रस येऊन तो वेल्स प्रांतांत निघून गेला आणि पुढें लवकरच तिकडे दिवाणी तुरुंगांत मरण पावला.

शब्दाहि बोलला नाहीं. जॉन्सन् या प्रसंगीं हजर असून रिचर्ड्सन्च्या आढ्यतेखोरपणाबद्दल त्याची चांगली खोड मोडलेली पाहून त्याला फार आनंद झाला. 'सम्पादक'

† Richard Savage (1696-1743) हा Macclesfield च्या काउंटेस्चा मुलगा असून हें जन्म-रहस्य गुप्त ठेवून त्याचें बालपणीं पोषण चाललें होतें. हें रहस्य त्याला समजल्यावर आईची मदत मिळेना. तथापि तो कर्तवगार असल्यानें काव्ये, नाटके वगैरे द्वारां वाङ्मयसेवा करून कित्येक दिवस त्यानें आपला चरितार्थ चालविला. कॉर्फीच्या दुकानांतली भांडणांत एका माणसास ठार मारल्यामुळें १७२७ सालीं याला फांशीची शिक्षा झाली. पण पुढें माफी होऊन कॅरोलाइन (Caroline) राणीकडून त्यास थोडें पेन्शनहि मिळालें. शेवटीं लॉर्ड टर्कोनेल् (Tyrcowell) यांच्या आश्रयानें राहत असतां हा तेथूनहि भांडून गेला व अखेर मोठ्या हालअपेष्टा होऊन ब्रिस्टलच्या दिवाणी तुरुंगांत मेलाला. 'सम्पादक'

१ "Johnson has often been heard to relate, that he and Savage walked round Grosvenor-Square till four in the morning; in the course of their conversation reforming the world, dethroning princes, establishing new forms of government, and giving law to the several states of Europe; till, fatigued at length with their legislative office, they began to feel the want of refreshment, but could not muster up more than fourpence—half-penny." *Murphy's Life of Johnson.*

५. इकडे जॉन्सन्चा क्रम 'शनैः पंथाः' या न्यायानें सारखा चाललाच होता. फ्रेंच, इटालियन्, लॅटिन् वगैरे भाषांतल्या ग्रंथांचीं भाषांतरे; नव्या ग्रंथांवर टीका; प्रसिद्ध पुरुषांचीं चरित्रे; निरनिराळ्या विषयांवर निबंध, कविता वगैरे; नाटकारंभींच्या सामाजिक विज्ञापना; ग्रंथार्पणपत्रे; पुस्तकालयांतील ग्रंथांची विषयवार याद; याप्रमाणें जो जो उद्योग सांपडेल व जो जो कोणी सांगेल तो जॉन्सन् करीत असे. तो स्वभावतः मोठा आवशी व मनस्वी होता, व शिवाय त्यास जी चमत्कारिक मनोविकृति जडली होती तिच्यामुळे तर त्यास जागचें उठूं नये असंही वाटे; पण क्षुधेपुढें उपाय नाहीं. तिचें शमन करण्याचें साधन त्यास दुसरें अनुकूल नसल्यामुळे त्यास अंग मोडून दररोज कांहीं तरी उद्योग करावा लागे. या त्याच्या विपन्न स्थितीमुळे त्याच्या बुद्धिरूप भांडारांतलें इतकी संपत्ति बाहेर पडली; व त्याच्या देशाचें कल्याण होऊन तिजपासून एकंदर जगासही इतका उपयोग घडला. नाहीं तर खाणींतल्या खाणींत राहिलेल्या सोन्यारुप्याप्रमाणें वरील संपत्ति बहुधां तशीच गुप्त राहती; किंवा निदान फारच थोडी प्रकट झाली असती. या गोष्टींची प्रचीति या ग्रंथकाराचीं शेवटलीं वीस वर्षे जीं आमदानींत (आबादानींत ? सं०) गेलीं तिजवरून पुढें येईलच. असो; आतां वरील ग्रंथसमूहांत व निरनिराळ्या कृतींत विशेष प्रसिद्ध झणून जेवढ्या आहेत तेवढ्यांविषयीं वाचकांस माहिती देतो.

६. जॉन्सन्च्या नांवावर दोन प्रसिद्ध काव्ये जीं आहेत तीं त्यानें याच वेळेस लिहिलीं. हीं 'लंडन्'† व 'मानवी आशेचें वैफल्य'‡ अशीं दोन होत. पहिलें त्यानें आपल्या मित्राच्या प्रयाणसमयीं लिहिलें. त्यांतील पहिलीं पद्ये त्यासच उद्देशून लिहिलीं असून बाकीच्यांत इंग्लंडच्या राजधानींत जो दुराचाराचा, अनीतीचा वगैरे प्रकार आहे त्याचें वर्णन केले आहे. दुसऱ्या काव्यांत मोठमोठे राजे, मोटमोठे सरदार, मोटमोठे मुत्सद्दी यांचीं उदाहरणें देऊन मनुष्याच्या मनाची धांव कशी निष्फळ होते, झणजे मोठें अवडंबर रचलें असतां त्याचा शेवटीं एका क्षणांत कसा विध्वंस होऊन जातो हें दर्शवलें आहे. हीं दोन्ही काव्ये लॅटिन् कवि जुवेनल॥ याच्या घाटणीवर लिहिलीं आहेत. जुवेनलनें रीम

† 'London, a Poem in Imitation of the Third Satire of Juvenal.' जॉन्सन्नें हें काव्य १७३८ सालीं लिहिलें. जुवेनलच्या या काव्याचें फ्रेंच कवि Boileau यानें अनुकरण करून पॅरिसवर खूप कडाका उडविला होता. जॉन्सन्पूर्वी इंग्रज कवि 'Oldham' ओल्डहॅम् यानेंहि असाच प्रयत्न केला होता. पण या दोघांहिपेक्षां जॉन्सन्चेंच काव्य अधिक सरस उतरलें आहे. या काव्यांत जुलूम व दडपशाही यांवर अत्यंत कडक भाषेंत कोरडे ओढले आहेत.

‘सम्पादक’

‡ "Vanity of Human Wishes" in imitation of the Tenth Satire of Juvenal.

‘सम्पादक’

॥ Juvenal (Decimus Junius Juvenalis.) [Circa 60-140] रोमन् कवि व औपरोधिक लेखनपटु. जन्मस्थल—Acquinum. याचें विश्वसनीय साधार चरित्र उपलब्ध नाहीं. अर्धे आयुष्य संपेतोपर्यंत यानें अलंकारिक वक्तृत्वाचें अध्ययन केलें. व आपला पहिला (पुढें चालू.)

शहरावर कडाका उडवून रोमच्या इतिहासातील उदाहरणे जशी घेतली होती, त्याचप्रमाणे जॉन्सनने आपले वसतिस्थान व आपल्या देशचा इतिहास यांच्या आधारे वर्णन केले. ही दोन्ही काव्ये मूळ लॅटिन् काव्यांच्या तोडीची आहेत; कोठे कोठे तर मूळच्यावरही ताण झाली आहे. पहिले 'लंडन्' प्रसिद्ध झाले त्या वेळेस पोप होता, त्याने मागील 'मेसाया'-प्रमाणे याचीही फार तारीफ केली, आणि त्याचा कर्ता कोण असावा याविषयी आपल्या मित्रांकडून शोध करवला. शोधाअंती जेव्हा असे समजले की हा कोणी गरीब व अप्रसिद्ध मनुष्य आहे, तेव्हा त्याने भाकीत केले की, 'हा मनुष्य फार दिवस अप्रसिद्ध राहणार नाही.' याप्रमाणे या काव्याची प्रथमार्भीच चोहोंकडे मोठी प्रशंसा झाली; कित्येक तर असेही ह्मणू लागले की, आतां पोपचेही वर्चस्व* फार दिवस टिकणार नाही. याचा खपही तसाच असा जलद झाला की दुसऱ्या आठवड्याला दुसरी आवृत्ति काढावी लागली. तरी जॉन्सन यास पुस्तकवाल्याकडून या काव्याबद्दल दहा गिनीच काय ते मिळाले. याप्रमा-

औपरोधिक निबंध म्हणून त्याने (Paris) पॅरिस बादशहावर एक कवन रचले. ते यशस्वी ठरल्यामुळे उत्साहाने व तत्परतेने त्याने हेच कार्य पुढे चालविले. पण त्याने आपली कवने प्रसिद्ध केली नाहीत किंवा सार्वजनिक रीत्या ह्मणूनहि दाखविली नाहीत, त्यामुळे अखेर जेव्हा ती प्रसिद्ध झाली तेव्हा ती गाइलेली ऐकण्यास थवेच्या थवे जमत. पण एका नव्या कवनांत पॅरिसवरील कविता समाविष्ट केल्यामुळे एका मत्सरी नटास राग आला, व तो बादशहाच्या प्रेमांतला असल्यामुळे राजाकडून लष्कराबरोबर ईजिप्तमध्ये पाठविण्याच्या मिपाने त्याने त्यास हद्दपार करविले. अखेर मोठ्या हालअपेष्टांत त्याचा अंत झाला. याने एकूण सोळा औपरोधिक कवने (Satires) रचली असून पांच विभागांत ती प्रसिद्ध केली. पहिल्या भागांत पांच कवने असून ख्रि. पू. पहिल्या शतकातील रोमची परिस्थिति वर्णित तिसरे कवन या पहिल्या भागांत आहे. याचेंच अनुकरण जॉन्सनने केले. बाकीच्या चार कवनांत Dominitan बादशहावर खूप कडक टीका आहे. दुसऱ्या भागांत सहावे व सर्वांत मोठे कवन त्यांत ख्रीजातीवर कडाका उडविला आहे. तिसऱ्यांत सातवे, आठवे, नववे व चवथ्यांत दहावे. अकरावे व बारावे अशीं कवने विभागली आहेत. दहान्यांत मानवी आशाची विफलता अनेक ऐतिहासिक उदाहरणे देऊन सिद्ध केली आहे. पांचव्या भागांत तेराव्यापासून सोळाव्याअखेर कवने आली आहेत. हीं सारी कवने इ. स. १००-१३० च्या दरम्यान लिहिलीं असावीं. जुव्हेनल्च्या नैराश्यवादांत भावि व दूरच्याहि आशेचा किरण सुद्धां नसे. पण त्याचा समकालीन टॅसिटस् (Tacitus) याला विद्यमान दुःस्थितीचा शेवट व नव्या आशाजनक कालांतराचा उदय दिसे. जुव्हेनल्च्या ठिकाणी काव्यप्रतिभेपेक्षां अलंकारिक भाषाकौशल्यच अधिक होते.

‘सम्पादक’

‡ पृष्ठ ६७५ पाहा.

‘सम्पादक’

१ जॉन्सनने आपले नांव, चोहोंकडे प्रख्यात होईपर्यंत आपल्या कोणत्याही ग्रंथावर घातले नाही. तरी त्यातील मजकुरावरून व भाषापद्धतीवरून ते तेव्हांच समजण्यांत येई हे उघड आहे.

* कारण पोपचे '१७३८' हे औपरोधिक काव्य व जॉन्सनचे 'लंडन्' दोन्ही १७३८ च्या मे महिन्यांत एकाच दिवशी सकाळीं प्रसिद्ध झाली व इंग्लिश जुव्हेनल् (जॉन्सन) चेंच तेज इंग्लंडच्या हॉरेस (Horace)-पोप-पेक्षां ज्यास्त पडले.

‘सम्पादक’

णेंच दुसऱ्या॥ काव्याचीही जरी चोहोंकडे वाखाणणी झाली, तरी त्यापासून त्यास मिळकत पंधरा पौडच* झाली.†

जॉन्सन्नें लंडनास येतांना वरोबर एक अपुरतें राहिलेलें नाटक आणलें होतें असें वर † वाचकांस कळवले आहे. तें त्यानें येथें आल्यावर संपूर्ण केलें; तें 'ऐरीन' हें होय. इंग्लिश भाषेंत, किंवाहुना युरोपांतल्या साऱ्या भाषांतून, नाटकाचे दोन प्रकार मानलेले आहेत; एक ट्रॅजेडी (शोकरसप्रधान) आणि दुसरा प्रकार कॉमेडी (हास्यरसप्रधान). यांपैकी पहिल्या वर्गांतलें वरील नाटक होय. याचें संविधानक तुर्क लोकांच्या इतिहासांतली एक चमत्कारिक वृत्तांत घेऊन त्यावर बांधले आहे. याचा प्रयोग जॉन्सन्चा शिष्य गॅरिक यानें मूळच्यांत पुष्कळ फेरफार करून रंगभूमीवर तेरा वेळ करवला. या प्रसंगी गॅरिकनें आपल्या गुरूकरतां आपलें कसब होतें तितकें प्रकट केलें, व एकंदर नाटकाची तयारी जितकी उत्कृष्ट ठेवतां आलां तितकी ठेवली. पण मूळ कृतींत अंतःकरणास द्रववण्यासारखें विशेष काहीं नसल्यामुळे सभाजनांस तें फारसें पसंत झालें नाहीं. त्यांतील भाषा व विचार हीं दोन्ही प्रौढ होतीं यास्तव तें श्रोत्यांनीं शेवटपर्यंत गंभीरपणानें व स्वस्थपणानें ऐकून घेतलें; पण एकंदर प्रकार थंडाईचाच झाला. तेव्हांपासून पुढें तर त्याचा प्रयोग कधीच झाला नाहीं; व जॉन्सन्च्या इतर ग्रंथांच्या मानानें पाहतां अँडिसन्च्या 'केटो'‡ प्रमाणें तें

॥ *Vanity of Human Wishes* 1749. हें काव्य जुव्हेनल्च्या दहाव्या औपरोधिक काव्याच्या (*Satire*) आधारें लिहिलें असून निर्दयपणा, हांवरेपणा, व नीचपणा यांची नमुनेदार उदाहरणें म्हणून *Domitian, Otho, Nero, Claudius, Messalina* वगैरेंचीं उदाहरणें त्यानें दाखल केली आहेत. यांतहि त्याचा औपरोधिक स्वर कायम असला तरी क्रोधाचा पारा बराच खाली उतरला आहे.

* गिनीच.

† वरील दोन काव्यांवर निरनिराळ्या ग्रंथकारांचे असे अभिप्राय आहेत—

“*London has all the ease and all the spirit of an original.*”

Gray.

“*The Vanity of Human Wishes is a satire, the deep and pathetic morality of which has often extracted tears from those whose eyes wander dry over pages professedly sentimental.*”

Sir Walter Scott.

“*The Vanity of Human Wishes is an excellent imitation of the tenth satire of Juvenal. It is in truth not easy to say whether the palm belongs to the ancient or the modern poet.*”

Macaulay.

‡ पृष्ठ ६८९ पाहा.

§ प्रसंगी जॉन्सन् नाखुष व्हावा अशा प्रकारचेहि फेरफार करून,

¶ अँडिसन् (१६७९-१७१९) व्हेनिस येथें गेला असतां केटोच्या मृत्यूवरील एक नाटक

(पुढें चालू.)

‘सम्पादक’

‘सम्पादक’

आतां विशेष प्रसिद्धी नाही. ही दोन्ही नाटके आतां सर्वांच्या मते वाचण्यास मात्र चांगली असून रंगभूमीवर प्रयोग करण्याच्या उपयोगी नाहींत असे ठरले आहे. असो; या नाटकाच्या प्रयोगांवरून व छापण्याचा हक्क विकल्यावरून जॉन्सन् यास एकंदर तीनशे पौंड मिळाले. हेच त्या वेळेस त्यास हजाराच्या जागी होते.

७. जॉन्सन्ने पद्यरूप जी ग्रंथरचना केली ती वर सांगितली तेवढीच. यापुढचे त्याचे सर्व ग्रंथ गद्यरूपच आहेत. त्याची पुढे पुढे जी येवढी विलक्षण ख्याति झाली व अद्यापही चालत आहे ती या गद्यग्रंथांवरूनच होय. कांही अंशी या पद्धतीस त्याने नवे स्वरूप देऊन तिचा प्रचार वाढवला असे सुद्धां ह्मणण्यास हरकत नाही. या वेळीं इंग्लंडांत 'जेंटलमेन्स मॅगझिन' ॥ ह्मणून एक पत्र निघत असे, त्यांत त्याचे लेख पहिल्याने येऊ लागले. या पत्रांत निबंध वगैरे व सामान्य लौकिक विषय जसे असत, त्याप्रमाणेच पार्लमेंटांत होणाऱ्या वाटाघाटीचीही हकीकत लोकांस कळवली असे. हे दुसरे काम कांही दिवसांनी जॉन्सन् स्वतः करू लागला. वरील पत्राचा मालक आपल्या वतीचे कांही लोक पार्लमेंटांतील वाद-

तेथील रंगभूमीवर चालू होतें तें त्याने पाहिलें. ते जरी उत्कृष्ट साधले नव्हते तरी इंग्रजी रंगभूमी-करतां तें इंग्रजीत आणण्याचा अँडिसन्चा विचार तेथेच ठरला असला पाहिजे. (Cato) वेटोचे मन सिपिओ (Scipio) च्या मुर्तीवर बसले होते; पण तिनें आपले हंसुमन सीझरच्या पायीं वाहिले होते. प्रेमभंग झाल्यामुळे आत्महत्या करण्याचा निश्चय करून वेटो आपल्या लायब्ररीत जातो व हातांत तरवार घेऊन ती छार्तात खुपसून घेण्यापूर्वी एक आत्मगत भाषण वरतो अशा प्रकारचे इटॅलियन् नाटकाचे कथानक होते. लगेच अँडिसन्ने इंग्रजीत वेटो नाटक लिहिण्यास सुरुवात केली व तेथून निघण्यापूर्वी चार अंक लिहून टावले. आपल्या शोषपर्यवसायी नाटकाचा कदाचित् बोजवारा उडेल या भीतीनें अँडिसन्ने तें रंगभूमीवर आणण्याची धाई केली नाही. पण हस्तलिखित प्रत फार आवडून अनेक वाचकांनीं तें नाटक निदान छापून तरी वाढावे अशी अँडिसन्ला विनंति केली. कारण नाटकांतील सीझरचे अनुयायी, सेम्प्रोनियस (Sempronius) आणि रोमच्या स्वातंत्र्याकरतां अखेरपर्यंत झगडणारा केटो यांची शब्दचित्रे पाहतांच इंग्लंडातील टोरी, व्हिग् आणि हॅलिफॅक्स (Halifax) व व्हॉर्टन् (Wharton) यांच्या भोवती उभी राहणारी देश-भक्तांची सेना वगैरेचींच ती वर्णनें आहेत असे वाटून वाचकांस फार आवडतील अशी त्यांची कल्पना होती. पुढें रंगभूमीवर आल्यावर वेटो नाटक खरोखरच फार लोकप्रिय झाले नाट्यगृह महिनाभर सारखे चिकार भरून जात असे. अँडिसन्ची या नाट्यामुळे फार प्रसिद्धि झाली. 'सम्पादक'

॥ Gentleman's Magazine. सम्पादक एडवर्ड वेव्ह (Edward Cave). Sylvanus Urban हे त्याचे टोपण नांव होय. लंडन्ला वाङ्मयसेवेसाठी येण्यापूर्वीच या मासिकानें जॉन्सन्चे लक्ष वेधून घेतले असून त्याचे तें फार आवडते झाले होते. लंडन्ला आल्यावर या मासिकाच्या जागे (St. John's Gate)चे दर्शन त्यानें फार आदरानें घेतले जॉन्सन्ला या मासिकांतच नांव गुप्त ठेवून लेख लिहिण्याची प्रथम संधि मिळाली होती. उत्तमोत्तम निबंध लिहून जॉन्सन्ने या मासिकाला फारच महत्त्वाला पोचविले. 'Senate of Lilliput' या मथळ्याखाली पार्लमेंटांतील विवाद कित्येक वेळां काल्पनिक व्यक्तींच्या तोंडां तर कित्येक वेळां नांवांची अक्षरें ओळखतां येतील अशा रीतीनें मागे पुढें करून नव्या नांवांच्या व्यक्तींच्या तोंडां घालून जॉन्सन् प्रसिद्ध करीत असे.

विवाद ऐकण्यास पाठवीत असे, व त्यांस तेथील चोपदारांनीं कांहीं हरकत करूं नये अशीं त्यानें आंतून गुप्त तजवीजही केली होती. या बातमीदारांनीं भाषणांचा सारांश टिपून आणावा, व कोणकोणत्या वक्त्यानें कोणत्या पक्षाकडचें भाषण केलें हेही लिहून आणावें; आणि मग येवढ्यावर काय ती सगळी इमारत रचायाची ! तरी जॉन्सन्ची विद्वत्ता व चातुर्य असें होतें कीं, वरील तुटक तुटक माहितीवरून त्यानें दोहों पक्षांकडील वक्त्यांचीं भाषणें स्वकपोलकल्पित नवींच तयार करावीं. मग तीं तयार झाल्यावर वरील पत्रांत गोष्टींच्या रूपानें § छापलीं जात; ह्मणजे अमुक अमुक नगरीं तेथील राजाच्या प्रधानांनीं अशीं अशीं भाषणें केलीं असा आरंभीं उपोद्घात करावा लागे. ' असो; या भाषणांचेही कर्तृत्व पुष्कळ दिवसपर्यंत गुप्तच होतें; तें हळू हळू प्रसिद्ध होत जाऊन सरतेशेवटीं जॉन्सन्नेच स्वतः एके प्रसंगीं कबूल केलें. या भाषणांत प्रस्तुत ग्रंथकर्त्याची प्रौढ रचना व चातुर्य हीं देन्ही अर्थात् आहेतच; तरी त्यांची आतां फारशी प्रसिद्धि नाही.

जॉन्सन्चा यापुढचा ग्रंथ त्याचा परम मित्र वर* सांगितलेला जो सॅव्हेज त्याचें चरित्र होय. याचा मार्गें सांगितल्याप्रमाणें* वेत्स् प्रांतीं एका तुसंगांत शेवट झाला असतां त्याच्या एकंदर चरित्राविषयीं लोकांस मोठी उत्कंठा व कौतुक हीं उत्पन्न झालीं होती. अशा संधीस वरील ग्रंथ लिहून जॉन्सन्नें तीं दोन्ही पुरवलीं व सर्वास अगदीं थक करून सोडलें. याही ग्रंथावर जॉन्सन्चें नांव नव्हतेंच; तरी पुष्कळांस तोच त्याचा कर्ता ह्मणून तेव्हांच माहीत झालें. या वेळेपर्यंत इंग्लंडांत चरित्रे लिहिण्याचा प्रकार विशेष चालू नव्हता; व जो होता तोही मोठ्याशा पूर्ण दशेस आला नव्हता. कोणी मोठा प्रख्यात मनुष्य मरण पावला असतां जॉन्सन्च्या सारखे जे विपन्न ग्रंथकार आपल्या लेखणीवर उदरनिर्वाह करीत असत त्यांनीं त्यांचीं चरित्रें तयार करावीं; मग त्यांत जीं बरींशीं व खपतीलशीं वाटतील तीं पुस्तकवाल्यांनीं विकत घेऊन छापून प्रसिद्ध करावीं. अशा बुभुक्षाप्रेरित ग्रंथांची योग्यता कितीशी असणार ! कांहींच नसे, त्या पक्षां तसत्यांतही जीं चरित्रें अंमळ बरींशीं असत तीं लोकांच्या आश्रयास कांहीं वेळ पात्र होत, व पुढें नाहीशीं होऊन जात. पण प्रस्तुत चरित्र फार निराळ्या तऱ्हेचें होतें त्यांत सॅव्हेजच्या आयुष्यांत घडलेल्या ज्या चमत्कारिक चमत्कारिक गोष्टी त्या सर्वांचें यथास्थित व चित्तवेधक कथन अशा कांहीं खुबीनें केलें आहे

§ ('Reports of the Debates of the Senate of Lilliput') 'लिलिपुट नगरीच्या राजसभेंतील चर्चा' या प्रच्छन्न नांवाखालीं लंडन्च्या पार्लमेटातील भाषणें जॉन्सन् देई.

'सम्पादक'

१. वरील गोष्टींवरून इंग्लंडांतील लोकांस तेव्हां किती स्वातंत्र्य होतें याचा अजमास होतो. हल्लीं पार्लमेटांनील कारभार इतका गुप्त रीतीनें न चालून तेथील भाषणें सान्या जगभर जशींचीं तशीं प्रसिद्ध होतात हें सर्वप्रसिद्धच आहे. यावरून सुमारे शंभर वर्षांतच इंग्लंडांत लोकस्वातंत्र्याच्या संबंधानें केवढा फेरफार झाला आहे हें सहज मनांत येईल !

कीं, वाचकांची वृत्ति तन्मय होऊन जाऊन त्यांस पुस्तक खाली ठेवतच नाही.१ तसेच जागोजागीं जे विचार प्रकट केले आहेत तेही मोठे मार्मिकपणाचे व प्रौढतेचे असल्यामुळे सामान्यतः सर्वास व विशेषतः तरुणजनांस तर ते अत्यंत हितावह होण्यासारखे आहेत.

८. जॉन्सन्चे येथवर जे जे ग्रंथ सांगितले ते ते त्याच्या पूर्व वयांत व तो तादृश प्रसिद्ध नसतां रचलेले होत. आतां यापुढचा जो त्याचा प्रचंड उद्योग सांगाद्याचा आहे त्याच्यापासून मात्र त्याची कीर्ति अगदीं स्थायिक होऊन तो त्या कालच्या दिव्यमंडळांत सर्वानुमतें अग्रगण्य ठरला. हा उद्योग इंग्रजी भाषेचा कोश होय. जॉन्सन्ची मागील ग्रंथांवरून चोहोकडे ख्याति होऊन वरच्यासारख्या कामास तो किती योग्य होता हे चोहोकडे माहीत झालें होतें. यास्तव सन १७४७ सालीं लंडन् शहरांतले कित्येक मोटमोठे पुस्तकवाले एकत्र जमून त्यांनीं विचार केला कीं जॉन्सन्कडे हा उद्योग सोंपवून दिला असतां तो चांगल्या तऱ्हेनें शेवटास जाऊन आपणांस चांगला नफा होईल. मग त्यांनीं तो बेत त्यास कळवून त्याबद्दल त्यास १५७५ गिनी† देण्याचें कबूल केलें. जॉन्सन् यासही दररोज नवा उद्योग शोधित वसण्याचा त्रास आला होता, यास्तव दोन तीन वर्षांचें हे आपणास एकदमच काम मिळालें असें समजून त्यासही वरील वेत पसंत झाला. मग हाताखालीं तीन चार मदतनीस घेऊन व एक निराळें घर भाड्यानें घेऊन त्यानें इंग्रजी भाषेचा कोश रचण्यास आरंभ केला. हा संस्कार त्या भाषेस तोंपर्यंत मुळांच घडला नव्हता. नुसते शब्द वर्णानुक्रमानें लावलेले व त्यांचा अर्थ थोडक्यांत दिलेला असे लहानसान कांहीं कोश होते, पण तोंपर्यंत त्या भाषेत जो गोंधळ माजला होता तो मोडून टाकून नीट व्यवस्था लावण्याच उद्योग त्यापूर्वीं कोणीच केला नव्हता. जॉन्सन्नें या कोशाच्या आरंभां जी प्रस्तावना

१. जॉन्सन्च्या मित्रमंडळींत सर जॉशुआ रेनॉल्ड्स् ह्मणून एक मोठा विख्यात चित्रकार होता. त्याच्याविषयीं वरील ग्रंथाच्या संबधानें एक चमत्कारिक गोष्ट लिहिली आहे. त्याचा वरील ग्रंथकाराशीं जो स्नेह जमला तो वरील ग्रंथावरून. रेनॉल्ड्स् यानें एक दिवस सहज वरील चरित्र वाचायास घेतलें व रस्त्याच्या बाजूस एका धुराड्यावर हात टेंकून तें वाचायास आरंभ केला. पण त्या ग्रंथानें त्याचें मन इतकें वेधून टाकलें कीं, तें सगळें तेव्हांचें तेव्हांच त्यानें वाचून टाकलें. मग शेवटीं धुराड्यावरून हात काढायला जों जातो तों तो बधिर होऊन गेलेला ! पुढें दोघांची परस्पर ओळख होऊन जो स्नेह जमला तो आमरणांत राहिला. जॉन्सन्चें चित्र जें त्याच्या पुष्कळ ग्रंथांवरून काढलेलें असतें तें त्याच्या हातच्या तसविरीवरून काढलेलें होय.

* Sir Joshua Reynolds (1723-1792) चित्रकार व लेखक इटालीत चित्रकलेचें अध्ययन करून हा लंडन् येथें स्थाईक झाला. तेथें चित्रकार ह्मणून याची फार कीर्ति झाली. जॉन्सन्, बर्क, गोल्डस्मिथ् वगैरे विख्यात गृहस्थांशीं याची दाट मैत्री होती. रॉयल् अॅकेडमी पुढें दिलेलीं चित्रकलेवरील पंधरा व्याख्यानं (Fifteen Discourses), ऐड्लरूमधील लेख, व डू फ्रेस्ने (Du Fresnoy) च्या 'Art of Painting' या ग्रंथाचें भाषांतर यामुळे वाङ्मयांत प्रमुख दर्जा रेनॉल्ड्स्ला मिळाला. त्याला बधिरता व ह्यातारपणीं दृष्टिमांध अशीं वैगुण्यें होती. 'सं०.'

† १५७५ पौंड.

‘सम्पादक’

लिहिली आहे तीत त्या वेळीं प्रस्तुत भाषेची जी स्थिति होती, तिचें स्वरूप चांगलें वर्णन केलें आहे. ह्मणजे वर्णोच्चाराविषयीं भेद, शब्दाक्षरांच्या लेखनाविषयीं अनियम, वाक्यांची रचना व्याकरणभ्रष्ट, भाषापद्धति ग्राह्य कोणती अग्राह्य कोणती याचा विलकुल विचार नाहीं, पाहिजे त्या ग्रंथकारानें मनास वाटतील ते परकी शब्द भाषेत बुसडून द्यावे, अशी अव्यवस्था एकंदर भाषेत माजली होती. तेव्हां हा सर्व गोंधळ मोडून एकट्या मनुष्यानें तिस चाळीस हजार शब्दांची वर्णव्यवस्था, उच्चार, अर्थ वगैरे सर्व नीट बसवून देऊन चोहोंकडे व्यवस्था करून देण्याचा यत्न करणे ह्मणजे केवढे अचाट साहस आहे व केवढी जबरदस्त यातायात आहे ! पण ही सर्व या महापंडिताने आपल्या अंगावर घेऊन तो उद्योग कालें-करून तडीस नेला. त्याच्या पूर्वसंकल्पाप्रमाणें हें काम दोन तीन वर्षांत अर्थात् संपलें नाहींच; त्यास पुरी सात आठ वर्षे लागलीं. इतक्या कालांत त्यास दिलेली रक्कम पार खळास होऊन गेली, त्यास दोनदां दिवाणी तुरुंगांत कर्जदारांनी नेऊन बसवलें, दोनदां त्याच्या मित्रानें* त्यास नाझरच्या शिपायाच्या हातून सोडवलें, व सर्वांत मोठी दुःखाची गोष्ट ह्मटली ह्मणजे ही की, जाविर तो जीव कीं प्राण करीत असे, जिच्या सुखार्थ स्वतःला किर्तीही कष्ट पडले तरी त्यानें आनंदाने सोसावे, व प्रस्तुत अवाढव्य ग्रंथ संपला असतां त्यापासून उत्पन्न होणारी संपत्ति व कीर्ति यांचा उपभोग जिच्या वरोबर चिरकाळ घेण्याचें त्याच्या मनांत होतें, ती त्याची आवडती बायको मरण पावून तो पुनः सडाचा सडाच राहिला !

* (Richardson) रिचर्ड्सन्.

‘सम्पादक’

१. जॉन्सन्च्या या स्थितीचें मेकॉलेनें मोठें हृदयास लागण्यासारखें वर्णन केलें आहे—

‘The last Rambler was written in a sad and gloomy hour. Dr. Johnson had been given over by the physicians. Three days later she died. She left her husband almost broken-hearted. All his affection had been concentrated on her. He had neither brother nor sister, neither son nor daughter. To him she was beautiful as the Gunnings, § (पुढच्या पानावर पाहा.)

§ गनिंग् आडनांवाच्या दोघी सुंदर आय्रिश बहिणी होत्या त्यांच्यासंबंधीं हा उल्लेख आहे. वडील बहिणीचें नांव मेरिआ, धाकटीचें एलिझाबेथ्. मेरिआचा जन्म १७३३ सालीं व एलिझाबेथ्चा १७३४ सालीं झाला. मेरिआचें लग्न १७५२ सालीं जॉर्ज वुडलियम् (George William, Earl of Coventry) यांशीं झाला. धाकटी एलिझाबेथ् हिनें वौचित्र्य-(Romance)-प्रियतेमुळें हॅमिल्टन्चे ड्यूक जेम्स यांशीं १७५२ सालीं एके दिवशीं मध्यरात्री गुप्तपणें विवाह केला. पण १७५८ सालीं सदर जेम्स वारल्यामुळें १७५९ सालीं जॉन् कॅम्पबेल् (Marquis of Lorne) यांशीं पुनर्विवाह केला. दोघीहि बहिणी कमालीच्या सुंदर होत्या. पण त्यांतल्या त्यांत थोरलीचें सौंदर्य कांहीं औरच होतें. मात्र ती (थोरली) मूर्ख व घमंडखोर होती. यांच्या बापाचें नांव जॉन् गनिंग् असून तो कॅसलकूट्चा रहिवासी होता. मेरिआ १७६० सालीं वारली व एलिझाबेथ् १७९० सालीं वारली. यांच्या अतुल सौंदर्यामुळें या उपमानपद पावल्या.

‘सम्पादक’

वरील कोशाच्या संबंधानें एक मोठें प्रकरण झालें तेही यथें सांगितलें पाहिजे. तें मागे सांगितलेला जो लॉर्ड चेस्टरफील्ड त्याच्या संबंधाचें होय. चेस्टरफील्ड हा त्या वेळेस

and witty as Lady Mary.* Her opinion of his writings was more important to him than the voice of the pit of Drury Lane's Theatre or the judgment of the Monthly Review. The chief support which had sustained him through the most arduous labour of his life was the hope that she would enjoy the fame and the profit which he anticipated from his Dictionary. She was gone; and in that vast labyrinth of streets, peopled by eight hundred thousand human beings, he was alone. Yet it was necessary for him to set himself, as he expressed it, doggedly to work. After three more laborious years, the Dictionary was at length complete."

* Lady Mary Wortley Montague (1689-1762) विख्यात पत्रलेखिका. येन तारुण्यांत तिच्या ठिकाणीं अप्रतिम सौंदर्य व आत्यंतिक चतुररुता या दोन्ही बहुमोल गुणांचें संमीलन झालें होते. तिच्या वापानें तिच्या शिक्षणावडे सुळीच रक्ष दिलें नाहीं. पण तिला स्वतः शिक्षण्याची हौस असल्यामुळे व तिचा चुलता विश्व बर्नेट (Burnet) यानें मदत केल्यामुळे तिचें बरेंच शिक्षण झालें. पोप, अँडिसन्, स्विफ्ट व स्त्रियांच्या हक्कांची पुरस्कर्त्री मेरी अँस्टेल् (Mary Astel) यांशीं तिचा चांगला सह होता. अँन (Anne Wortley Montague) इच्याशीं तर तिचा इतका दाट परिचय होता की त्या दोर्धीमध्ये उद्दीपक भाषेत सारखा पत्रव्यवहार चालू असे. अँनचीं पत्रे वस्तुतः तिचा भाऊ एडवर्ड लिहीत असे. १७०९ सालीं अँन वारल्यावर एडवर्ड व मेरी यांचा प्रत्यक्ष पत्रव्यवहार सुरू झाला. मेरीच्या मनांत एडवर्डला लग्न करावयाचें होतें. पण व पाला ही गोष्ट नापसंत असल्यामुळे त्यानें तिचें लग्न दुसऱ्याच एका गृहस्थाशीं ठरविलें. त्यामुळे १७१२ सालीं ती एडवर्डबरोबर पळून गेली. त्यांचा विवाह झाल्यावर तिनें पहिलीं कित्येक वर्षे काटवसरीनें दिवस वाढले. तिचा पति १७१५ साली वेस्ट्मिन्स्टरतर्फें पार्लमेंटांत निवडून आला. अलेक्झांडर पोपनें तिला उच्चस्वल्पणाची पत्रें लिहिलीं त्यामुळे पोपशीं तिचें भांडण झाले. रेमंड (Remond) नांवाचा फ्रेंच गृहस्थ, तिचें दर्शनहि त्याला झालें नव्हतें तरी, तिजवर आसक्त होऊन तिला गुप्तपणें प्रेमसूत्रक पत्रें लिहीत असे. त्याच्याच विनंतीवरून तिनें South Sea Company मध्ये सट्ट्यांत पैसे गुंतविले. पण पुढें किंमत निम्त्यावर आल्यामुळे सदर रकम त्यानें तिचा पत्रव्यवहार तिच्या नवन्यास दाखविण्याची दहशत घालून कर्ज म्हणून तिला मान्य करावयास लाविलें. १७३९ साली ती इटालीला गेली. तेथून ती आपल्या पतीस प्रेमादरपूर्वक पत्रें पाठवीत असे. पण त्यांची पुढें केव्हांहि प्रत्यक्ष भेट झाली नाहीं, देवीची लस टोचून घेण्याचा उपाय तिनें तुर्कस्तानांत पाहिला व आपल्या मुलास टोचून घेऊन तिनें हा उपाय पाश्चात्य देशांत सुरू करण्याची खटपट केली. तिचा नवरा लक्षाधीश होऊन १७६१ सालीं मेला. मुलांनें बोलावल्यावरून ती इंग्लंडला परत आली पण पुढील साली वारला. 'Letters from the East' ही तिचीं पत्रें अत्यंत विख्यात आहेत. पोप व स्विफ्ट या दोघांनीं तिजवर कसून हल्ले चढविले व तिनेंही तितकीच तडफदार उत्तरे दिलीं. 'सम्पादक'

§ डूरीलेन थिएटर-लंडनमधील सर्वांत जुनें नाटकगृह. १६७१ सालीं हें जळलें. Wren ने (पुढें चाल.)

सेक्रेटरी ऑफ स्टेटच्या हुद्द्यावर होता. त्याची दिवसेंदिवस बरीच ख्याती असून त्या वेळच्या वक्त्यांत तर तो प्रमुखच होता. या दळ्या सरदाराची वरील कोशास अनुकूलता दिसल्यावरून जॉन्सन्ने पहिले संकल्पपत्र त्यास उद्देशून लिहिले. यावरून सदरहू लॉर्ड साहेबांकडून जॉन्सन् यास बोलावणे आले. तेव्हां तो त्यांजकडे जाऊ लागून कांहीं दिवस दोघांची बरीच गोडीगुलादी चालली. जॉन्सन् यास वाटले की, आपल्या कृत्यास येवढा पुरस्कर्ता मिळाला हें फार चांगले झाले; व चेस्टरफील्ड यांसाठी वाटले की, येवढा मोठा ग्रंथ आपल्या आश्रयाने होणार हें आपल्या नांवास चिरकाळ भूषणच झाले. पण ही स्थिति फार वेळ टिकली नाही. दोघांचा लवकरच जो बेवनाव झाला तो शेवटपर्यंत तसाच राहिला; व वरील अर्ल्साहेबांच्या मनांत आपल्या नांवाचा इंग्रजी भाषेच्या कोशाशी ज्या प्रकारचा संबंध असावा असें होतें त्यापेक्षा तो आतां फार निराळ्या तऱ्हेचा आहे. याचें कारण असें झाले की, अर्ल्साहेब हे जन्मापासून सरदार मंडळींत व मोटमोठ्या लेडी-साहेबांच्या मेळ्यांत वागलेले असून रीतरिवाजाच्या टापटिपांत वारीक लक्ष पुरवणारे होते; व जॉन्सन् काय ? त्याचा काळ सगळा अगदीं नीच पदवीच्या लोकांच्या संगतींत गेला असल्यामुळे वरील नोवझोकांत तो पुरा अडाणी होता, व स्वभावाने आढदांड असल्यामुळे थोर लोकांपुढे जाणे तर मोठे भीत भीत जावे, त्यांच्याशी बोलायाचे तें मोठ्या अदबीने व लवून बोलावे, दैगरे प्रकार तो दिल्कुल जाणत नसे. मग अशा रानवट मनुष्याशीं गांठ पडली असतां वरील नाजुक साहेबांच्या अंगांत हाव भरत असेल यांत नवल काय ? त्यांनीं दोनतीनदां जॉन्सन् यास मुलाखत देऊन पुढे देवर्षीवाल्यास ताकीद देऊन ठेवली की, या मनुष्यानें विचालें असतां खारी बाहेर गेली आहे ह्मणून सांगत जा. हा मज्जावाचा प्रकार

त्याच जागीं बाधलेल . वे नाटकगृहाहि १८०९ सालीं अमिराजांच्या भक्ष्यस्थानीं पडले. सध्यांचे नाटकगृह १८१२ सालीं बांधण्यांत आले शेरीडन् (Sheriden) वित्येक दिवस या नाटकगृहाचा व्यवस्थापक होता. स्टुअर्ट राजांच्या कारकिर्दीपासून या नाटकगृहाचा उल्लेख आढळतो. 'सम्पादक'

§ आपल्या कोशाचें योजनापत्र (Plan or Prospectus) इ. स १७४७ सालीं जॉन्सन्ने प्रसिद्ध केले. तें Phillip Dormer, Earl of Chesterfield यांस उद्देशून लिहिलें होतें.

‘सम्पादक’

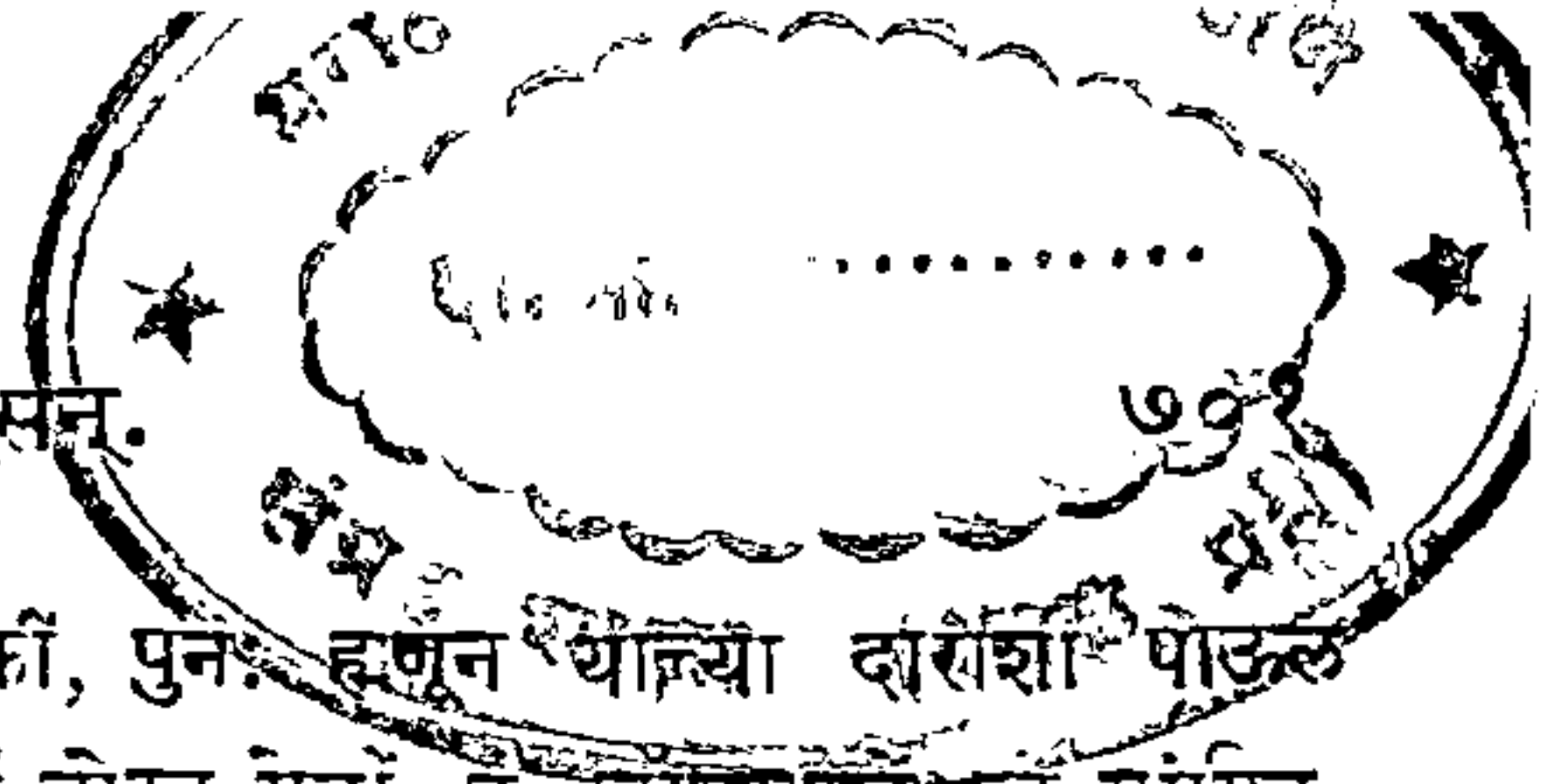
१. इंग्लंडांताल अमीरउमरावांच्या पदव्या ड्यूक, अर्ल्, मार्किस्, बॅरोनेट् वगैरे असून लॉर्ड, सर् वगैरे त्या त्या पदवीचे विताव होत हे आमच्या वाचकांपैकी पुष्कळांस माहित असेलच.

२. हिंवाचा प्रकार अर्ल्साहेबांनींच स्वतः वर्णिला आहे. आपल्या चिरंजिवास ते जी पत्रे लिहित असत त्यांपैकी एकांत त्यांनीं जॉन्सन्विषयी पुढील मजकूर लिहिला:—

“There is a man whose moral character, deep learning, and superior parts I acknowledge, admire, and respect; but whom it is so impossible for me to love, that I am almost in a fever whenever I am in his company. His figure (without being deformed) seems made to disgrace or ridicule the common structure of the human body. His legs and arms are never in the position which, according to the situa-

(पुढें चालू.)

डॉक्टर जॉन्सन.

जॉन्सनने दोनतीनदां पाहून मनांत गांठ घातली कीं, पुनः हापून थोड्या दाराशा पाऊल घालायाचें नाहीं. पुढें याही गोष्टीस सात आठ वर्षे लोडून गेलीं; व जॉन्सनने वर सांगित-लेल्या अडचणींत, विपत्तींत व दुःखांत आरंभलेले महत्कार्य तर्जास नेऊन पांचदले. ते पाहून वरील लॉर्डसाहेबांस आशा सुटली कीं, हा तयार झालेला कोश आपणास नजर होऊन आपले नांव यावर यावें या हेतूस्तव त्या वेळेस चालू असणाऱ्या 'वर्ल्ड' नामक पत्रांत त्यांनीं दोन निबंध लिहिले; व त्यांत जॉन्सनच्या एवंदर विद्वत्तेची अतिशय तारीफ करून

tion of his body they ought to be in, but constantly employed, in committing acts of hostility upon the Graces. He throws anywhere but down his throat, whatever he means to drink; and mangles what he means to carve. Inattentive to all the regards of social life, he mistakes and misplaces everything. He disputes with heat indiscriminately, mindless of the rank, character and situation of those with whom he disputes. Absolutely ignorant of the several gradations of familiarity and respect, he is exactly the same to his superiors, his equals and his inferiors; and therefore by a necessary consequence, is absurd to two of the three. Is it possible to love such a man? No. The utmost that I can do for him is, to consider him a respectable Hottentot *!"

वरील पत्रें छापून प्रसिद्ध झाली असतां त्यांवर जॉन्सनने काय अभिप्राय दिला तोही सर्व प्रसिद्ध आहे—

“These Letters teach the morals of a harlot and the manners of a dancing-master.”

* हॉटेंटोट हे केपकॉलनी व शेजारच्या जर्मन् आफ्रिकेच्या भागांत राहणारे लोक होत. हे पूर्वी दक्षिण आफ्रिकेभर पसरले होते. डच् वसाहतवाल्यांनी त्यांस हें नांव दिले. त्यांचें मूळचें नांव Khoi-Khoi (or Quae-Quae) खोइ खोइन् असून त्यांचा अर्थ (Men of men) श्रेष्ठ मनुष्ये असा आहे. हे लोक सभ्य, आदरातिथ्य करण्यांत फाजील सवळ हाताचे, शिकार करण्यांत प्रवीण, दांडगे, सशक्त, मध्यम उंचीचे व पिंगट रंगाचे असून यांचीं नाके रुंद, जाड व मुळाशीं चपटी, डोळे गडद पिंगट अगर काळे, चेहेरे वाटोळे व मोठे, दाढी तुरळक व वेंस कुरळे आणि आंखूड असतात. एकठ्यानें बसून खाणें, पिणें अगर धूम्रपान करणें त्यांना तिरस्करणीय वाटतें, यांचा पोशाख म्हणजे कातड्याचे दोन झगे-एक खांद्यावर व दुसरा कवरेभोवती-हांत. व हेच झगे चौवीस तास-झोपेंतहि-कायम असतात. इतकेंच नव्हे तर मृत्यूनंतर या झग्यांमकट प्रेतें पुरण्याचा त्यांचा प्रघात आहे.

‘सम्पादक’

॥ The World हें पत्र Spectator मागून निघालें होतें. त्याच्या लागोपाठच्या दोन अंकांत जॉन्सनच्या कांशाची अगदीं मनमुराद स्तुति करून सदर लॉर्डसाहेबांनी (चेस्टरफील्ड) सुचविलें होतें कीं, (‘He should be made a dictator, nay a Pope over our language, and his decisions about the meaning and spelling of words should be received as final.’) त्याला भाषाप्रभु मानून शब्दांचे अर्थ व लेखनपद्धति या बाबतींत त्याचा निर्णय अखेरचा मानण्यांत यावा.

‘सम्पादक’

नुकत्या प्रसिद्ध होणाऱ्या कोशाविषयी तर भारीच गोड गोड मजकूर लिहिला होता. चेस्टरफील्डचा हें सर्व करण्याचा मतलब उघडच होता की, जॉन्सन्च्या मनांत आपल्या-विषयी जर अद्याप राग असेल तर तो वगील मधुर शब्दांनी घालवावा, व पूर्वीच्या संवल्पा-प्रमाणेच सर्व घडून यावे. पण तें कसचें होतें ? जॉन्सन् यास वरील मजकूर जेव्हां समजला तेव्हां त्याचा राग शांत न होतां उलटा अधिक प्रदीप्त मात्र झाला. पोरान्या हातावर खाऊ ठेवून जशी समजूत करावी तसा वरील खुषामतीचा प्रकार पाहून आपली मानहानि केलीशी मात्र त्यास वाटली; व तत्क्षणांच त्यानें त्यास असें खडखडीत पत्र लिहिले की, त्यांतील प्रत्येक अक्षर वरील नाजुक लॉर्ड साहेबांच्या मर्मांच पोचलें असेल. १ या एका पत्रादरून जॉन्सन्चा एकंदर स्वभाव व त्याची लिहिण्याची शैली हीं जशीं व्यक्त होतात तशीं मोठल्या ग्रंथांवरूनही होणार नाहींत !

याप्रमाणें प्रस्तुत कोशाच्या अर्पणाच्या संबंधानें येदठे प्रकरण माजलें व सरतेशेवटीं

‡ हें पत्र ता. ७ फेब्रुवारी १७५५ रोजीचे आहे. यांतील एक दोन महत्त्वाचे उत्तरे खालीं देत आहोः—

“Seven years.....I have been pushing on my work through difficulties, of which it is useless to complain, and have brought it, at last to the verge of publication, without one act of assistance (except ten pounds, Ed.), one word of encouragement, or one smile of favour. Such treatment I did not expect; for I never had a Patron before..... The notice which you have been pleased to take of my labours, had it been early, had been kind; but it has been delayed till I am indifferent, and cannot enjoy it; till I am solitary, and cannot impart it; till I am known, and do not want it. I hope it is no very cynical asperity not to confess obligations where no benefit has been received, or to be unwilling that the Publick should consider me as owing that to a Patron, which Providence has enabled me to do for myself, Having carried on my work thus far with so little obligation to any favourer of learning, I shall not be disappointed though I should conclude it, if less be possible, with less; for I have been long wakened from the dream of hope, in which I once boasted myself with so much exultation.”

‘सम्पादक’

१. वरील अल्माहेवांनीं आपणाकडून जॉन्सन्सारख्या कंगाल मनुष्यावर जी मोठी मंरेनजर केली तिचा उलटा प्रकार कसा झाला ते पुढील वाक्यांवरून दिसून येईल. वरील बातमी समजली असतां जॉन्सन् आपल्या मित्रमंडळांत ह्मणाला—

“I have failed a long and painful voyage round the world of the English language; and does he now send out two cockboats to tow me into harbour ?”

(पुढें चालू.)

त्याचा वरच्यासारखा शेवट झाला. जॉन्सन्ने कोणाचेंही साहाय्य न मागतां व कोणांचाही आश्रय न घेतां, फार तर काय, पण घरीं चालत आलेला आश्रयही वरच्यासारखा धुडकावून लावून, आपला कोश संपवला, व वर कोणाही बड्या मनुष्याचें नांव न घालतां तसाच तो केवळ आपल्या नांवावर प्रसिद्ध केला. या वेळेस त्याच्या मित्रांनीं त्याजकरतां खटपट करून ऑक्सफर्ड युनिव्हर्सिटीकडून त्यास एम्. ए. हा किताब देववला. त्यासकट सदरील ग्रंथावर त्याचें नांव प्रकट झालें. यापुढचा किताब एल्. एल्. डी. हा त्याच युनिव्हर्सिटीनें त्यास पुढें आपण होऊन पाठवून दिला, हें मागे \$ सांगितलेंच आहे.

येथवर या कोशाचा वृत्तांत काय झाला तो सांगितला. आतां खुद्द त्याविषयींच कांहीं माहिती वाचकांस देतो. हा कोश आतां प्रसिद्ध नाही हें बहुधा सर्वास माहीत असेलच. त्याची संक्षिप्त आवृत्ति जी जॉन्सन्ने लढकरच पुढें काढली ती मात्र अद्याप क्वचित् दृष्टीस पडते. त्या वेळेपासून आतांपर्यंत इंग्रजी भाषेचा विस्तार व फैलावा अतिशयित झाल्यामुळे, व त्या वेळेस माहीतही नसणाऱ्या अनेक विषयांवर सहस्रावधि उत्तमोत्तम ग्रंथांची तेव्हांपासून भाषेत भर पडत चालल्यानें, मागेचे कोश उत्तरोत्तर निरुपयोगी होत चालले आहेत. सध्यां साऱ्या जगभर ज्याचा प्रचार आहे असा कोश वेव्स्टर्चा ¶ होय.

वरील सांगितलेल्या पत्रांत § तर पुढील कोरडा प्रत्यक्षच दिला—

“Is not a Patron, my Lord, one who looks with unconcern on a man struggling for life in the water, and when he has reached ground, encumbers him with help ?”

§ हें पत्र जॉन्सन्ने ७ फेब्रुवारी १७५५ रोजी लिहिलें होतें. मूळ समग्र पत्र पाहणें असल्यास बॉस्वेलकृत चरित्राच्या पहिल्या खंडाचा १७३-१७५ पृष्ठें पाहार्वा.

‘सम्पादक’

\$ पृष्ठ ६७३ टीप १ पाहा.

‘सम्पादक’

¶ Noah Webster (1758-1843) अमेरिकन् शिक्षक, वकील, लेखक, कोशकार व वैयाकरण. दहा वर्षे भाषाशास्त्राचें अध्ययन करून १८२८ सालीं (Dictionary of the English Language) इंग्रजी भाषेचा कोश यानें तयार केला. १८६६ सालीं याची सुधारून वाढविलेली आवृत्ति प्रसिद्ध झाली. याच्या Elementary Spelling Book या पुस्तकाचा सात कोटि खप झाला असें म्हणतात. A Philosophical and Practical Grammar of the English Language हा याचा ग्रंथ १८०७ सालीं प्रसिद्ध झाला. यानें युनायटेड स्टेट्साचा एक संक्षिप्त इतिहासाहि लिहिला आहे.

‘सम्पादक’

१. वरील कोशकार इंग्रज नसून अमेरिकन् आहे हें सर्वास माहीत असेलच. वरील कोशाचे ठसे आतां कायमचे करून ठेवले आहेत. दर वर्षीं लाखों प्रती उडत असल्यामुळे ते झिजून जातात, यास्तव मात्र ते बदलावे लागतात, वरील कोशानें इंग्लंडांतल्या कोशांस मागे सारलें यामुळे पुष्कळ त्यास कांहींना कांहीं तरी नांव ठेवून हीनत्व आणूं पाहतात. माजी डायरेक्टर हॉवड्साहेब यांनीं आपल्या व्याकरणांत पुढील सूचना दिली आहे—

“N. B.—The student should be warned against the *American Dictionary of Webster*, wherein are many proposed novelties (among (पुढें चालू.))

आतां या पुढील सर्व इमारतींचा पाया ह्यटला ह्यणजे वरील प्रचंड ग्रंथच होय हें खरें आहे. मूळचा ह्यणण्यासारखा कांहीं आधार नसतां एकट्यानें येवढ्या श्रमाचा व येवढ्या जोख-मीचा उद्योग पतकरून कोणाही विद्वानाचें किंवा श्रीमान् मनुष्याचें काडीइतकेही साह्य न घेतां, दान प्रहरची भ्रांत, संकटें व दुःखें, † हीं सर्व संभाळून सात आठ वर्षांत तो सर्व तडीस नेला ही खरोखर मोठी आश्चर्य करण्यासारखी गोष्ट आहे ! आमच्या मराठी भाषेचे दोन कोश* सुमारे चाळीस वर्षांपूर्वी जे तयार झाले त्यांस सरकारचा केवढा आश्रय होता व किती पंडितांचें साहाय्य घ्यावें लागलें याचा विचार केला असतां, व फेंच भाषेचा तद्देशीय विद्वानांनीं जो कोश तयार केला त्यावर पॅरिस् येथील सर्व विद्वन्मंडळ पन्नास वर्षे सारखें खपत होते हेंही मनांत आणलें असतां वरील पंडितांच्या साहसाचा व बुद्धिवैभवाचा कोणास चमत्कार वाटणार नाहीं ? तेव्हां कोशासारखे प्रचंड काम जॉन्सन्नें एकट्यानें हातीं

others this of omitting the *u* of *honour*, &c.) which have not been accepted by standard English writer. He also pronounces many words obsolete which are not so in fact.”

‡ कोशाच्या प्रस्तावनेत जॉन्सन्नें आपणास पडलेल्या त्रासाचें वर्णन केलें आहे. तें वाचून त्याचा कट्टा शत्रु (Horne Tooke) हॉर्न टुक याच्याहि डोळ्याला पाणी आलें. ‘सम्पादक’

१. जॉन्सन्नें स्वतःच सदरील ग्रंथाच्या प्रस्तावनेत लिहिलें आहे—

“It may gratify curiosity to inform the world, that the “English Dictionary” was written with little assistance of the learned and without any patronage of the great; not in the soft obscurities of retirement, or under the shelter of academic bowers, but amidst inconvenience and distraction, in sickness and in sorrow.”

* मोलस्वर्थ व कॅडी या साहेबद्वयाकडून तयार करविलेले ‘इंग्रजी-मराठी’ व ‘मराठी-इंग्रजी’ कोश. ‘सम्पादक’

२. जॉन्सन्चा शिष्य व मित्र जो गॅरिक त्यानें वरील कोश प्रसिद्ध झाला असतां त्यावर पुढील चुटका रचला—

‘ON JOHNSON’S DICTIONARY’.

“Talk of war with a Briton, he’ll boldly advance,
That one English soldier can beat ten of France.
Would we alter the boast from the sword to the pen,
Our odds are still greater, still greater our men.
In the deep mines of science, though Frenchmen may toil
Can their strength be compar’d to Locke, Newton and Boyle ?
Let them rally their heroes, send forth all their pow’rs
Their verse-men and prose-men, then match them with ours !
First Shakspeare and Milton, like gods in the fight,
Have put their whole drama and epick to flight.
In satires, epistles, and odes would they cope,

(पुढें चालू.)

घेऊन पार पाडलें हीच अगोदर एक मोठी गोष्ट आहे. पण प्रस्तुत ग्रंथाचा मोठेपणा केवळ येवढ्यावरूनच नाही. भाषेचा कोश ह्यटला ह्यणजे त्यांत पुढील गोष्टी सर्व आल्या पाहिजेत. पहिल्यानें सर्व शब्दांचा समावेश, पुढें त्यांचा उच्चार व लेखनपद्धति, नंतर त्यांची व्युत्पत्ति, हें एक प्रकरण झालें. पुढें प्रत्येक शब्दाचा सर्वांस समजेल अशा तऱ्हेचा बरोबर अर्थ; आणि त्यानंतर मोठमोठ्या प्रसिद्ध ग्रंथांतून काढलेली उदाहरणे. आतां हे सर्व प्रकार प्रस्तुत कोशांत कितपतसे आहेत हें जर पाहिलें तर असें आढळून येईल कीं, एका व्युत्पत्तीखेरीज बाकीचीं सर्व सदरें यांत जशीं असावीं तशीं आहेत. इंग्रजीसारखी भाषा,—जी मुळीं अनेक भाषांच्या भेसळीनें झाली आहे, व जींत जगांतील बहुतेक भाषांतले शब्द आले आहेत,— तिच्या सर्व शब्दांची व्युत्पत्ति द्यायची ह्यटली ह्यणजे तो व्युत्पातिकार मोठाच भाषाभिज्ञ पाहिजे. हें अंग जॉन्सनचें कमीच होतें. त्यास परकी भाषांपैकी उत्कृष्ट अशी लॅटिन् हीच काय ती येत होती; व इंग्रजीची मूळभाषा जी अँग्लो-सॅक्सन् तिचेही त्यास विशेष ज्ञान नव्हतें. यास्तव सांप्रत ग्रंथांत ही मात्र मोठी उणीव राहिली. पण याशिवाय बाकी सर्व भाग यथास्थित उतरले. शेवटले दोन ह्यणजे शब्दांची व्याख्या व त्यांस प्रमाणभूत असे

Their numbers retreat before Dryden and Pope;
And Johnson well-arm'd like a hero of yore
Has beat forty †French, and will beat forty more !”

‡ फ्रेंच भाषेचा कोश तयार करण्याचे वेळीं भाषाभेदांचा निर्णय करण्यास नेमलेल्या विद्वन्मण्डलांत (Academy) चाळीस गृहस्थ चाळीस वर्षे खपत होते; पण जॉन्सननें एकट्यानेंच इंग्रजी भाषेचा कोश फक्त तीन वर्षांत तयार करण्याचें योजिलें होतें. त्यासंबंधीं येथें उल्लेख आहे.

‘सम्पादक’

१. वरच्याहूनही आणखी कांहीं नवे प्रकार आलीकडील सर्वप्रसिद्ध जो वेब्स्टरचा कोश त्यांत आढळतात. एक तर भाषासाम्य, ह्यणजे आरंभीं प्रत्येक शब्दाचीं रूपे निरनिराळ्या भाषांतून कशीं होत गेलीं आहेत तीं दाखवलेलीं असतात. दुसरा प्रकार समानार्थक शब्द; ह्यणजे सारख्या अर्थाचे वाचक असे सर्व शब्द एकत्र करून त्यांतले बारीक भेद सांगितलेले असतात. याशिवाय भिन्न भिन्न विषयांवरच्या पुरवण्या, पदार्थमात्रांचीं चित्रे, वगैरेही प्रकार दिवसांदिवस येत चालले आहेतच. अशासारखा एक प्रचंड उद्योग आमच्या देशांत चालला आहे तोही येथें सांगणें अप्रासंगिक होणार नाही. सर्व संस्कृतशांस माहीत असेलच की, कलकत्याकडील प्रसिद्ध पंडित तारानाथ+ तर्कवाचस्पति हे आज कित्येक वर्षे ‘बृहदाभिधान’ नांवाचा एक संस्कृत भाषेचा मोठा कोश तयार करीत आहेत. हा चालू सालच्या अखेरीस पुरा होणार होता. याचे कांहीं भाग प्रसिद्ध झाले आहेत.

+ पंडित तारानाथ तर्क-वाचस्पति (इ. स. १८१२-१८८५) जीवानन्द विद्यासागर यांचे हे चिरंजीव. काशी, कलकत्ता येथील संस्कृत कॉलेजांत अध्ययन करून यांनीं तर्कवाचस्पति ही पदवी मिळविली. पंडित ईश्वरचंद्र विद्यासागर यांच्या शिफारशीनें यांस कलकत्ता संस्कृत कॉलेजांत प्रोफेसरची जागा १८४५ सालीं मिळाली. यांची घरची सुस्थिति असून सराफी, कापड वगैरे इतर व्यापार, शेती, अशी सर्वस्वी अनुकूलता असतांना सुद्धां यांचा जवरा विद्याव्यासंग होता. हे स्त्री-शिक्षणास अनुकूल पण विधवाविवाहास मात्र प्रतिकूल होते. वाचस्पत्य बृहदाभिधान, शब्दस्तोम-महानिधि, विधवाविवाहखंडन, शब्दार्थरत्न, आशुबोधव्याकरण वगैरे यांचे ग्रंथ होत. शिवाय अनेक संस्कृत नाटकांच्या सटीक आवृत्याहि यांनीं काढल्या. हे काशीस वारले. ‘सम्पादक’

ग्रंथांतरांचे आधार, यांत तर या कोशाची पहिल्यापासून मोठी ख्याति आहे. जॉन्सन्ची बुद्धि मोठी सूक्ष्म असल्यामुळे त्याने मोठमोठ्या कठिण शब्दांच्याही व्याख्या अगदी समर्पक दिल्या आहेत; तशीच त्यास स्वभाषेतील ग्रंथांची माहिती उत्कृष्ट असल्यामुळे वरील व्याख्यांच्या खाली जीं अवतरणे दिली आहेत तींही मोठी उत्कृष्ट निवडून काढली आहेत. तीं अशीं कीं, उगीच कोणी गमतीखातर जरी वरील ग्रंथ चाळीत बसले, तरी सुभाषितापासून जसे मनोरंजन हातें तसे ठिकाठिकाणचे नुसते उतारे वाचल्यानेही तें व्हावें. असो; तर इंग्रजी भाषेचे नियमन ज्या कोशानें प्रथमतः केले तो वर सांगितल्या प्रकारें सिद्धीस जाऊन प्रस्तुत ग्रंथकाराच्या कीर्तिमंदिराचा तो जणू काय मजबूत पायाच होऊन राहिला !

त श्वान एक तुकड्यास्तव चार नाना
दावी धन्यास जठरार्थ कसें पहाना ।
दे आळवूनि जरी हस्तिप बाप भाई
घे तोचि घांस गजराज; कशी बढाई ? ॥ नीतिशतक—वामन.

अंक ३५—(१) जॉन्सन्चे निबंध—' रँबलर् ' † व ' ऐड्लर् '. (२) ' रासेलस् '. (३) वर्षा-सनाची नेमणूक.

१. मेकॉलेने वरील गुणांबद्दल प्रस्तुत कोशाविषयीं ह्मटले आहे—

“ The public, on this occasion, did Johnson full justice, and something more than justice. The best lexicographer may well be content if his productions are received by the world with cold esteem. But Johnson's Dictionary was hailed with an enthusiasm such as no similar work has ever excited. It was indeed the first dictionary which could be read with pleasure. The definitions show so much acuteness of thought and command of language, and the passages quoted from poets, divines and philosophers are so skilfully selected, that a leisure hour may always be very agreeably spent in turning over the pages.”

‡ Rambler—यापूर्वीं इंग्लंडांत The Tatler, Spectator, Guardian अशीं अनेक नियतकालिके निघाली होती. हीं सारीं नाहीशी होऊन अनेक वर्षे झाली असल्यामुळे नैतिक व धार्मिक ज्ञानाचा उपदेश करण्यास अशा तऱ्हेचा प्रयत्न उपयुक्त होईल असें जॉन्सन्ला वाटले. मध्यंतरीच Lay Monastery, Free Thinker, Plain-dealer अशीं नवीं पत्रे निघालीं व बुडालीं; The Tatler चेहि पुनरुज्जीवन झाले. तथापि लवकरच ते पुनः बंद पडल्यामुळे जॉन्सन्ने

(पुढें चालू.)

१. मागील अंकांत सांगितलेला जॉन्सन्चा प्रचंड ग्रंथ जो इंग्रजी भाषेचा कोश त्याबरोबर दुसऱेही त्याच्या मानाने लहान असे दोन ग्रंथ त्याने रचले. ते मागे* भाषा-पद्धतीच्या निबंधांत सांगितलेले 'रॅब्लर्' व 'ऐड्लर्' § हे होत. हे 'स्पेक्टेटर्' प्रमाणे निरनिराळ्या विषयांवर लिहिलेले निबंध आहेत. 'स्पेक्टेटर्' आटपल्यानंतर तीस चाळीस वर्षे त्याच्या घाटणीवर कांहीं पत्रे चालली होती, पण त्यांची प्रसिद्धि तावन्मात्रच असून पुढे लवकरच त्यांचा मागमूसही नाहीसा झाला. जॉन्सन्च्या वेळेपासून तरी त्याचे अनुकरण पुष्कळ ग्रंथकारांनी केले; पण त्यांच्या निबंधावलि वरच्याप्रमाणेच आतां तादृश प्रसिद्धि नाहीत. तेव्हां सर्वांत अत्यंत प्रसिद्ध अशा वरील तिन्ही मात्र होत.

'रॅब्लर्' व 'ऐड्लर्' यांतील निबंधसमुदाय 'स्पेक्टेटर्'च्या सरासरी अध्याने आहे; तरी त्यांतील मजकूर पाहिला तर तो वरील ग्रंथाच्या इतका सहज भरेल. अँडिसन्चे पत्र एकंदर लोकांस रिझविण्याकरतां व त्यांचा प्रवेश विद्येत सहज मौजेने करून देण्याकरतां सुरू झाले होते; यास्तव चालू लौकिक विषय व नाटकादि लोकरंजनाचे प्रकार असल्या सामान्य गोष्टींवरच मुख्यतः त्याचा भर असे, व त्याचे पत्रकारही असल्यावरच त्याच्या पत्रकास मजकूर पाठवीत. पण जॉन्सन्ची वरील दोन पुस्तकांत अगदीं निराळी तऱ्हा दृष्टीस पडते. त्याने आपले पत्र ख्यालीखुशालीवाल्या पुरुषांनी व स्त्रियांनी चहा पिण्याच्या वेळीं सहज वाचण्याकरतां काढले नसल्यामुळे त्यांतील विषय नेहेमी विद्येच्या संबधाने किंबहुना धर्मसंबंधाचे सुद्धां असत. शिवाय राजघराण्यांतील पुत्रजन्मविवाहादि उत्सव, परराष्ट्रांशीं झालेल्या लढाया तह वगैरे, असले प्रकारही तो आपल्या विवेचनांत कधीं आणीत

स्पेक्टेटर्च्या अस्तानंतर पसतीस वर्षांनीं २० मार्च १७५० रोजीं रॅब्लर् सुरू केले. हे दर आठवड्यास मंगळवारी व शुक्रवारी असे दोन वेळ निघे. शनिवार १७ मार्च १७५२ रोजीं अखेरचा अंक निघून ते बंद पडले. या कालांत अनेक व्यवसाय मागे असूनहि त्याला हे पत्र चालवितां आले. कारण, He sat himself doggedly to it. चार पांच अंकाखेरीज सर्व जॉन्सन्ने एकट्याने लिहिले. प्रथम प्रथम किंमत फक्त दोनच पेन्स असूनहि रॅब्लर्च्या फक्त पांचशेंच प्रती खपत. पण पुढे लवकरच फक्त इंग्लंडांत तेरा हजार प्रती खपू लागल्या. स्कॉट्लंड व आयर्लंडकरतां वेगळ्याच काढाव्या लागत.

'सम्पादक'

* पृष्ठ १२३ पाहा.

'सम्पादक'

§ Idler. १७५८ च्या उन्हाळ्यांत १५ एप्रिल पासून ऐड्लर् हे नव वृत्तपत्र दर शनिवारी जॉन्सन् काढूं लागला. याचा अंतर्भाव न्यूबेरी (Newbery) च्या The Universal Chronicle ऊर्फ Weekly Gazette मध्ये होत असे. हे पत्र दोन वर्षे चालून ५ एप्रिल १७६० रोजीं बंद पडले. हे एकंदर एकशेंतीन निबंध आहेत. पैकीं बारांखेरीज सर्व जॉन्सन्च्या हातचे आहेत. हे फार उत्सुकतेने वाचले जात. यांचा प्रसार हि फार मोठा होता. ऐड्लर् हे निबंध रॅब्लर्चे उत्तरार्धरूप मानण्यास हरकत नाही. रॅब्लर्पेक्षा हे किंचित ज्यास्त ओजस्वी आहेत.

'सम्पादक'

१. आजपर्यंत एकंदर जे निबंधकार विलायतेत होऊन गेले त्या सर्वांच्या ग्रंथांचा संग्रह 'ब्रिटिश एसेइस्ट्स्' (ब्रिटन् देशांतील निबंधकार) नांवाच्या पुस्तकांत केला आहे. याचे एकंदर ५० भाग आहेत !

नसे. यामुळे वरील दोन्ही पत्रे तादृश लोकप्रिय नव्हती. त्यांच्या सरासरी पांचसहाशे प्रती काय त्या खपत. प्रत्येक निबंधाबद्दल त्यास पुस्तकवाल्याकडून चार गिनी मिळत ह्यणजे महिन्याच्या आठांबद्दल सुमारे तीनसाडेतीनशे रुपये दरमहा पडत. पुढे हे दोन्ही निबंध एकत्र करून जेव्हां छापले, तेव्हां मात्र त्यांचा खप पुष्कळ चालून जॉन्सन्च्या हयातीपर्यंत त्यांच्या एकंदर दहा आवृत्ति निघाल्या.

अँडिसन्च्या व जॉन्सन्च्या निबंधांची परस्पर तुलना केली असतां दोहोंत पुष्कळ तफावत दिसणारी आहे. एक तर विषयाच्या संबधाने जी आहे ती वर सांगितलीच आहे. अँडिसन्ने 'स्पेक्टेटरा'स जी सुरुवात केली ती त्याची विद्वत्त्वकीर्ति व त्याचा लौकिक ही दोन्ही चांगली स्थाईक झाल्यावर केली होती; यामुळे पुष्कळांच्या आश्रयाने व मदतीने ते पत्र पुष्कळ दिवसपर्यंत चांगल्या रीतीने चालले. जॉन्सन् हा स्वभावाने पराकाष्ठेचा निःस्पृही व कोणाची गरज न बाळगणारा असा असल्यामुळे सारा निबंधसमूह त्याने स्वतःच लिहिला. पहिल्या भागांत दुसऱ्यांनी पाठवले असून छापलेले असे दहा अंक आहेत, व दुसऱ्यांत बारा आहेत. बाकीचे सर्व मागील अंकांत सांगितलेले कोशाचे काम चालत असतां व दुसऱ्या अनेक उपाधि मार्गे असतां, त्याने स्वतः लिहिले. या कारणामुळे त्यात 'स्पेक्टेटर'प्रमाणे वैचित्र्य फारसे नाही. दुसरी मोठी तफावत भाषेच्या संबधाने जी आहे ती सर्वांस माहीतच आहे. अँडिसन्ची शब्दरचना अगदी साधी व सुबोध असून पुनः डौलदार व गहन आहे; आणि जॉन्सन्ची पुढील दोन गुणांनी युक्त असून पहिल्या दोहोंचा तिचे ठायी बहुधां अभावच आहे, वर सांगितलेला कोश त्याच वेळेस चालत असल्यामुळे शास्त्रीय परिभाषेचे वगैरे मोठमोठाले शब्द त्याने त्यांत घालून दिले, व कालांतराने ते भाषेत स्थाईकही झाले. अँडिसन्च्या 'स्पेक्टेटरा'ने इंग्लंडातील एकंदर लोकांस जसे वाचायास शिकवले, त्याप्रमाणे या पुढील दोन निबंधांनी त्यांस विचार करायला शिकवले अशी प्रासिद्धि आहे.

२. जॉन्सन्चा या पुढचा ग्रंथ त्याची प्रसिद्ध कादंबरी 'रासेलस्'† हा होय. या-विषयी मराठी वाचकांस विशेष माहिती सांगण्याची गरज नाही; कां की, माजी 'शाला-

१. असले निबंध रचण्यास जॉन्सन् यास किती आयास पडत हे पुढील गोष्टींवरून लक्षांत येते. तो एकदां ऑक्सफर्ड येथे गेला असतां त्याने आपल्या एका मित्रास पुसले की, टपालाची गाडी निघण्यास किती अवकाश आहे? त्याने सांगितले, अर्धा तास. मग तावडतोव स्वारी कागद, शई व पेन् घेऊन बसली, आणि तेवढ्या वेळांत पुढील दिवसाचा अंक तयार केला. शेवटले शब्द संपतांच कागदाची घडी करून त्याने वर पत्ता लिहिला. हे पाहून जवळ बसलेला वरचा स्नेही ह्यणाला, "थांबा थांबा, मला एकदां वाचू द्या." जॉन्सन्ने उत्तर केले, "अरे, मी तरी कोठे पुनः वाचून पाहिला आहे!" असे ह्यणून त्याने लखोटा गाडीत नेऊन टाकला.

† *Rasselas, Prince of Abyssinia* (1759). स्ट्रॅहन् (Strahan) वगैरे तिघां प्रकाशकांनी हा ग्रंथ शंभर पौंडांस घेतला होता. पण दुसऱ्या आवृत्तीचे वेळी त्यांनी जॉन्सन्ला आणखी पंचवीस पौंड दिले. या ग्रंथाचे व्हॉल्टेअरच्या (*Candide*) 'कॅंडाईड' ग्रंथाशी पुष्कळ सादृश्य आहे, इतके की जर हे ग्रंथ एकामागून एक अत्यंत थोड्या अल्पावधीत प्रसिद्ध झाले नसते

(पुढे चालू.)

पत्रका 'वरून व कांहीं वर्षापूर्वी त्यांतील सर्व भाग एकत्र करून संबंध भाषांतर जें छापलें आहे त्यावरून सदरील पुस्तकाचें स्वरूप पुष्कळांस थोडेबहुत माहीत असेलच. तथापि प्रस्तुत चरित्राच्या पूर्णतेस्तव व इतर वाचकांच्या माहितीकरतां या जगद्विख्यात ग्रंथा-विषयींही पूर्वक्रमास अनुसरून कांहीं लिहितों. या गोष्टीची मूळ कल्पना मार्गें* सांगितलेल्या 'अविसिनिया देशाच्या सफरी' पासून जॉन्सन् यास सुचली हें उघडच आहे. वरील ग्रंथांत त्या देशाच्या सृष्टिवैभवाविषयीं त्यानें वृत्तांत वाचला होता, व तो सर्व भाषांतर करतांना त्याच्या हाताखालून गेला होता, यास्तव आपल्या कादंबरीचें स्थल त्यानें तेथेंच योजलें. याशिवाय बाकीची सर्व योजना त्यानें आपल्या देशाच्या रीतारिजावरून केली. आतां या कादंबरीची येवढी योग्यता कशावरून धरली आहे हें जर पाहिलें, तर ती संविधानकांवरून किंवा रसपरिपाकावरून आहे असें नाही. संविधानक तर अगदींच लहान व साधें असून प्रस्तुत कादंबरींत कोणता रस ह्मणजे पूर्णपणें किंवा अंशतःही साधला आहे असें नाही. तींतील बहार काय ती आंतील मजकुरावरच आहे. एक तर बाह्यतः भाषेची रमणीयता; ह्मणजे ती प्रस्तुत ग्रंथकाराच्या पद्धतीप्रमाणें अंमळ अवजड तर आहेच, पण गजाच्या गतीप्रमाणें तींत भारदस्तपणा व डौल हेही गुण पण आहेत. परंतु याहून प्रस्तुत ग्रंथाचा मुख्य मोहक गुण ह्मटला ह्मणजे वर्णन करण्याची शैली व आयुष्यांतील निरनिराळ्या स्थितीचें तींत जें यथार्थ व चित्तवेधक विवेचन केलें आहे तें होय. या एका गुणावरून 'रासेलसा' ची प्रख्याति तें प्रसिद्ध होतांच चोहोंकडे इतकी झाली कीं, ज्या पुस्तकवाल्यानें तें विकत घेतलें त्यास त्याच्या विक्रीपासून पुष्कळ नफा झाला, व जॉन्सन्च्या हयातींतच त्याचें भाषांतर युरोपांतल्या साऱ्या भाषांतून झालें !

वरील कादंबरी लिहिण्याचा प्रसंग मोठा चमत्कारिक आहे. तो प्रस्तुत ग्रंथकाराची आई मरण पावली व तन्निमित्त खर्च भागवण्यास त्यानें हें साधन काढलें हा होय. मार्गें ॥ सांगितल्याप्रमाणें जॉन्सन् घरदार सोडून लंडनास आपलें नशीब काढण्याकरतां जो आला तो पुनः आपल्या आईला भेटण्यास फार करून गेलाच नाही. येथेंच त्यास आपला चरितार्थ चालवण्यास मोठी पंचाईत पडत असे, तेव्हां जाण्यास मुळींच सवड नव्हती हें उघडच आहे. तरी वरचेवर आपलीही अडचण करून तो तिजकडे पैसाअडका पाठवित असे. सरतेशेवटीं एकुणनव्वादव्या वर्षी तिचा अंत झाला. तेव्हां आपला पुत्रधर्म जागवण्याकरतां

तर एकानें दुसऱ्याची चोरी केली असें वाटण्यास जागा झाली असती. दोन्ही ग्रंथ या जगांत सज्जनांपेक्षां दुर्जनच अधिक असून दुर्जनांचीच सद्दी चालते असें दाखवितात पण असें करण्यांत व्हॉल्टेअरचा हेतु परमेश्वराची सार्वत्रिक सत्ता व धर्म यांवरील श्रद्धा डळमळीत करण्याचा होता तर जॉन्सन्चा हेतु एवंप्रकारें ऐहिक जीवनाचें वैयर्थ्य पटवून देऊन पारलौकिक व नित्य वस्तूंकडे मानवाचें लक्ष वेधण्याचा होता. Vanity of Human wishes या काव्याचेंच विस्तृत प्रमाणावर गद्य रूपांतर म्हणजे रासेलस् असें म्हणण्यास फारशी हरकत नाही. 'सम्पादक'

* पृष्ठ ६७७ शेवटच्या दोन ओळी व ६७८ पहिली ओळ पाहा.

॥ पृष्ठ ६८९ पाहा.

'सम्पादक'

'सम्पादक'

वरील ग्रंथाचें मोल जें शंभर पाँड मिळालें तेवढें घेऊन तो परत आपल्या गांवीं गेला; व तिचें उत्तरकार्य करण्यांत व कर्ज वारण्यांत वगैरे वरील रकम त्यानें खर्चली. 'रासेलस्' सारखा ग्रंथ योजण्यास व लिहिण्यास जॉन्सन् यास एका आठवड्याचा संध्याकाळचा वेळ ह्मणजे सरासरी वीस पंचवीस तास पुरले ! !

३. येथवर या विख्यात ग्रंथकर्त्यास स्वोपजीवनार्थ जे सतत परिश्रम पडत व निरंतर विपत्तींत राहावें लागे, तीं स्थिति संध्याचा आतां समय आला. सन १७६० त दुसरा जॉर्ज राजा निवर्तून तिसरा गादीवर आला. हा इंग्लंडांत जन्मला असल्यामुळे व इंग्रजी रीतरिवाजांत वाढल्यामुळे त्याच्या घराण्याविषयीं पुष्कळ लोकांच्या मनांत जे ग्रह वागत होते ते बरेच नाहीसे झाले, व तो जातीनें बराच बुद्धिमान् असल्यामुळे पहिल्या पहिल्यानें तरासान्या प्रजेस तो अत्यंत प्रिय झाला. जॉन्सन्च्या मनाची वरच्याप्रमाणेच स्थिति झाली. तो मागील राजांस सर्वादेखतां सपाटून शिव्या देत असे; पण वरील राजाच्या हातीं राज्यसूत्र आल्यापासून त्याची वृत्ति एकंदर राष्ट्राप्रमाणें पालटली. अशा संघास राजाच्या प्रधानां त्यास पेन्शन (वर्षासन) करून देण्याचें योजलें. राजानेही त्याचा लौकिक पुढे दिवस ऐकला होता, यास्तव वरील संकल्पास त्यानें अनुमोदन दिलें. पण पेन्शनाची गोष्ट काढली असतां त्यास आवडेल कीं नाहीं हाच पहिल्यानें मोठा विचार होता. जॉन्सन्ची वृत्ति आरंभी सांगितलीच आहे कीं, तो अतिशयित निःस्पृह असे, व त्यामुळे कोणी केवढाही मोठा असला तरी त्याची पर्वा तो बिलकुल बाळगीत नसे. शिवाय चेस्टरफील्डचा मार्ग सांगितलेला † वृत्तांत झाल्यापासून तर त्याचा स्वभाव सर्वास जाहीर झाला होता, व त्यासही बडे लोकांच्या आश्रयाचा पुरा त्रास येऊन गेला होता. यामुळे वरील हेतु सिद्धीस कसा न्यावा याची वरील प्रधानास पंचाईत पडली. शेवटीं त्याच्या मित्रांकडून संधान बांधून वरील मनोगत त्यास वेतावातानें कळवलें. जॉन्सन्ला या गोष्टीचा पहिल्यानें मोठा विचार पडला; कारण ताबेदारीचा त्यास अतिशय त्रास असे, व शिवाय त्यानें आपल्या कोशांत 'पेन्शन' व 'पेन्शनर्' या शब्दांच्या व्याख्या ज्या दिल्या होत्या त्यांस अनुसरून म्हटलें ह्मणजे वरील इनाम त्यानें घ्यावें कीं नाहीं याचा सहज निवाडा होतो.^२ पण राजाकडून

† पृष्ठ ६९९-७०२ पाहा.

'सम्पादक'

१. 'रॉब्लर' चालत असतां राजाचा ज्येष्ठ पुत्र फ्रेडरिक, जो पुढें लवकरच मरण पावला, त्याच्याकडून सात प्रती घेण्यावद्दल ठराव होऊन तो वेत जॉन्सन् यास कळवला होता. पण तो या वेळेस इतका बेफिकीर झाला होता कीं, येवढ्या आश्रयाचाही त्यानें आदर वेला नाहीं. यामुळे तो तेथेंच खुंटला हें उघडच आहे.

२. Pension—pay given to a state hireling for treason to his country.

(पेन्शन—फितूर राहून देश बुडवण्याकरतां सरकारच्या बंधा गुलामास जो पगार देतात तो).

(पुढें चालू.)

आलेल्या मनुष्यांनीं त्यास निखून सांगितलें कीं, हें वर्षासन तुह्यांस राजानें जें दिलें आहे, तें इतःपर सरकारची तुह्मीं कांहीं कामगिरी बजवावी या उद्देशानें दिलें आहे असें नाहीं; तर फक्त यापूर्वीं तुह्मीं मोठमोठे ग्रंथ रचून लोकहित जें केले त्याबद्दल तुह्यांस हें बक्षीस आहे. हें समजल्यावर जॉन्सन्ने त्या बेतास आपला स्कार दिला; आणि* हयातीपर्यंत सालीना तीनशें पौडांची रक्कम त्याच्या घरीं चालत येत होती.

सृजति तावदशेषगुणाकरं पुरुषरत्नमलङ्करणं भुवः ।

तदपि तत्क्षणभाङ्गि करोत्यहां अहह कष्टमपण्डितता विधेः ॥

नीतिशतक—भट्टहरि.

अंक ३७ (१) जॉन्सन्चा उत्तरकाल. (२) 'कुबू'ची स्थापना. (३) बॉस्वेल्ल. (४) स्कॉट्लंड देशावर मुशाफरी. (५) शेक्सपियरची आवृत्ति. (६) राज्यप्रकरणीं लेख. (७) 'कवि-चरित्र'. (८) अखेरची हकीकत.

१. गेल्या अंकांत प्रस्तुत विख्यात ग्रंथकारास राजाश्रय कसा मिळाला तो प्रकार सांगितला. ही गोष्ट घडल्यापासून जॉन्सन्चा येथवरचा क्रम अगदीं पालटून गेला. सकाळीं निजून उठल्याबरोबर आज भोजनाची तजवीज काय ही काळजी जी त्याच्या समोर नित्य उभी राहत असे, ती आतां नाहीशी झाली. त्याच्या मनास मानेल त्याप्रमाणें केवळ स्वतंत्रतेनें वागण्यास तो आतां मुक्त्यार झाला. यापूर्वीं त्याची बायको व आई यांचा खर्च त्यास चालवायाचा असे; पण आतां तो अगदीं एकेकटा ॥ राहिल्यामुळे त्यास कोणत्याही प्रकारचें बंधन उरलें नाहीं. या वेळेस त्याची विद्वत्त्वकीर्तीही स्थाईक झाल्यासारखी होऊन तत्कालीन पंडितमंडळांत तो सर्वानुमतें अग्रगण्य ठरला, व येथपासून पुढील वीस वर्षे मोठमोठे विद्वान् व नामांकित ग्रंथकारही त्याच्याशीं स्पर्धा करण्याचें टाकून देऊन त्याचें वक्तृत्व शिष्यवर्गा-प्रमाणें भक्तिपुरःसर ऐकूं लागले. हीं वीस वर्षे जॉन्सन्च्या एकट्याच्या संबंधानेच काय, पण एकंदर इंग्लंड देशच्या संबधानेही चांगली ध्यानात ठेवण्यासारखी आहेत. त्यांत राज-

Pensioner—a slave of state hired by a stipend to obey his master.

(पेन्शनर—तोंडावर तुकडा टाकून सरकारनें वश करून घेतलेला बंदा नोकर).

§ Sir Joshua Reynolds and Lord Bute.

‘सम्पादक’

* १७६२ पासून.

‘सम्पादक’

१. संपूर्ण गुणांनीं मंडित व पृथ्वीस भूषणभूत अशा पुरुषरत्नास निर्माण करून त्याचें जीवित केवळ क्षणभंगुर करून ठेवतो, हा ब्रह्मदेवाचा केवढा वेडेपणा आहे ?”

॥ ‘एकेकटा’ याऐवजीं ‘एकटा’ असा शब्द योग्य झाला असता.

‘सम्पादक’

कीय प्रकरणीं मोठमोठाल्या उलाढाली होऊन एक जबरदस्त राज्यक्रांति § झाली; व प्रस्तुत ग्रंथकाराची ख्याति शिखरास जाऊन पोचून त्याचे कित्येक अत्यंत लोकमान्य ग्रंथ * प्रसिद्ध झाले.

२. जॉन्सन्च्या येथवर सांगितलेल्या क्रमांत व यापुढें जो सांगायचा त्यांत दुसरा एक मोठा विशेष असा आहे कीं, यापुढचा त्याचा काळ प्रायः वाक्पांडित्य करण्यांत गेला. येथपर्यंत जसें त्यास ग्रंथरचनेचें काम केवळ अगत्याचें होतें,—कां कीं, त्याशिवाय उपाशां मरायाचीच पाळी यावयाची—तसें इतःपर नसल्यामुळें, व वादप्रतिवादाची त्यास स्वभावतःच पराकाष्ठेची हौस असल्यामुळें, ती त्यानें यापुढील वीस वर्षांत यथेच्छ पुरवून घेतली. त्याच्या नांवावर सुमारे साठ सत्तर वर्षे पुढे चाललेला जो 'क्लब' † तो त्यानें याच वेळेस स्थापला. यांत त्या वेळेचे मोठमोठे नामांकित पुरुष होते; ते बर्क, गिबन्, गॅरिक, गोल्डस्मिथ, रेनॉल्ड्स, † प्रख्यात वक्ता फॉक्स, प्रसिद्ध भाषाभिज्ञ सर् विल्यम् जॉन्स इत्यादि होत. ही मंडळी दर आठवड्यास एकदां एके ठिकाणीं जमत असे. त्या वेळेस जेवायाची तयारी केली असून तें काम व संभाषण हीं दोन्ही बरोबर सुरू होत. वरच्यासारखी मंडळी एकत्र झाली असतां जें भाषण होत असेल त्याची वाचकांस सहज कल्पना करतां येईल. या पांडितमंडळांत निरनिराळे विषय निघत; पण ते प्रायः इंग्रजी भाषेतील नव्या जुन्या ग्रंथकारांविषयींचे असत. एकादा नवा ग्रंथ प्रसिद्ध झाला असतां त्यावर वरील सभेंत अवश्य चर्चा होत असे; व तींत त्याच्या गुणावगुणांचाही निर्णय तेव्हांच होऊन तो साऱ्या लंडन्-भर लवकरच होई. तेणेंकरून नव्या ग्रंथांच्या साऱ्या प्रती भराभर खपून जाणें किंवा त्या वाण्यांच्या दुकानां जाऊन पडणें हा सोक्षमोक्ष होण्यास उशीर लागत नसे. असो; तर जॉन्सन् ज्या मंडळीचा अध्यक्ष होता ती अशा तऱ्हेची होती. † हींतील मुख्य

§ War of American Independence 1763-1783.

'सम्पादक'

* (Edition of Shakespeare) शेक्सपीअरची आवृत्ति इ. स. १७६५; कर्वीची चरित्रे (Lives of the Poets) दहा खंड १७७९-८१ व Journey to the Western Isles of Scotland इ. स. १७७५ हे ते ग्रंथ होत.

'सम्पादक'

‡ 'Literary Club' ऊर्फ जॉन्सन्चा क्लब इ. स. १७६४ मध्ये स्थापला. 'सम्पादक'

† Sir Joshua Reynolds. (1723-1792) चित्रकार व लेखक. इटलीत कलेचें अध्ययन करून हा धंद्यासाठीं लंडन्ला आला. तस्विरी काढण्याबद्दल याची तेथें फार ख्याति झाली व त्यास 'रॉयल् अॅकॅडेमी'चा अध्यक्ष करण्यांत आले. जॉन्सन्, गोल्डस्मिथ, बर्क वगैरे मंडळीशीं याचा दाट परिचय होता. चित्रकलेवर अॅकॅडेमीत दिलेल्या पंधरा व्याख्यानांमुळें (Fifteen Discourses) वाङ्मयक्षेत्रांत त्याला उच्च स्थान मिळालें. 'आयुड्लर्' मध्येहि तो लिहित असे. त्यानें Du Fresnoy च्या 'Art of Painting' या ग्रंथाचें भाषांतर केलें आहे. १७६९ सालीं त्याला नाइट (Knight) करण्यांत आले. बधिरता व ह्यातारपणीं दृष्टिमांद्य यांपासून त्यास फार त्रास झाला.

'सम्पादक'

१. वरील अतिविख्यात मंडळीविषयीं मेकॉलेनें लिहिले आहे:—

[पुढें चालू]

मुख्य सभासदांची बरीच माहिती यापूर्वी प्रसंगवशात् दिलेलीच आहे. यास्तव प्रस्तुत स्थलीं त्यांपैकी एकाचा मात्र वृत्तांत येथें विशेषतः देतो. हा सभासद जॉन्सन्चा प्रसिद्ध चरित्रकार बॉस्वेल हा होय. ज्याची गणना चरित्रकारांत अग्रेसरत्वेकरून करतात, व ज्यानें भाषणांचीं भाषणे समर्पक व मनोवेधक रीतीनें उतरण्याची अपूर्व कला प्रगट केली, त्याची हकीकत आमच्या वाचकांस समजणे अवश्य होय.

३. बॉस्वेल हा स्कॉट्लंडांतील एका जहागिरदाराचा मुलगा होता. याच्या बापाकडे तेथील सेशन जज्जाचें काम असून बॉस्वेल यासही त्यानें कायदे शिकण्याकडेच पहिल्यापासून घातलें होतें. तरी त्याचा स्वभाव कांहींसा हूड व हौसी असल्यामुळे वरचाच अभ्यास त्यानें सारखा चालवला नाहीं. कांहीं वेळ लष्करी खात्यांत शिरून कांहीं वर्षे फ्रान्स, इटाली, स्वित्सर्लंड, कॉर्सिका वगैरे देशांतून त्यानें मुशाफरी केल्या. त्यास लहानपणापासून विद्येचा भारी शोक असे. निरनिराळ्या विषयांवर पुस्तके वाचार्वी व मोठमोठ्या विद्वानांचा स्नेह संपादन करावा, याचा त्यास अतिशयित नाद असे. त्या वेळच्या इंग्लंडांतल्याच काय, पण दूरदूरच्या देशांतल्या महान् महान् पांडितांचाही परिचय त्यानें जोडला होता. याचा अभ्यास पुरा झाल्यावर यानें बापाच्या इच्छेप्रमाणेंच वकिलीचा धंदा पतकरला. एडिन्बर्गच्या पार्लमेंटांत हा मोकदमे चालवीत असे; व त्याची त्या वेळेस ख्यातिही पुष्कळ होती. पुढें बापाच्या मरणानंतर त्याची जहागीर याजकडे आली.

“In 1764 was formed a club, which gradually became a formidable power in the Commonwealth of letters. The verdicts pronounced by this conclave on new books were speedily known all over London, and were sufficient to sell off a whole edition in a day, or to condemn the sheets to the service of the trunkmaker and the pastry-cook. Nor shall we think this strange when we consider what great and various talents and acquirements met in the little fraternity. Goldsmith was the representative of poetry and light literature, Reynolds of the arts, Burke of political eloquence and political philosophy. There too were Gibbon, the greatest historian, and Jones, the greatest linguist, of the age. Garrick brought to the meetings his inexhaustible pleasantry, his incomparable mimicry and his consummate knowledge of stage effect. To predominate over such a society was not easy; yet even over such a society Johnson predominated. Burke might indeed have disputed the supremacy to which others were under the necessity of submitting. But Burke, though not generally a very patient listener, was content to take the second part when Johnson was present; and the club itself, consisting of so many eminent men, is to this day (1856) popularly designated as Johnson's club.”

हिचा उपभोग दहा पंधरा वर्षे घेऊन शेवटचा काळ त्याने संतति, संपत्ति व कीर्ति या ऐश्वर्याने युक्त होत्साता घालवला.

बॉस्वेलची जॉन्सन् याशी प्रथमतः जी ओळख झाली, ती १७६३ साली झाली. या वेळेस त्याचे वय सारें बावीस वर्षांचें होतें. तरी इतक्या वयांतही त्याने इतकें ज्ञान संपादन केलें होतें व त्यास विद्येची इतकी अभिरुचि होती, की जॉन्सन् हा बराच वयातीत झाला असतां व त्याचा स्वभाव तुसडा असतां, दोघांचा लवकरच अतिशयित परिचय जडून पक्का स्नेह जमला. जॉन्सन्सारख्या वृद्ध व सर्वमान्य होऊन बसलेल्या महापंडितानें ज्यास बरोबरीने बोलायला चालायला योग्य असा मित्र निवडला, व इतर सर्वांहून जो त्यास लवकरच अतिशयित प्रिय झाला तो केवळ महामूर्ख व महानीच असेल हें मुळांचें संभवत नाहीं. तरी मेकॉलेसाहेबांनीं या विचान्या चरित्रकारावर जो कडाका उडवून दिला आहे व त्याची जी फटफजिती करून दिली आहे, ती पुष्कळांस माहीत असेलच. असो; यासंबंधानें यापुढें लिहायाचेंच आहे. या दोघां मित्रांचा वर सांगितल्याप्रमाणें जो एकदां संबंध जडला तो थेट जॉन्सन्च्या हयातीच्या अखेरपर्यंत ह्मणजे सुमारे बावीस वर्षे राहिला. इतक्या काळांत त्याचे अनेक भाषणादि प्रसंग झाले. एकदां तर दोघांनीं एक दूरचा प्रवास § केला; व शिवाय दर वर्षी बॉस्वेल हा आपल्या देशाहून इंग्लंडास जेव्हां येई तेव्हां वर सांगितलेल्या 'क्लव्'च्या वगैरे ठिकाणीं जॉन्सन् व त्याचे मित्रमंडळ यांचा त्यास समागम होई. याखेरीज जॉन्सन्चा व त्याचा अगदीं घरोवा जमला असल्यामुळे दोघांचें खाजगी रीतीनें

१. जॉन्सन्ची व त्याच्या भावी चरित्रकाराची जी पहिली भेट झाली तिची हकीकत॥ मोठी चमत्कारिक आहे. ती बॉस्वेलच्या ग्रंथांतून वाचण्यास आमच्या इंग्रजी जाणणाऱ्या वाचकांस शिफारस केल्यावांचून राहवत नाहीं.

॥ १६ मे १७६३ रोजी Mr. Davies च्या घरी जॉन्सन्ची व बॉस्वेलची प्रथम भेट झाली. जॉन्सन्चा स्कॉट्लंडला असलेला दूषित ग्रह माहीत असल्यामुळे आपली ओळख करून देतांना आपण स्कॉट्लंडांतून आल्याचा उल्लेख जॉन्सन्जवळ न करण्यावद्दल बॉस्वेलनें डेव्हीस्ला विनंति केली. पण लबाडीनें डेव्हीस्नें तो उल्लेख केलाच. तेव्हां बॉस्वेल म्हणाला, "Mr. Johnson, I do indeed come from Scotland, but I cannot help it." असें म्हणण्यांत बॉस्वेलचा हेतु जॉन्सन्ला चीड येऊं नये इतकाच होता. कारण आपल्या मातृभूमीचीहि निंदा करून कोणाचें लांगूलचालन करणें हें बॉस्वेलच्या स्वभावांतच नव्हतें. पण एकंदरीत बॉस्वेलचे हें उत्तर दुदैवाचेंच ठरलें. कारण जॉन्सन् हजरजबाबी व कोट्या करण्यांत कुशल असल्यानें त्यानें चटकन् 'Come from Scotland' येवढेच शब्द उचलून त्या शब्दांचा 'मी त्या देशचा रहिवासी आहे.' असा बॉस्वेलचा अभिप्रेत अर्थ गुंडाळून ठेवून 'मी तेथून निघून आलों (Come away from) आहे. मी त्या देशाचा त्याग केला आहे' असा अर्थ त्या शब्दांतून काढून बॉस्वेलला असा टोमणा मारला की, "That, Sir, is what a very great many of your countrymen cannot help." अशी फेर पहिल्याच भेटींत झडली. 'सम्पादक,

§ स्कॉट्लंडच्या पश्चिम किनाऱ्याजवळ असलेल्या हेब्रिडीज् (Hebredes) बेटांकडे केलेली सफर. 'सम्पादक'

जें संभाषण होई तें निराळेंच. बॉस्वेल् हा अगदीं मोकळ्या मनाचा व मोठा लाघवी असल्यामुळें, व जॉन्सन् हा एकेकटा* असून शिवाय पूर्वी सांगितलेला जो मेंदूचा विकार त्याच्यापासून त्यास वारंवार पीडा होत असल्यामुळें, ते परस्परांस अत्यंत इष्ट असत. बॉस्वेल् यास या महापंडिताचें वक्तृत्व सेवन करण्याची व प्रत्येक विषयावर त्याचीं काय काय मते आहेत तीं समजून घेण्याची अतोनात इच्छा होती; व इकडे जॉन्सन् यासही कोणी भाविक श्रोता मिळाला असतां चंद्रसमुद्रन्यायानें त्याच्या वाणीस मोठें भरतें येई. त्यानें पन्नास वर्षे जगाचा अनुभव घेतला होता, व हजारों ग्रंथांचें त्यास अवलोकन झालें होतें. शिवाय त्याची बुद्धि स्वभावतःच परम सूक्ष्म व शोधक होती, यास्तव कोणी कसलाही वाद काढला तरी त्यावर तो इतक्या उत्तम तऱ्हेची चर्चा करी, कीं एक शब्दही इकडचा इकडे न करतां त्याचें भाषण खुशाल छापायाला पाठवावें. असो; तर याप्रमाणें वीस वर्षे पावेतो बॉस्वेल्नें जॉन्सन्च्या व त्याच्या मित्रमंडळीच्या भाषणरत्नांचा जो मोठ्या श्रमानें व आस्थेनें आपणापार्शी संग्रह करून ठेवला होता तो त्यानें सरतेशेवटीं चरित्ररूपानें मोठ्या चातुर्यानें ग्रथित करून साऱ्या जगास प्रगट केला.

येथें प्रसंगवशात् बॉस्वेल्च्या स्वभावाविषयी व योग्यतेविषयी कांहीं लिहिलें पाहिजे. याचें कारण वर सांगितलेंच आहे कीं, मेकॉलेसाहेबांनीं जॉन्सन्विषयींच्या दोन लेखांत व इतर ठिकाणींही प्रस्तुत चरित्रकार हा मूर्खांतला मूर्ख, पाजींतला पाजी असें जगजाहीर करून टाकलें आहे; व त्यांच्या लेखांत समयविशेषीं सत्याचा किती अत्यल्प अंश असतो हें अद्याप चोहोंकडे पुरतेपणीं माहीत झालें नसल्यामुळें वरील समजूतच पुष्कळांच्या मनांत

* 'एकेकटां' याएवजीं 'एकटा' असा शब्द योग्य झाला असता.

‘सम्पादक’

१. जॉन्सन्च्या वावदूकत्वाविषयीं मेकॉलेचा अभिप्राय येणेंप्रमाणें आहे—

“The influence exercised by Johnson’s conversation, directly upon those with whom he lived, and indirectly upon the whole civilized world, was altogether without a parallel. His colloquial talents were indeed of the highest order. He had strong sense, quick discernment, wit, humour, immense knowledge of literature and life and an infinite store of curious anecdotes. Every sentence which dropped from his lips was as correct in structure as the most nicely balanced period of the Rambler. He uttered his short, weighty, and pointed sentences with a power of voice, and a justness and energy of emphasis, of which the effect was rather increased than diminished by the rollings of his huge form, and by the asthmatic gaspings and puffings in which the peals of his eloquence generally ended. To discuss questions of taste, of learning, of casuistry, in language, so exact and so forcible that it might have been printed without the alteration of a word, was to him no exertion, but a pleasure. He loved, as he said, to fold his legs and have his talk out.”

खिळून राहिली असेल यांत संशय नाही. या महान् टीकाकारानें बॉस्वेल् यास त्याच्या परिश्रमांवद्दल जें बक्षीस दिलें आहे त्याचा सारांश येणेंप्रमाणें आहे.—“ बॉस्वेल् हा पहिल्या प्रतीचा ढ होता; त्याला अकल कशी ती आल्या जन्मांत कधींच आली नाही; चातुर्य, तर्कशक्ति, रसिकता, इत्यादि गुणांचा त्यास गंधही नव्हता. शिवाय कोणी मोठा पाहिला कीं, त्याची थुंकी झेलायाला लागावें, रिकाम्या उलाढाल्या (ली ? सं०) करीत असून चोंबडेपणा करावा, इकडची चुगली तिकडे व तिकडची इकडे सांगावी, अशा प्रकारचा हा अगदीं बेशरम, हलकट, पोरकट असा मनुष्य होता. ” याप्रमाणें आरंभी ज्याच्या ग्रंथाचें येवढें माहात्म्य वर्णिलें आहे, त्याच्या सर्व गुणांची एका सपाठ्यास धुळघाण करून देऊन पुढें तर वरील टीकाकारानें जी एक मौज सांगितली आहे ती वाचून तोंडांत बोट घातल्याशिवाय राहवत नाही ! ती आश्चर्यकारक गोष्ट ही कीं, ‘ बॉस्वेल् हा वर सांगितल्याप्रमाणें बडा शंख होता ह्मणून त्याच्या हातून येवढा ग्रंथ तयार झाला’ ! ! !^१ ही आमच्या साहेबांची कोटि मागें कित्येक जे विलायती तर्क आह्मी आपल्या वाचकांस सादर केले आहेत त्यांच्या वर्गांत ठेवण्यासारखाच आहे. महामूर्खत्व हें उत्तम ग्रंथरचनेचें कारण कसें होऊं शकेल हें आह्मांस कळत नाही. आमचा तर अद्याप असा समज आहे कीं,

न प्रभातरलं ज्योतिरुदेति वसुधातलात् ।

“ विचित्रप्रभा मिरवणारें तेज पृथ्वीच्या पृष्ठभागापासून कधींही निर्माण व्हावयाचें नाही. ” उघडच आहे कीं, अभावरूप कारणापासून भावरूप कार्य कसें निष्पन्न होईल ? मूर्खत्वापासून ज्ञानवत्त्वाचा प्रादुर्भाव होणें हें अंधकारापासून प्रकाशाचा उदय होण्यासारखें वस्तुगत्याच अशक्य होय !

प्रस्तुत चरित्रकाराविषयांच्या वरील उल्लेखांवरून मेकॉलेसाहेबांच्या मनावर दुष्ट प्रहांचा अंमल किती चालत असे, व त्या अंमलांत ते कोठपर्यंत भरकटत जात हें आमच्या वाचकांच्या सहज लक्षांत येईल. जॉन्सन् हा राजपक्षाचा असून लोकपक्षीय लोकांचा तो अत्यंत द्वेष करीत असे, व शिवाय मेकॉलेच्या घरचीं प्रतिद्वैतें जीं शेक्सपीयर व मिल्टन्

१. “If he (Boswell, Ed.) had not been a great fool, he would never have been a greater writer. Without all those qualities which made him the jest and the torment of those among whom he lived, without the officiousness, the inquisitiveness, the effrontery, the toad-eating, the insensibility to all reproof, he never could have produced so excellent a book.....He had, indeed, a quick observation and a retentive memory. These qualities, if he had been a man of sense and virtue, would scarcely of themselves have sufficed to make him conspicuous; but because he was a dunce, a parasite, and a coxcomb, they have made him immortal.”

† John Milton (1608-1674) बापापासून गायनाची आवड व गाननैपुण्य यानें (पुढें चालू,)

त्यांशीं वरील पंडितानें जागोजाग विरोधभाक्ति प्रगट केली आहे, इत्यादि अनेक कारणां-
वरून जॉन्सन्विषयीं वरील ग्रंथकाराच्या मनांत मोठेंसे प्रेम नव्हतेंच; यास्तव बॉस्वेलच्या
ग्रंथाविषयीं लिहिण्याचा जेव्हां प्रसंग आला तेव्हां 'शिष्यापराधे गुरोर्दण्डः' या न्यायाचा
विपर्यय करून विचाऱ्या शिष्यावर वरील टीकाकारानें आपली लेखणी खूप मनमुक्त झाडून
घेतली. पण हा धडाका उडवून देण्यापूर्वीं त्यानें हें लक्षांत कसें आणलें नाहीं कोण जाणे,
कीं बॉस्वेल हा केवढाही महामूर्ख असला, तरी मोठमोठ्या शहाण्यांचे ग्रंथ जेव्हां पार
धुळीस मिळून गेले असतील तेव्हांही त्याचा आजच्याप्रमाणेंच कोरा
करकरीत राहिल ! त्याचप्रमाणें जॉन्सन्विषयीं सदरील चरित्रकाराच्या ज्या
वृत्ति होत्या, व ज्या त्यानें पदोपदीं प्रकृत ग्रंथांत मोकळ्या मनानें प्रगट केल्या
आहेत, त्या केवळ त्याच्याच ठायीं वास करीत होत्या असें नाहीं. बर्कसारख्यांनाही*

संपादिले. प्राथमिक शिक्षण बापाच्या एका स्कॉन् स्नेह्याकडून मिळाल्यावर तो सेंट् पॉल्च्या शाळेंत
गेल व पुढें १६२५ मध्ये केम्ब्रिजच्या Christ's College मध्ये दाखल झाल. या ठिकाणीं
त्याच्या सौंदर्यामुळे व मनाच्या कोमलतेमुळे विद्यार्थी त्याला 'The lady' असें चिडवीत. अंन
नामक बहिणीच्या पहिल्या अपत्याच्या अल्पवयांतील मृत्यूमुळे याला 'On the Death of a
Fair Infant' ही कविता लिहिण्याची स्फूर्ति झाली. यानंतर पुढील सात वर्षांत त्यानें अनेक
कविता केल्या. १६३२ सालीं *L'Allegro and Il Penseroso*, १६३४ सालीं कोमस् व
१६३५ सालीं *Lycidas* हीं काव्ये त्यानें लिहिलीं. हीं इतकीं उत्तम साधलीं आहेत कीं दुसरें
कांहींहि त्यानें लिहिलें नसतें तरी केवळ येवढ्यांवरच त्याची कीर्ति अजरामर झाली असती.
१६३८ सालीं त्याचें शिक्षण संपलें. तो फ्रान्स व इटली देशांत गेला असतां पॅरिस येथें (Grotius)
ग्रॉटियस्ची व फ्लॉरेन्स येथें (Galileo) गॅलिलिओची त्यानें गांठ घेतली. पण चर्च व राज्य
यांसंबंधीं तंटे इंग्लंडांत सुरू झाल्यामुळे तो परत आला. आल्यावर त्याच्या मनांत एक मोठें काव्य
लिहिण्याची योजना चालू होती. पण पुढील वीस वर्षे राज्यकारण व धर्म एतद्विषयक तंट्यांच्या
धकाधकीच्या मामल्यांतच गेल्यामुळे तद्विषयक गद्य वाङ्मय त्यानें लिहिलें. पैकीं 'Tractate on
Education' आणि 'A Speech on the Liberty of Unlicensed Printing' हे ग्रंथ
महत्त्वाचे होत. १६४३ सालीं त्याचें पहिलें लग्न मेरी पॉवेल नामक एका सत्रा वर्षांच्या मुलीशीं झालें.
पण त्याच्या तपोध्ययनगांभीर्यामुळे तिचें उल्हासी मन विषण्ण झालें; दोषांचें पटेना. घटस्फोटापर्यंतहि
पाळी आली. पण अखेर समेट झाला. तीन मुली होऊन ही बायको १६५२ सालीं वारली. चार
वर्षांनीं मिल्टन्नें द्वितीय संबंध केला. पण बाळंतपणांत तीहि १६५७ सालीं आटपली. व १६६३
सालीं अंधळेपणामुळे अगदी असहाय स्थिति प्राप्त झाल्यामुळे आपला स्नेही डॉ. पॅजेट याच्या पसंतीनें
एलिझाबेथ् मिन्शल् या पंचवीस वर्षांच्या मुलीशीं त्यानें लग्न केलें व तिजपासून त्याला ह्यातारपणीं
सुखहि झाले. रेस्टोरेशन्नुंतर आपल्या महाकाव्याच्या तयारीस तो लागला व १६५८-६४ पर्यंत
Paradise Lost त्यानें लिहिलें. हें १६६७ सालीं प्रसिद्ध झाल्यावर Thomas Ellwood
नामक एका स्नेह्याच्या सूचनेवरून त्यानें *Paradise Regained* लिहिले. १६७१ सालीं हें
काव्य व *Samson Agonistes* प्रसिद्ध झालीं. मिल्टन्चा 'A History of Britain'
नामक एक इतिहास-ग्रंथहि आहे पण तो तादृश महत्त्वाचा नाहीं. 'सम्पादक'

* Edmund Burke (1729-1797) वक्ता व मुत्सद्दी. हा १७५६ सालीं लंडनला
गेल व 'Sublime and Beautiful' या विषयावरचा सर्वोत्कृष्ट ग्रंथ प्रसिद्ध करून यानें
(पुढें चालू.)

ज्याच्याशी नम्रत्वेकरून शिष्यभाव प्रगट करावा, तसाच येवढा वक्ता फॉक्स व येवढा प्रचंड इतिहासकार गिबन् पण त्यासही ज्याच्याशी बोलण्याचा धाक वाटत असे, त्याच्या पुढे बॉम्बेल्सारख्याने आपला किर्तीही नीचभाव प्रगट केला व त्यादिषयी पूज्यता वितीही नम्रभावाने प्रदर्शित केली, तरी त्यांत कांहीं आश्चर्य नाही. सारे जग ज्यांच्या बुद्धिवैभवाने चकित होते व ज्यांची कीर्ति गाते, त्यांच्यादिषयी पूज्यता मनांत धरणे व ती व्यक्त करणे हे जर नीचपणाचे व मूर्खपणाचे दर्शक होय; तर मेकॉलेसाहेब स्वतः वरील दोषांपसून सुटतील असे नाही. त्यांनीही स्वतःची प्रेमाची व भक्तीची उकळी बॉम्बेल्हून ज्यास्त आंवरून धरलेली कोठेही दृष्टीस पडत नाही. पुष्कळ ठिकाणी असे मात्र नजरेस येते की, त्यांची दृष्टि प्रेमाश्रूनी अत्यंत व्याप्त होऊन त्यांस गुणदोषांचे भान यथास्थित होत नाही. हे प्रेमांधत्व प्रस्तुत महामूर्ख चरित्रकाराच्या ग्रंथांत फारच क्वचित् आढळेल.^२

वाङ्मयांत नावलौकिक मिळविला. पुढे हा मार्किस् ऑफ् रॉकिंग्हेम्चा खासगी वारभारी झाला व पार्लमेंटांत शिरून तत्कालीन सर्व चळवळीं व विवादांत याने भाग घेतला. १७९५ सालीं याला पेन्डान् मिळाले. 'A Vindication of Natural Society' (1756), 'The Present State of the Nation' (1769), 'Letters of Junius,' 'Thoughts on the Present Discontent' (1770), 'Letter to the Sheriffs of Bristol' (1777), 'Reflections on the French Revolution' (1790), 'Letter on a Regicide Peace' (1796) हे याचे प्रमुख ग्रंथ होत. 'Conciliation with America' (1775) व 'The Nabol of Arcot's Debts' (1785) हीं याचीं सर्वोत्कृष्ट भाषणे होत. याने वॉरन् हेस्टिंग्ज्च्या वारकिर्तींतल हिंदुस्तान-सरकारचे कागदपत्र मागविले व त्यांचा वॉरन् हेस्टिंग्ज्वर १७८७-९४ पर्यंत झालेल्या खटल्यास फार उपयोग झाला.

‘सम्पादक’

† Charles James Fox (1749-1806) मुत्सद्दी, इतिहासकार व उत्कृष्ट वक्ता. 'History of the Reign of James the Second' हे याचे पुस्तक अर्धवटच लिहून झाले.

यांत फक्त सातव्या हेन्रीपासून राज्यघटनेचा झालेला विकास व मन्मथ्च्या दयकच्या शिरच्छेदापर्यंत (१६८५) इतिहासाचा भाग आला आहे. हा एकोणिसाव्या वर्षी पार्लमेंटांत शिरला. Royal Marriage Bill ला विरोध केल्यामुळे याच्यावर तिसऱ्या जॉर्जची रूप्या मर्जी झाली. पिट्ट प्रेमियर असेपर्यंत फॉक्स त्याचा कट्टा प्रतिस्पर्धी होता. हा अमेरिकन् इंडिपेन्डन्सचा पुरस्कर्ता, फ्रान्सेशी युद्ध करण्याच्या योजनेचा विरोधक, वॉरन् हेस्टिंग्ज्विरुद्ध खटला उभारणारा, गुलामांच्या व्यापाराचा कट्टा निषेधक, पार्लमेंटरी सुधारणांना पाठिंबा देणारा असून याला पिट्टच्या मृत्यूनंतर १८०६ सालीं फॉरेन् सेक्रेटरी करण्यांत आले. पण लवकरच हा वारला. याला वेस्ट् मिन्स्टर् बेबे-मध्ये पुरण्यांत आले.

‘सम्पादक’

१. गिबन् जॉन्सन्च्या मंडळींत नेहेमी असतां दोषांचे भाषण झालेले फारसे आढळत नाही. फॉक्सविषयी तर बॉम्बेल्ने असे लिहिले आहे—

“It has been observed and wondered at that Mr. Charles Fox never talked with any freedom in the presence of Dr. Johnson; though it is well known, and I myself can witness, that his conversation is various, fluent and exceedingly agreeable.”

२. बॉम्बेल्च्या ज्या वृत्तीस मेकॉलेसाहेबांनी वरील कुत्सित नावे दिली आहेत त्याच पुढील उतान्यांत स्पष्ट दिसतात—

असो; तर बॉस्वेलच्या गुणांचें व योग्यतेचें यथास्थित ज्ञान वरील टीकाकत्यास मुळींच झालें नाहीं, किंवा तें त्यानें प्रगट तरी केलें नाहीं, असें ह्मणणें भाग आहे. तें सदरील चरित्र वाचलें असतां कोणासही सहज होणारें आहे. सदरील चरित्रकाराचा पहिला मोठा गुण ह्मटला ह्मणजे गुणाची पारख व चहा होय. मोठमोठ्या विद्वानांचा व नामांकित पुरुषांचा समागम करण्याविषयी त्याची उत्कंठा येवढी प्रबळ असे कीं, तो स्वतः थोर कुलांत निपजला असतां व त्याचा त्याला अभिमान वाटत असतां जॉन्सन्सारख्या कंगाल मनुष्याशीं सुद्धां आपण होऊन तो स्नेह करी. ईश्वरदत्त गुणांनीं जे श्रेष्ठ त्यांच्यापुढें केवळ कुलपरंपरेनें आलेल्या वैभवाचा श्रेष्ठपणा केवळ तुच्छ होय ही थोर समजूत अगदीं तरुण वयापासून त्याची दृढ झाली होती. हें तर काय, पण त्याची गुणग्राहकता अशी असे व

“We must conclude. And yet we can scarcely tear ourselves away from the subject. The days immediately following the publication of this relic of Milton appear to be peculiarly set apart, and consecrated to his memory. And we shall scarcely be censured if, on this his festival, we be found lingering near his shrine, how worthless soever may be the offering which we bring to it. While this book lies on our table, we seem to be contemporaries of the great poet. We are transported a hundred and fifty years back. We can almost fancy that we are visiting him in his small lodging; that we see him sitting at the old organ beneath the faded green hangings; that we can catch the quick twinkle of his eyes, rolling in vain to find the day; that we are reading in the lines of his noble countenance the proud and mournful history of his glory and his affliction. We imagine to ourselves the breathless silence in which we should listen to his slightest word, the passionate veneration with which we should kneel to kiss his hand and weep upon it, the earnestness with which we should endeavour to console him, if indeed such a spirit could need consolation, for the neglect of an age unworthy of his talents and his virtues, the eagerness with which we should contest with his daughters, or with his Quaker friend Elwood,* the privilege of reading Homer to him, or of taking down the immortal accents which flowed from his lips.”

—*Essay on Milton.*

* Thomas Ellwood (1639-1713) या तरुण क्लेकची मिल्टन्शीं १६६२ सालीं ओळख झाली. एल्वुडचा पुष्कळ वेळ मिल्टन्ला वाचून दाखविण्यांत जाई. एल्वुडच्याच एका प्रश्नामुळे ‘Paradise Regained’ मिल्टन्ने लिहिलें. त्यानें आत्मचरित्र लिहिलें असून त्यांत मिल्टन्च्या चरित्रांतील गोष्टीबद्दल व तत्कालीन परिस्थितीबद्दल पुष्कळ माहिती दिली आहे. Davids ही त्याची कविता १७१२ सालीं प्रसिद्ध झाली. आपल्या धार्मिक मतांबद्दल हालअपेष्टा सौसण्याची त्याची तयारी असे.

‘सम्पादक’

गुणिजनांविषयीं इतकी पूज्यता त्याचे ठायीं वागत असे, कीं कोणांशीं त्याचा केवढाही मतविरोध असला तरी केवळ गुणादर नजर देऊन तो त्यांस चाहत असे, व त्यांच्या स्नेहाची इच्छा करी. प्रत्यक्ष जॉन्सन्चेच जरी उदाहरण घेतलें, तरी त्यांचें व त्यांच्या चरित्रकारांचें सर्वांशीं ऐकमत्य होतें असें नाहीं. राज्यप्रकरणाविषयीं व निरनिराळ्या ग्रंथकारांच्या योग्यतेविषयीं वगैरे त्यांचा बेवनावच असे. हा मतभेद जॉन्सन्विषयीं बॉस्वेलची येवढी सप्रेम भक्ति असतां त्यानें जेथें तेथें स्पष्ट बोलून दाखवला आहे, किंवा 'दोषा वाच्या गुरोरपि' या न्यायास अनुसरून त्यास स्थलविशेषीं दूषणेही दिली आहेत. असो; तर स्नेहास विघात करणारीं जीं कारणें सामान्यतः जगांत दृष्टीस पडतात त्यांचा प्रस्तुत चरित्रकारावर बिलकुल अंमल न चालून 'हंसो यथा क्षीरमिवाम्बुमध्यात्' याप्रमाणें ग्राह्य जेवढा अंश तेवढा ज्याच्या त्याच्यापासून काढून घेण्याची हातोटी त्यास फार चांगली साधली होती. दुसरा गुण विलक्षण स्मरणशक्ति. ही प्रस्तुत ग्रंथकर्त्याच्या कृतीवरून कोणासही स्पष्ट दिसणार आहे. दोन तीन मनुष्यांचें एक अर्धा घटका परस्पर संभाषण झालें असतां तें शब्दशः दुसऱ्यास सांगायानें असल्यास त्या सांगणारास केवढी पंचाईत पडेल याची कोणासही स्वतःच्या अनुभवावरून सहज कल्पना करतां येईल. मग जॉन्सन्सारख्याचें त्याच्या विद्वान् मित्रमंडळीशीं मोठमोठ्या प्रौढ व गहन विषयांवर सविस्तर होणारें भाषण ज्यानें ध्यानांत धरून नंतर घरीं गेल्यावर लिहून ठेवावें, त्याच्या स्मरणशक्तीचा कोणास चमत्कार वाटणार नाहीं ? बॉस्वेल यासही पहिल्या पहिल्यानें हें काम भारीं जड जाऊन त्यानें जॉन्सन्च्या भाषणांचा नुसता सारांश दिला आहे; पण पुढें क्रमाक्रमानें प्रस्तुत महापंडिताची भाषणपद्धति जशी त्यास अत्यंत परिचित होऊन गेली व भाषणें उतरून ठेवण्याच्या कलेंत तो घटावत गेला, तसतसें तें त्यास स्वल्प वाढून तो मोठमोठालीं भाषणें सुद्धां क्रमवार यथास्थित लिहून ठेवूं लागला. हा त्याचा अचाट उद्योग, कीं जो त्यानें वीस वर्षे सारखा चालवला होता त्यावरून जॉन्सन्चे वक्तृत्व सर्व लोकांत प्रसिद्ध करण्याची त्याची केवढी उत्कंठा असावी ती स्पष्ट होते. तशीच वरील भाषणांविषयींही ही पहिल्यापासून प्रसिद्धि आहे, कीं त्यांत चरित्रकारानें आपण होऊन पदरचा एक शब्दही घातला नाहीं. आपल्या गुरुप्रमाणेंच बॉस्वेल हा सत्याचा येवढा निःसीम भक्त होता कीं, एका शब्दाचाही पडताळा पाहणें असतां तो साऱ्या लंडन्भर फिरे. पण याहूनही मोठा गुण एक

‡ Paul Whitehead (Manners या उत्कृष्ट औपरोधिक कवितेचा कर्ता); चर्चिल (Charles Churchill) सुप्रसिद्ध 'The Ghost'चा कर्ता; वगैरे ग्रंथकारांबद्दल जॉन्सन्चे मत प्रतिकूल होतें तर बॉस्वेलचे अनुकूल होतें. 'सम्पादक'

१. सर जॉशुआ रेनॉल्ड्स हा जॉन्सन्चा परम स्नेही असून बॉस्वेलचाही त्याच्याशीं वरील संबंधास्तव अत्यंत परिचय असे, प्रस्तुत चरित्र प्रथमतः त्यालाच नजर केलें होतें. त्याचें वरील ग्रंथाच्या संबंधानें मत पुढील उतान्यांत दाखल केलें आहे—

"Sir Joshua Reynolds told me at his table, immediately after the
(पुढें चालू.)

अद्याप सांगायचाच आहे; कीं ज्याच्या योगानें प्रस्तुत चरित्रास विलक्षण शोभा आली असून तो तसा दुसऱ्या कोणत्याही ग्रंथकाराचे ठायीं आढळत नाही. हा गुण मनुष्य-स्वभावाचें ज्ञान होय. जॉन्सन् व त्याचें मित्रमंडळ यांच्या स्वभावांची व गुणांची बॉस्वेल यास इतकी उत्तम पारख होती कीं, प्रत्येकाचें चित्र रेनॉल्ड्सच्या तसबिरींत जसें अगदीं रेखलेलें उतरलें आहे त्याप्रमाणेंच त्यांच्या मनाची तसबीर वरील चरित्रकारानें जणों काय अगदीं हुबेहुब काढून दिली आहे. आजपर्यंत पुष्कळ अतिविख्यात मनुष्यांचीं चरित्रें मोठमोठ्या नामांकित ग्रंथकर्त्यांनीं लिहिलीं आहेत; ह्यणजे सॅक्रेटीस्, जिनोफन् यांच्या वेळेपासून तों थेट या काळपर्यंत. पण हीं सर्व 'जॉन्सन्च्या चरित्रा' पुढें केवळ रद्द होत ! त्यांत मुख्य नायकाचें व त्याच्या मंडळाचेंच काय; पण त्या अवघ्या काळाचें प्रतिबिंब इतकें उत्तम उठलें आहे कीं, तसा प्रकार इतरत्र कोठेंही नाही. ही कला प्रस्तुत चरित्रकारास पूर्ण साधल्याबद्दल पुष्कळांनीं त्याची अतिशयित तारीफ केली आहे व त्याच्या ग्रंथाची लोकमान्यता अद्याप पहिल्यासारखी असल्याचें बीज तेंच होय. खुद्द जॉन्सन्नेही वरील गुणाबद्दल आश्चर्य प्रदर्शित केलेलें व आपल्या वक्तृत्वाचा मासला इतक्या उत्तम तऱ्हेनें जगास प्रसिद्ध होणार हें पाहून त्यास अत्यंत आनंद झालेला प्रस्तुत चरित्रांतच दाखल झाला आहे.

तर याप्रमाणें प्रस्तुत ग्रंथकाराचा विख्यात चरित्रकार बॉस्वेल* याची व त्याच्या ग्रंथाची हकीकत आहे. ही इतकी सविस्तर देण्याचें कारण एक तर असें आहे कीं, प्रस्तुत

publication of this book, that every word of it might be depended upon as if given on oath. Boswell was in the habit of bringing the proof-sheets to his house, previously to their being struck off; and if any of the company happened to have been present at the conversation recorded, he requested him or them to correct any error; and not satisfied with this, he would run over all London for the sake of verifying any single word which might be disputed."

—Wordsworth.

१. अगदीं नुकता अशा तऱ्हेचा झालेला ग्रंथ 'मेकॉलेचें चरित्र' हा होय. हा पांच सहा महिन्यांपूर्वी वरील ग्रंथकाराच्या पुतण्यानें प्रसिद्ध केला आहे.

* जेम्स बॉस्वेल (१७४०-१७९५). जॉन्सन्च्या चरित्राशिवाय An Account of Corsica (1768), A Journal of a Tour to the Hebrides (1786), Letters to William Temple (1857) हे याचे आणखी ग्रंथ होत. याचा इंग्लंड व स्कॉट्लंड दोन्ही देशांत वकिलीचा धंदा चांगला चालेना, तद्दत्तच राजकारणांत शिरण्याचे याचे प्रयत्नहि व्यर्थ झाले. मेकॉले व कार्लाइल दोघांनींही बॉस्वेलसारख्या हीन दर्जाच्या मनुष्याकडून असला अद्वितीय ग्रंथ कसा निर्माण झाला असावा याबद्दल खूप वाद घातला आहे. पण कार्लाइलनें अंतर्मुख दृष्टि करून बॉस्वेलच्या दर्शनी बाह्य दोषांच्या खालीं असलेली तीव्र व गुणग्राही निरीक्षणशक्ति आणि त्याचें गुणज्ञ अंतःकरण यांमुळेच त्याच्या हातून ही चरित्रलेखनाची अद्वितीय कामगिरी घडली असा योग्य निष्कर्ष काढला आहे. मेकॉलेची मीमांसा काय दर्जाची आहे याची छाननी वर झालीच आहे.

'सम्पादक'

चरित्र ज्याच्या योगाने साऱ्या जगास उपलब्ध झाले त्याचा वृत्तांत अशा स्थलीं देणे उचित होय; आणि त्यांतून त्याची निर्भर्त्सना मेकॉलेसारख्याने केली असल्यामुळे त्याची वास्तविक योग्यता प्रगट करणे तर अवश्य होय. याखेरीज आमच्या देशाचे दूषक जे वरील साहेब त्यांची स्वदेशीयाच्या संबंधानेही किती सत्यनिष्ठा व यथार्थबुद्धि आढळते याचाही थोडासा चमत्कार वरील लेखावरून दिसून येणार आहे. असो; आतां यापुढे जॉन्सनच्या आयुष्यांत विशेष ह्मणण्यासारख्या कोणत्या गोष्टी घडल्या त्या क्रमाने सांगतो.

१. वर जो आह्मी बॉस्वेलच्या कैवाराने मजकूर लिहिला आहे तो केवळ स्वतःच्या बुद्धीने लिहिला नसून प्रस्तुत महामूर्ख चरित्रकाराची पुष्कळ मोठमोठ्या विद्वानांनी स्तुति केली आहे हे दाखवणे फार कठिण आहे असे नाही. पण वरील सर्व अभिप्राय विस्तारभयास्तव येथे दाखल करतां येत नाहींत. यास्तव वरील खंडनाच्या समर्थनार्थ दोनच उतारे पुढे देतो—

“We owe the great riches of the English Author's remains to the curiosity excited by his lively and pointed conversation, and the happy accident of his living for the latter part of his life in the society of a person eminently qualified, both by his tastes and his habits, to afford that curiosity an unlimited gratification. In the grateful remembrance of all who relish the pleasures of refined social intercourse, with the name of Johnson is associated that of Boswell, as indissolubly as are those of Plato and Xenophon with the more remarkable name of Socrates in the minds of all who love philosophy; and there is perhaps added a zest to the collections of the English writer which the Athenian records possess not. We see the amiable and lively historian figuring always in the group with his more stern idol; affording relief, by contrast, to the picture of the sage, and amusing by his own harmless foibles which he takes a pleasure in revealing, as if he shared the gratification he was preparing for his unknown reader. His cleverness,

(पुढे चालू.)

§ प्लेटो (ख्रि. पू. सुमारे ४२९-३४७), अथीनिअन् तत्त्ववंता. व्याकरण, गायन व तालीम यांचे अध्ययन उत्तम गुरुंपाशी झाल्यावर विसाव्या वर्षी तो सॉक्रेटीसचा अनुयायी झाला. सॉक्रेटीसच्या मृत्यूनंतर (ख्रि. पू. ३९९) ज्ञानार्जनार्थ प्लेटो ईजिप्त, सिसिली, इटली वगैरे देशांत हिंडला. प्लेटोची डायोनिसिसअसूशी मैत्री झाली पण डायोनिसिसअसूने त्याला गुलाम म्हणून विकले. पण Anniceris ने त्याची मुक्तता केली. परत आल्यावर अॅकॅडेमीच्या तालमीत तो शिकवू लागला म्हणून त्याच्या शाळेस Academic म्हणू लागले. त्याने आपल्या घरावर ‘Let no one enter who is unacquainted with geometry,’ ‘भूमिति-ज्ञान नसेल त्याने आंत येण्याची तसदी घेऊ नये’ अशीं अक्षरे कोरविली होती. हा सॉक्रेटीसचा शिष्य व अॅरिस्टॉटल्चा गुरु असून याचे मूळ नांव अॅरिस्टॉकल्स (Aristocles) होते. हा अथेन्स येथे तत्त्वज्ञानाचा उपदेश करीत असे. याचे लेख व व्याख्याने फार विख्यात असून ‘Dialogues’ व ‘Republic’ हे याचे तत्त्वज्ञानविषयक ग्रंथ सर्वोत्कृष्ट आहेत.

‘सम्पादक’

४. यापुढे प्रस्तुत चरित्रांतील विशेष सांघण्यासारख्या गोष्टी झटल्या झणजे जॉन्सनची एक मोठी मुशाफरी व त्याने प्रसिद्ध केलेले चार पांच ग्रंथ हे होत. ही मुशाफरी तो व बोस्वेल या दोघांनी मिळून केली. बोस्वेलच्या मनांत फार दिवसांपासून होते, की जॉन्सनने आपल्या देशास यावे; व जॉन्सननेही लहानपणी हिब्रॅडीज् बेटांविषयी वर्णन वाचलें असल्यामुळे तेथील लोकस्थिति पाहण्याविषयी त्यास फार इच्छा होती. पण त्याची प्रकृति मूळची सुस्त असल्यामुळे व फारां दिवसांनी त्यास स्वास्थ्य प्राप्त होऊन तो सुखा-

his tact, his skill in drawing forth those he was studying, his admirable good humour, his strict love of truth, his high and generous principle, his kindness towards his friend, his unvarying but generally rational piety, have scarcely been sufficiently praised by those who nevertheless have been ready, as needs they must be, to acknowledge the debt of gratitude due for perhaps the book, of all that were ever written, the most difficult to lay down once it has been taken up."

Lord Brougham.*

बोस्वेलचे महामूर्खत्व हे त्याच्या उत्कृष्ट ग्रंथरचनेचे कारण होय हे जे मेकालेचे झणणे त्यावर एका नामांकित ग्रंथकाराने येणेप्रमाणे चर्चा केली आहे—

"*Bad* is by its nature negative, and can do *nothing*; whatsoever enables us to *do* anything is by its very nature *good*. Boswell wrote a *good* book because he had a heart and an eye to discern wisdom, and an utterance to render it forth; because of his free insight, his lively talent, above all of his love and childlike open-mindedness. Towards Johnson, his feeling was not sycophancy, which is the lowest, but reverence, which is the highest, of human feelings. None, but a *reverent* man—which so unspeakably few are—could have found his way from Boswell's environment to Johnson's: if such worship for real God-made superiors shewed itself also as worship for apparent tailor-made superiors, even as hollow interested mouth-worship for such,—the case in this composite human nature of ours, was not miraculous, the more the pity! But for ourselves, let every one of us cling to this last article of faith, and know it as the beginning of all knowledge worth the name,—that neither James Boswell's good book, nor any other good thing, in any time or in any place, was, is or can be performed by any man in virtue of his *badness*, but always and solely in spite thereof."

—*Carlyle's Miscellanies.*

* लॉर्ड ब्राउहॅम् (१७७८-१८६८) एकोगिसाव्या शतकातील प्रमुख कायदेपंडित. चवथा जाज व कॅरोलिन (Caroline) राणी यांच्या भांडणात याने राणीचा पक्ष उचलून ख्याति मिळविली व पुढे राजकारणांतहि महत्त्वाचे स्थान याने पटकावले. १८३० साला हा लॉर्ड चॅन्सेलर झाला. हा शिक्षणाचा मोठा पुरस्कर्ता असून एडिम्बरो विद्यामये लिहीत असे. 'सम्पादक'

चल्यामुळें, शिवाय साठी उलटून जाऊन तो बराच वयातीत झाला असल्याकारणानें वरील त्याचा संकल्प इतःपर कधीही सिद्धीस जाईलसें दिसत नव्हते. पण बॉम्बेल्चा फार आग्रह पडल्यावरून सरतेशेवटीं वरील कठिण प्रवास करण्यास तो सिद्ध झाला. वर सांगितलेला बेटें स्कॉट्लंडच्या पश्चिम किनाऱ्यावर आहेत. तीं अगदीं एकाकडे असून मूळचाच उजाड व नापीक असल्यामुळें तेथील लोक अद्याप अगदीं अडाणी स्थितीत आहेत. गेल्या शतकांत तर त्यांची अवस्था याहीपेक्षां वाईट होती; व प्रवासाच्या सोयी तर इतपत होत्या कीं, खाज्या वलांडायास चांगल्याशा होज्याही मिळूं नयेत व तेथील रुक्ष व रखरखीत मैदानां-वरून जाण्यास भक्कमशां तट्टेही पैसा खर्चून बसायला सांपडूं नयेत. याशिवाय ज्या वेळेस वरील गुहाशिष्यांनीं प्रस्थान केलें, ती वेळ हिंवाळ्याच्या आरंभाची असल्यामुळें तसल्या अडाणी मुलखांत तर समुद्रावरची सफर बरीच धोक्याची होती. पण इतकीं सर्व अनिष्टें असतांही जॉन्सननें तीं न जुमानतां वरील बेटांतील लोकस्थिति पाहण्याची जी त्यास उत्सुकता होती ती त्यानें तृप्त करून घेतली. दोन अडीच महिने रानोमाळ फिरण्यांत व ठिक-ठिकाणचे देखावे आणि स्थितिरीति हीं पाहण्यांत त्यानें कालक्रमण केलें. सरतेशेवटीं एडिन्बरो येथें बॉम्बेल्च्या घरचा पाहुणचार घेऊन व तद्देशीय अनेक पंडितांचा समागम अनुभवून जॉन्सन आपल्या देशास परत आला.

पुढें लवकरच त्यानें आपल्या प्रवासाची हकीकत लिहून प्रसिद्ध केली. हात त्यानें त्या देशासंबंधी कांहीं नवे शोध प्रसिद्ध केले आहेत असें नाहीं; तर जागोजाग जें जें त्याच्या दृष्टीस पडलें, व जें जें विशेष लक्षांत ठेवण्यासारखें त्यास वाटलें, तें तें त्यानें समर्पक व चित्तवेधक रीतीनें वाचकांस कळवले आहे. या ग्रंथाची अद्यापही बरीच ख्याति आहे, व त्या वेळेस तर कांहीं दिवस विद्वान् लोकांच्या संभाषणास तोच विषय होऊन राहिला होता. स्कॉट्लंडांतल्या कित्येक दुराग्रही व असमंजस लोकांस मात्र तो अगदीं नापसंत होऊन त्यांनीं कांहीं काळपर्यंत जॉन्सनवर शिब्यांचा वर्षाव चालवला होता. याचें एक मोठें कारण असें झालें कीं, सदरहू ग्रंथांत वर्णनकर्त्यानें स्कॉट्लंड देशाच्या वनश्रीचें वर्णन न करतां त्याच्या दृष्टीस सदरील देशाचा रखरखीतपणा जो आला तो त्यानें साऱ्या लोकांस उघडपणें जाहीर करून टाकला. आपल्या भूमातेची वरील निर्भर्त्सना केलेली 'ब्रिटिश भूमिके' च्या अभिमानी लेंकरांस कशी सहन होईल ?

१. या प्रवासांत वेळोवेळीं जॉन्सन कित्ती त्रासून जाई व त्यास कित्ती वष्ट पडले ती सर्व हकीकत बॉम्बेल्नें इत्थंभूत दिली आहे. हा प्रवासवृत्तांत बॉम्बेल्नें जॉन्सनच्या मरणानंतर जरी छापला तरी त्याचा पुष्कळ भाग त्यानें खुद्द स्वतः प्रवासांतच पाहिला होता; व अशाच प्रसंगां आपल्या भावी चरित्रकाराच्या वर्णनकलेची त्यानें अनेक वेळां तारीफ केलेली आढळते. असो; वर जीं तट्टे सांगितली त्यांविषयी सदरील हकीकतीत असा लेख आढळतो कीं, जॉन्सनच्या ओझ्यानें मोठा भक्कम घोडीला बेजार होऊन अगदीं मैटाकुटीस येत. त्याप्रमाणेंच वरील दोघां मुशाफरांवर समुद्रावर असता एकदोनदां असे प्रसंग गुदरले कीं, ते वादळांत सांपडून ठार झाले अशी वार्ता वर्तमानपत्रांतून चांहीकडे प्रसिद्ध झाली होती !

५. यापुढची प्रस्तुत ग्रंथकाराची कृति शेक्सपीयरची नवीन आवृत्ति होय. या कवीचा वृत्तांत मिळवण्याविषयी व त्याच्या नाटकांत जा सहस्रावधि दुर्बोध स्थलें आहेत तीं सुगम करण्याविषयी आजपर्यंत मोठमोठ्या पंडितांनीं पराकाष्ठेचा उद्योग केला आहे; पण त्यांस सांगण्यासारखें अद्याप कांहीं यश आलें नाहीं. जॉन्सन्चे परिश्रम या सर्वांतील शेवटले होत. त्यानें प्रस्तुत काळाच्या पूर्वी सुमारे दहा वर्षे सदरील कवीच्या प्रीत्यर्थ उद्योग करण्याचें सर्वास जाहीर* केले होते, व त्याप्रमाणें पुष्कळ लोकांच्या वर्गण्याही त्याच्याकडे येऊन कित्येक वर्षे पडल्या होत्या. पण मध्यंतरीं मागे सांगितलेल्या वर्षासनाचा प्रकार घडून आल्यामुळे जॉन्सन्नें वरील काम जें लांबणीवर टाकलें तें वर्षानुवर्ष लांबतच चाललें. त्याच्या मित्रांनीं त्यास वारंवार सूचना कराव्या, व त्यानेंही आपला आवस झाडून टाकण्याविषयी वरचेवर मनोनिग्रह करावा; पण कांहीं नाहीं. सरतेशेवटीं तत्कालीन एका कवीनें त्यास खरमरीत मात्रेचा चटका जेव्हां दिला, तेव्हां जॉन्सन् खाडिशीं चांगला जागा होऊन त्याची आलस्यनिद्रा पार निघून गेली. हा कवि मागे तेराव्या अंकांत एके प्रसंगीं† सांगितलेला चर्चिल्ल होय. याच्या तडाक्यानें इतकें कार्य झालें कीं, नऊ वर्षे जें काम तसेच पडलें होतें तें लागलीच एका वर्षांत समाप्त झालें. असो; या ग्रंथाविषयी विशेष सांगण्यासारखें कांहीं नाहीं. पूर्वाच्या टीकांहून हीं कांहीं कांहीं ठिकाणीं अधिक टिपा आहेत; व ह्याणण्यासारखी एक बरीच मोठी आरंभी प्रस्तावना आहे. तीत वरील कवीवर कित्येक पंडित जे आक्षेप आणतात त्यांचें युक्तिपूर्वक निरसन असून त्याच्या गुणांचें यथार्थ व समर्पक वर्णन केले आहे.

६. मागे एके ठिकाणीं सांगण्यांत आलेच आहे कीं; या वेळेस इंग्लंडांत राजकीय प्रकरणीं पुष्कळ गडबड चालली असून एक मोठी राज्यक्रांतिही झाली. ही राज्यक्रांति‡ तर जगत्प्रसिद्धच आहे. हिचा शतसांवत्सारिक महोत्सव गेल्या सालीं अमेरिकेंत गाजला. हा पूर्ण होऊन इंग्लंडास दुसऱ्या महाद्वीपांतील आपल्या वसाहतींवरचा कबजा आपशाच सोडून

* १७५७ च्या नाताळापूर्वी ग्रंथ प्रसिद्ध होईल असें आश्वासन जॉन्सन्नें दिलें होतें. 'सम्पादक'

† पृष्ठ १९१ टीप १ पाहा.

'सम्पादक'

१. वरील कवीचा दुषणापर काव्यरचना करण्यांत मोठा हातखंडा असे. प्रस्तुत प्रसंगींचा त्याचा कडाका येणेंप्रमाणें होता—

“He for subscribers baits his hook,
And takes your cash; but where's the book?
No matter where; wise fear, you know,
Forbids the robbing of a foe;
But what, to serve our private ends,
Forbids the cheating of our friends?”

† पृष्ठ ७१२ पाहा. § स्वातंत्र्याचा जाहिरनामा (Declaration of American Independence) १७७६, इंग्लंडशीं अमेरिकेचें हें स्वातंत्र्ययुद्ध वीस वर्षे (१७६३-८३) चालू होतें. 'सम्पादक'

दृष्टे जेव्हां भाग पडलें, व प्रथमतः केवळ अन्यायानें उपास्थित केलेली जी लढाई तिचा शेवट जेव्हां अत्यंत अपयशाचा झाला, तेव्हां एकंदर लोकांचीं मनं अत्यंत क्षुब्ध होऊन गेलीं. अशा संधीस कित्येक देशहितेच्छु ह्मणवणारे पुरुष लोकांस उत्तेजन देण्यास पुढें सरसावले; व त्यांनीं तर अशी दंगल करून दिली कीं, राज्यरूप तारुं येवढ्या तुफानांत कोणत्या खडकावर जाऊन आदळतें किंवा त्याचें काय होतें याचा कोणास कांहींच सुमार लागेना ! अशा प्रसंगां राजाच्या प्रधानांनीं जॉन्सन्चें साहाय्य घेऊन लोकपक्षाशीं टक्कर मारण्याचा विचार केला. जॉन्सन्चीं मतें लहानपणापासून राजपक्षाकडीलच होती, व त्यांतून आलीकडे कित्येक वर्षे राजवेतनावर तो स्वस्थ झाला होता; यास्तव वरील काम-गिरी त्यानें मोठ्या आनंदानें पतकरली. अमेरिकेंतील बंडखोरांनीं आपली राजनिष्ठा झुगारून देऊन स्वतःच्या स्वातंत्र्याचा जाहिरनामा जेव्हां जगासमोर वाचून दाखवला; व राजाचें प्रजेशीं कोणतें कर्तव्यकर्म आहे तें त्यांत स्पष्टपणें बोलून दाखवलें; तेव्हां जॉन्सन्नें आपल्या राष्ट्राचा पक्ष उचलून वरील जाहिरनाम्यास उत्तर ह्मणून एक पत्रक प्रसिद्ध केलें. त्याप्रमाणेंच त्या वेळीं 'जूनियस्'* या सहीचीं पत्रें लिहिणारा कोणी नवाच उपस्थित झाला होता; त्याच्या खंडनार्थही जॉन्सन्नें कांहीं वेळ हातांत लेखणी धरली होती. याखेरीज आणखीही कांहीं लेख प्रस्तुतसारख्या प्रकरणीं त्यानें प्रसंगानुसार लिहिले आहेत. पण या विख्यात शंडिताचा राज्यविषयक विचारांकडे कधींही कल नसल्यामुळें व तशा संबंदाचा ऊहापोहही त्यानें कधीं केला नसल्यामुळें वरील सर्व लेख अगदींच सरासरी आहेत. त्यांत युक्तीपेक्षां भाषासौंदर्य व आवेश हेच गुण विशेषतः आढळतात.

७. आतां एक मात्र ग्रंथ सांगायचा राहिला. हा जॉन्सन्च्या ग्रंथांतील शेवटलें व्र-अत्युत्तम जें 'कविचरित्र' तें होय. सन १७७७ सालीं लंडन् शहरांतील चाळीस मोठमोठे पुस्तकवाले एके ठिकाणीं जमून त्यांनीं विचार काढला कीं आजपर्यंत नामांकित ह्मणून जेवढे इंग्रजी कवि झाले त्यांच्या कौव्यांची एक नवी आवृत्ति काढावी. हा आपला विचार त्यांनीं जॉन्सन् यास कळवला व त्याच्याशीं असा ठराव केला कीं, प्रत्येक कवीस प्रस्तावनेदाखल असें लहानसें चरित्र त्यानें लिहून द्यावें. हा संकल्प मूळचा इतकाच होता कीं, प्रत्येक कवीचा वृत्तांत अगोदर संक्षेपतः देऊन नंतर त्याच्या प्रसिद्ध प्रसिद्ध ग्रंथांवर थोडीबहुत टीका दिलेली असावी. या कामगिरीबद्दल जॉन्सन् यास दोनशें पौंड (गिनी ? सं०) देण्याची त्यांनीं कबुलायत केली. याप्रमाणें दोहों पक्षांचें संमत झाल्यावर प्रस्तुत ग्रंथकारानें आपल्या कामास हात घातला. या वेळेस त्याचें वय सुमारे सत्तर वर्षांचें होतें; तरी इतक्या वृद्धावस्थेंत असतांही त्याची शरीरप्रकृति इतकी सद्द होती व मनाच्या सर्व शक्ति इतक्या तरतरीत होत्या कीं, ऐन पूर्ववयांत रचलेल्या ग्रंथांत व या शेवटल्यांत कोणत्याही

* 'Junius' या सहीनें मोठी खळबळ उडवून सोडणारीं पत्रें (Public Advertiser) यॉन्सन् अँड् व्हॉर्नरमध्ये १७६९ सालीं येत असत. कित्येकजण हीं पत्रें एड्मंड् बर्कचीं असावीं असें म्हणतात, तर दुसरे कांहीं तीं सरू फिलिप् फ्रॅन्सिसचीं असावीं असें म्हणतात. निर्णायक पुरावा उपलब्ध नाहीं.

प्रकारें विलकुल अंतर दृष्टीस पडत नाही. वृद्धत्वदर्शेंत पुष्कळांस कोणत्याही प्रकारची दगदग होईनाशी होते; स्मरणशक्तीचा तर लोप व्हावयाला लागून बुद्धिही बराबर चालत नाही; आणि जीव दुःखानें व काळजीनें थकून गेला असल्यामुळें चित्त उल्हासयुक्त न राहून उदासपणानें व्याप्त झालेलें असतें. पण जॉन्सनचे ठायीं वरील विकार एकही उद्भवला नव्हता. ग्रंथरचनेची त्याची जी पूर्वीची त्वरा असे तशाच रीतीनें त्यानें प्रस्तुत ग्रंथ लिहिला, व त्याची स्मृति तर अशी घड होती कीं, जागोजागचीं अवतरणें त्यानें पुस्तकावलोकन न करतां तशींच केवळ आठवणीवरून लिहिलीं. एरवीं असल्या उद्योगाला ह्मटलें ह्मणजे अगोदर पुष्कळ दिवस तयारी केली असून शिवाय पुस्तकसंग्रह चाळण्याकरतां सतत जवळ असणें अवश्य होय. पण सदरू चरित्रकारास कसलीही गरज पडली नाही. कोशरचनेसारखा प्रचंड उद्योग जसा त्यानें एकठ्यानें पार पाडला, त्याप्रमाणेंच, किंवाहुना त्याहूनही सहज रीतीनें, इंग्रजी कवींचे जीवनवृत्तांत व त्यांच्या काव्यांचें विवेचन हीं त्यानें उडवून दिलीं. प्रस्तुत विषय त्याच्या नेहेमीच्या परिपाठांतला व अत्यंत आवडता असल्यामुळें फक्त शब्द-रचनेसच त्यास काय वेळ लागला असेल तो असेल; बाकी विवेचनाची पद्धति त्याजपाशीं अगोदर सिद्ध असल्यारखीच होती. असो; तर अशा तऱ्हेनें प्रस्तुत चरित्रावलि सुमारें तीन चार वर्षांत समाप्त झाली. हींतील मजकूर मूळ संकल्पाहून पुष्कळ वाढल्यामुळें जॉन्सन यास मूळच्या रकमेच्या इतका पैसा वरील पुस्तकवाल्यांनीं आणखी आपण होऊन पाठवून दिला.

सदरील ग्रंथ हा जॉन्सनच्या साऱ्या ग्रंथांत शिरोभाग ह्मणून धरला आहे हें वर सांगण्यांत आलेंच आहे. याची भाषापद्धति त्याच्या इतर सर्व ग्रंथांहून साधी व सरळ आहे. याचें कारण यापूर्वीचीं वीस वर्षे त्याच्या हातची लेखणी सुटून तीं प्रायः संभाषण करण्यांत गेलीं हें होय. या वीस वर्षेभर इंग्लंडांत साऱ्या विद्वन्मंडळांत त्याचें प्रमुखत्व गाजलें होतें; व त्यांतून काव्यादि ग्रंथांवर तर त्याचीं जीं मतें होती तींच बहुतकरून पुष्कळांनीं उचललीं होती. तो स्वतः कवि होता. व गेल्या पन्नास साठ वर्षांची त्यास जातीनें उत्कृष्ट तऱ्हेची माहिती होती; यास्तव कविता-विषयावर यथास्थित विवरण करण्यास त्याच्या इतकी योग्यता त्या काळीं कोणाचेही ठायीं नव्हती. पोप § स्विफ्ट * वगैरे कवींशीं तो स्वतः

§ Alexander Pope (१६८८-१७४४). अगदीं लहानपणीं याची काव्यप्रतिभा प्रगट झाली. फार हुशार विद्यार्थी नसला तरी ग्रीक व लॅटिन् भाषांचें चांगलें ज्ञान त्यानें संपादिलें. त्याच्या कवित्वावदल फारच मतभेद आहेत. तथापि Heroic Couplet नांवाचा नवीन काव्य-प्रकार त्यानें योजला व पूर्णत्वाप्रत नेला. आयुष्यांतिल अनुभव दर्शविणाऱ्या तीव्र, तेजस्वी, परिणामकारक व आटपशीर ह्मणी बनविण्यांत याचा हातखंडा असून शेवटपांअरखेरीज दुसऱ्या कोणाचीहि अवतरणें याच्याइतकीं उद्धृत करण्यांत येत नाहींत, अप्रतिम व हुबेहुब शब्दचित्रें काढण्यांत डायूडन्-खेरीज कोणीहि याचा हात धरूं शकणार नाहींत. हा फार चिडखोर व गर्विष्ठ असल्यानें याची सर्वांशीं भांडणें होत. त्यामुळें Lady Mary Wortley Montagne सारख्यांच्या स्नेहांस त्याला मुकावें लागलें. Pastorals (1709), Essay on Criticism (1711), Rape of (पुढें चालू. स्विफ्ट* ही टीप पुढील पानावर पाहा.)

समकालीन असल्यामुळे, व त्यांच्या मागल्या कवींविषयीचे लोकप्रवाद त्यास ऐकायला सांपडले असल्यामुळे, गत काळाची स्थिति त्यास पुरतेपणीं ठाऊक होती. शिवाय काव्य व चरित्ररचना हे दोन त्याचे आवडते विषय असून त्यांवर त्यानें पुष्कळ विचार केला होता. या सर्व गोष्टींमुळे प्रस्तुत ग्रंथ फार उत्कृष्ट तऱ्हेचा उतरला; व तेव्हांपासून अद्याप त्याची प्रसिद्धि निर्बाध चालत आली आहे. ड्रायडन्, ¶ पोप वगैरे कवींच्या गुणदोषांचें विवेचन व

the Lock (1714), Windsor Forest and Temple Fame (1713), 'Dunciad' (1728), 'Essay on Man' (1733), हे याचे ग्रंथ होत. शेवटचे दोन सर्वोत्कृष्ट व परिणामकारक आहेत. याने इलियड् (१७१५-२०) व ओडिसी (१७२५-२६) या ग्रंथांचीहि भाषांतरे केली आहेत. 'सम्पादक'

* Jonathan Swift (1667-1745) अत्यंत दारिद्र्यांत याचें बालपण गेलें, चुलत्याच्या मदतीनें ट्रिनिटी कॉलेजांत शिक्षण घेतल्यावर सर वुइल्यम् टेंपल्चा सेक्रेटरी झाला. पुढें राजकारणांत शिरण्याचा प्रयत्न फसल्यामुळे चर्चमध्ये शिरला व १७१३ साली याला Dean of St. Patrick's ची जागा मिळाली. पुनः राजकारणाच्या तंट्यांत घुसून वारंवार मते बदलल्यामुळे त्याची लोकप्रियता नाहीशी झाली. पुढें त्यानें वाङ्मयास वाहून घेतलें व औपरोधिक कविता वगैरे लिहिल्या. Gulliver's Travels, A Tale of a Tub, The Battle of the Books हे याचे सर्वोत्कृष्ट ग्रंथ होत. याचें Stella (Hester Johnson) व Vanessa यांच्यावर व त्यांचें याच्यावर फार प्रेम होतें. स्टेलाशी तर त्यानें गुप्त रीतीनें लग्नहि केल्याचें सांगतात. 'सम्पादक'

¶ John Dryden (1631-1700) कवि, नाटककार व व्याजोक्तिपर औपरोधिक लेखक. Westminster च्या शाळेंत व केम्ब्रिजच्या ट्रिनिटी कॉलेजांत शिक्षण झाल्यावर १६५७ सालीं हा लंडन्ला आला. कॉलेजांत असतां कांहीं साधारण दर्जाच्या कविता यानें लिहिल्या होत्या. रेस्टोरेशन्नंतर नाट्यलेखनाला जें अत्यंत घाणेरडें स्वरूप प्राप्त झालें, त्या वेळीं ड्रायडन्नेहि नाटकांची टांकसाळ सुरू केली. हातीं घेतलेलें कोणतेंहि काम परिणामकारक रीतीनें करून दाखविण्याच्या त्याच्या नैसर्गिक गुणामुळे जरी नाट्यलेखन हें त्याच्या आवडीचें क्षेत्र नव्हतें तरी त्यानें आपल्या नाटकांनीं खूप खळबळ उडवून दिली. पण तत्कालीन अनीतिमत्तेच्या चांगल्या गडद छटा त्याच्याहि नाटकांत दिसून येतात. The Wild Gallant (१६६३) हें त्याचें पहिलें नाटक पडलें. पण The Rival Ladies या दुसऱ्या नाटकानें त्याची नाट्यलेखक या नात्यानें कीर्ति प्रस्थापित झाली. The Indian Queen, Amboyna (1673), Aurangzebe (औरंगजेब) 1675, All for Love (1678), Tyrannic Love (1669), Almanzar and Almahide हीं याचीं प्रमुख नाटके होत. १६६५ च्या प्लेगमध्ये लंडन् सोडून गेल्या वेळीं Annus Mirabilis हें उत्कृष्ट काव्य यानें लिहिलें व लंडन्ला परत आल्यावर प्रसिद्ध केलें. १६६८ साली त्याचा Essay on Dramatic Poetry हा संवादात्मक टीकापर गद्य निबंध प्रसिद्ध झाला. १६७० सालीं त्याला Poet Laureate करण्यांत देऊन सालीना तीनशें पौडांचें पेन्शन देण्यांत आलें. १६७१ सालीं तत्कालीन नाटकांची तर उडविण्यासाठीं बकिंगहॅम्ने Rehearsal लिहून तद्वारां ड्रायडन्वर खूप जोराचा हल्ला चढविला. पण ड्रायडन्ने उत्तर देण्याचा उतावळेपणा न करतां योग्य प्रसंगाची वाट पाहून १६८१ सालीं Absalom and Achitophel हें काव्य लिहिलें. त्यांत तत्कालीन सर्व प्रमुख व्यक्तींना भिन्न नांवांनीं आणून ड्रायडन्ने Rehearsal चें उद्दे काढलें. Mac Flecknoe हें ड्रायडन्च्या सुडाच्या भावनेचें (पुढें चालू.)

त्यांचे वृत्तांतकथन वगैरे प्रकार यांत जसे आहेत तसे दुसऱ्या ठिकाणीं क्वचितच सांपडतील. कोठे कोठे मात्र राज्यप्रकरणी मतभेदास्तव प्रस्तुत टीकाकाराची लेखणी बरीच कडक झाली आहे, व स्थलविशेषीं त्याच्या बुद्धिस्थौल्यास्तव त्यास रसानुभव यथास्थित न होऊन त्याचे अभिप्राय मार्मिक रसज्ञांस अत्यंत असंमत होण्यासारखे पडले आहेत, पण हा प्रकार थोडा असून एकंदर ग्रंथ सामान्य वाचकास व रसिकास अत्यंत प्रिय व मान्य होण्यासारखा आहे.”

८. वरील ग्रंथ सन १७८१ त संपूर्ण झाला. यापुढचा जॉन्सनचा वृत्तांत प्रायः दुःखमयच आहे. त्याच्या आयुष्याची यापुढे जीं तीन चार वर्षे उरलीं तीं इष्टमित्रांचे वियोगदुःख व वार्धक्यक्लेश हीं सहन करण्यांतच बहुधां गेलीं. त्याच्या मित्रमंडळीपैकीं गोल्डस्मिथ्, गॅरिक् व आणखी कांहीं जण याच सुमारास मरण पावले व आपल्या घरांत, त्यानें कांहीं निराश्रित अशा स्नेहीमंडळीस कित्येक वर्षे जागा देऊन त्यांचे संगोपन केले होते त्यांपैकींही बहुतेक खपून त्यांचे घर शुक्क होऊन गेले. थ्रेलॉ नांवाच्या एका श्रीमान्

फळ असून त्यांत त्यानें आपल्या साऱ्या प्रतिस्पर्ध्यांची रेवडी उडवून दिली आहे. रेव्होल्यूशन्चे वेळीं त्याचे पेन्शन वगैरे गेले. त्याला दारिद्र्य आले. Love Triumphant वगैरे नाटकेहि त्यानें लिहिलीं, पण कांहीं जमेना. तथापि लवकरच भाषांतरांच्या चलतीचा काल आला. Juvenal, Perseus वगैरेच्या भाषांतरांखेरीज त्यानें ‘Virgil’हि १६९७ सालीं लिहिले. चॉसर व बोकेशियो यांच्या गोष्टींच्या आधारे त्यानें १७०० सालीं ‘The Fables’ हा ग्रंथ लिहून प्रसिद्ध केला. त्याच्या टीकेचे बाण इतके तीक्ष्ण असत कीं शत्रूच्या हृदयांतील रक्त बाहेर काढल्याखेरीज ते राहत नसत. Satires त्यानें आपल्या नैसर्गिक आवडीनुसार लिहिल्यामुळे त्यांनीं त्याचे नांव अजरामर झाले आहे. पण केवळ खप व लोकांना आवड असल्यामुळे व्यापारी दृष्टीनें त्यानें खंडीभर नाटके लिहिलीं असलीं तरी तीं त्याच्या कीर्तीस साजतीलशीं नाहींत. ‘सम्पादक’

१. वरील ग्रंथाची योग्यता पुढील वाक्यांवरून नजरेस येणार आहे—

“The Lives of the Poets are, on the whole, the best of Johnson’s works. The narratives are as entertaining as any novel. The remarks on life and on human nature are eminently shrewd and profound. The criticisms are often excellent, and, even when grossly and provokingly unjust, well deserve to be studied.

—Macaulay.

† Henry Thrale. याचा बाप एका दारूच्या दुकानांत वीस वर्षे नोकर होता. त्याला दर आठवड्यास सहा शिलिंग पगार मिळे. कारखान्याचा मालक वारल्यावर त्याला मुलगा नसल्यामुळे व मुलीचा नवरा सरदार, अर्थात् दारूचा कारखाना चालविणे त्यास अप्रतिष्ठादायक असल्यामुळे प्रामाणिक व हुशार थ्रेलला तो कारखाना त्यानें तीस हजार पौडांस विकला. अकरा वर्षांत थ्रेलनें सर्व पैसे दिले. त्याची प्रतिष्ठा पुढे येवढी वाढली कीं, तो Southwark तर्फे पार्लमेंटांत निवडून आला. त्यानें आपल्या मुलांमुलींना उत्कृष्ट शिक्षण दिले. हेन्रीला शाळेंत व ऑक्सफोर्डच्या विद्यापीठांत उच्च कुलांतील सहाध्यायी लाभले. कॉलेज सोडल्यावरहि हेन्रीला बापाकडून सालांना हजार पौंड मिळत. हेन्रीनेंहि बापाचाच धंदा उत्कृष्टपणे चालविला. त्यालाहि मुलगा नसल्यानें त्याच्या मृत्यूनंतर (४ एप्रिल १७८१) कारखाना विकला तेव्हां त्याची दीड लाख पौंड किंमत मिळाली. थ्रेलचे लग्न

[पुढे चालू.]

व संभावित गृहस्थानें जॉन्सन् यास पंधरा वर्षे आपल्या घरीं ठेवले होते; व त्याची आणि त्याच्या बायकोची आपले ठायीं अतिशयित भक्ति पाहून प्रस्तुत ग्रंथकारही पहिल्या प्रतीचा निःस्पृह व फर्टिंग असतां त्यांच्या घराचा निरंतरचा पाहुणा होऊन इतके दिवस राहिला होता, पण तोही सालमजकुरीं मरण पावल्यामुळे जॉन्सन्ने आपल्या ह्यातारपणाचीं इतकीं वर्षे ज्या स्थळीं सुखासमाधानांत काढलीं तें त्यास यापुढे लवकरच अंतरलें. तें असें कीं, घरधन्याचा दाब नाहीसा होऊन त्याची यजमानाणि जेव्हां स्वतंत्र झाली, तेव्हां तिचें जॉन्सन्वरचें वरकरणी प्रेम तेव्हांच लयास गेलें; व तिची वृत्ति लवकरच चंचळ झाल्यामुळे तो तीस दुस्मानासारखा भासूं लागला. असा प्रकार दृष्टीस पडूं लागतांच जॉन्सन्ने आपलें बिन्हाड उचललें, व आपल्या उदासवाण्या घरांत आपले शेवटचे दिवस घालवण्यास तो तिकडे निघून गेला. तो जातांच थ्रेलबाई अगदीं निर्धास्त होऊन आपले मनोरथ तिनें पुरवून घेतले. एका इटाली देशांतल्या सारंग्यावर तिचें मन बसून लवकरच दोघांचा विवाह झाला. या कृत्यानें तिची लंडन् शहरांत अतिशयित छी थू होऊन तीस देशत्याग करावा लागला; मग ती आपल्या नव्या नवऱ्याच्या देशास जाऊन तेथें सुखरूप राहिली. हा सर्व वृत्तांत कळण्यास जॉन्सन् वांचला नाही. तिचा लाजिरवाणा द्वितीय संबंध ऐकल्यापासून त्याचें मन तिजविषयीं अगदीं विडून गेलें होतें, व त्यानें तिचें नांवही सोडून दिलें होतें. असो, तर अशा स्थितींत प्रस्तुत पांडिताचे सरतेशेवटचे दिवस गेले. तो शेवटीं शेवटीं शरीरानें पुष्कळ स्थूल झाला होता; यास्तव स्थूलत्वाचें अनुषंगिक जें जलोदर त्यानें त्याचा शेवट केला. लंडनांतले त्या वेळचे अत्यंत नामांकित असे चार्ल्स वैद्य एक पैसा न घेतां त्यास उपचार करीत होते; व त्यांच्या अनुमतानें त्यानें आपल्या शरीरावर मोठे कठिण असे शस्त्रप्रयोगही मोठ्या धैर्यानें करून घेतले. पण त्यांपासून विशेष गुण आला नाही. सरतेशेवटीं सन १७८४ च्या अखेरीस † जॉन्सन्चें देहावसान झालें. त्याच्या मागे त्याच्या संबंधाची ह्यटली ह्यणजे एक सावत्र मुलगी मात्र होती. ही त्याच्या बायकोच्या पहिल्या संबंधाची होय. त्यानें आपली सर्व जिनगी व सुमारे पंधरा हजारांचा ऐवज आपल्या शिद्दी* चाकराच्या नांवें करून दिला. हा त्याच्या एका

Miss Hesther Lynch Salusbury शीं झालें. ही बार्शहि चांगली सुशिक्षित होती. पण मि. थ्रेलच्या पुढें तिचें ज्ञान अर्थात्च फिकें पडे. जॉन्सन्बद्दल Mr. Murphy नीं प्रशंसा केल्यावरून थ्रेल साहेबांनीं जॉन्सन्ला जेवावयास बोलावले व त्या प्रसंगीं पति-पत्नी थ्रेल व जॉन्सन् हे परस्परांवर इतके खुष झाले कीं जॉन्सन्ला जेवणासाठीं सारखीं निमंत्रणावर निमंत्रणें घेऊं लागलीं व अखेर त्यांच्याच वाड्यांत एक खोली जॉन्सन्ला राहण्यास देण्यांत आली. 'सम्पादक'

‡ Dr. Heberden, Dr. Brocklesby, Dr. Warren, and Dr. Butter. व पांचवा शस्त्रवैद्य Mr. Cruikshank. 'सम्पादक'

† सोमवार ता, १३ डिसेंबर सायंकाळीं सातच्या सुमारास. 'सम्पादक'

* (Francois Barber) फ्रॅन्सिस बार्बर याचा जन्म जमेकांत झाला. १७५० सालीं कर्नल् बॅथस्ट्रु (Bathurst) नें त्याला इंग्लंडला आणलें. या कर्नल्चा बाप डॉक्टर असून जॉन्सन्च्या बापाचा स्नेही होता. कित्येक दिवस यॉर्कशायरमधील बार्टन् (Barton) येथील रेव्हरंड् जॅक्- (पुढें चालू.)

प्रिय मित्रानें त्यास नजर केला असल्यामुळें जॉन्सन्चा त्यावर पुष्कळ लोभ असे, व त्यानेंही आपल्या धन्याची पुष्कळ वर्षे एकनिष्ठपणानें चाकरी केली होती.

जॉन्सन्चा अंत्यविधि वेस्ट्मिन्स्टर् नांवाच्या विख्यात श्मशानभूमींत झाला. हें इंग्लंडांतील मोठमोठ्या नामांकित होऊन गेलेल्या पुरुषांचें कबरस्थान होय. या प्रसंगी जॉन्सन्चें अवशिष्ट मित्तमंडळ व इतर कित्येक बडी बडी मंडळी जमा झाली होती. आर्ली-कडे सेंट् पॉल् नामक विख्यात देवळाच्या समंताद्वागीं मोठ्या कीर्तिमान् पुरुषांचे पुतळे जे उभे केले आहेत त्यांत प्रस्तुत चरित्रनायकाची प्रतिमा अग्रस्थानीं स्थापली आहे. ज्यानें आपल्या देशभाषेची दैना फेडून तीस व्यवस्थित व सुसंबद्ध केली, व आपल्या चिरस्थायी ग्रंथांनीं तीस शोभा आणली; आणि आपल्या अनेक गुणांनीं व विशेषतः निर्मल आचरणानें जो स्वभूमीचें अभिमानस्थान होऊन साऱ्या जगास उदाहरणभूत झाला, त्या महापांडितास वरील मान अगदीं यथायोग्य मिळाला असें कोण सुज्ञ मनुष्य कबूल करणार नाहीं ?

वज्रादपि कठोराणि मृदूनि कुसुमादपि ।
लोकोत्तराणां चेतांसि को हि विज्ञातुमर्हति ॥'

अंक ३९—(१) प्रस्तुत अंकाचा विषय. (२) जॉन्सन्चें शरीर. (३) पोषाखाचा वगैरे वेतवात. (४) विक्षिप्तपणाचे प्रकार व जडलेल्या खोडी. (५) स्वभाव. (६) दयालुत्व. (७) मानित्व. (८) सत्यप्रीति. (९) बुद्धिगुण. (१०) कल्पनाशक्ति. (११) तर्कशक्ति. (१२) उपसंहार.

१. मागील चार अंकांत जॉन्सन्च्या हयातीच्या अखेरपर्यंत झालेला वृत्तांत सगळा सांगितला. आतां यांत त्याच्या स्वभावाचें एकंदर वर्णन करूं; ह्मणजे तो कोणत्या तऱ्हेचा मनुष्य होता, त्याची चालचर्या कशी असे, त्याचे मनोधर्म कसकसे होते, वगैरेविषयी सामान्यतः निरूपण करतो.

२. प्रथमतः शरीरवर्णन. यापूर्वीं अनेक ठिकाणीं सांगण्यांत आलेच आहे कीं, जॉन्सन् हा शरीरानें भला दांडगा होता. त्याचा बांधा ठेंगणाच पण चांगला खंबीर होता. ही शरीरसंपत्ति त्यानें आपल्या कमाईनें मिळवलेली ह्मणजे तालीम, कसरत वगैरे करून

सन्च्या शाळेंत त्याला घातलें होतें, कर्नलनें मृत्युकार्डी त्यास स्वतंत्रता दिली. व १७५२ पासून जॉन्सन्च्या मृत्यूपर्यंत तो जॉन्सन्चा नोकर होता. एकदां भांडण झाल्यामुळें व एकदां समुद्रपर्यटण करण्याची हुक्मी आल्यामुळें असा दोन प्रसंगी थोडाथोडा खंड पडला. परन्वीं सर्व काळ त्यानें जॉन्सन्ची फार प्रामाणिकपणें सेवा केली व जॉन्सन्चेहि त्याच्यावर फार प्रेम असे. 'सम्पादक'

१. "वज्राहूनही कठोर व फुलाहूनही कोमळ अशीं जीं लोकोत्तर पुरुषांचीं अंतःकरणें त्यांचा ठाव कोणास लागला आहे?"

संपादली होती असें नाहीं; तर कुलपरंपरेनेंच ती चालत आली होती. त्याचा बाप त्याच्या-सारखाच बळकट होता, व चुलता तर एका आखाड्याचा वस्ताद होता. शरीराची ठेवण पाहिली तर ती जॉन्सन्ची मोठी ढवदार होती असें नाहीं. पोटा मोठें असून पुढील वयांत तर तें पुष्कळच सुटलें होतें; व पाय बांकदार असून ते एकंदर शरीराच्या अवजडपणामुळें चालतांना डळमळत. त्याचा चेहरा लहानपणीं बराच सुरेख होता, पण पुढें शस्त्रक्रियेचा त्यावर प्रयोग झाल्याकारणानें व एका डोळ्याची दृष्टि अधू झाल्यामुळें तो पुढील वयांत विरूप दिसत असे. तरी त्याची मुखश्री जात्या भव्य असल्यामुळें विद्येच्या तेजानें व अंगच्या इभ्रतीमुळें तीस विशेष शोभा येई.

३. पोषाखाच्या टापटिपीकडे वगैरे जॉन्सन्चें विलकुल लक्ष नसे. त्यास डामडौलाचा व नोकझोकाचा नेहेमी तिरस्कार वाटत असल्यामुळें लत्ताकपडा वगैरे जसा असेल तसा त्यास खपत असे. घरचा एरवींचा बेतबातही त्याचा वरील तऱ्हेचाच. होता हल्लीं इंग्रज लोकांत सामानसुमानाचा वगैरे सान्या घरभर जसा थाट दृष्टीस पडतो तसें त्याचें नसून केवळ निर्वाहाच्या वस्तूंचेच तो अगत्य बाळगीत असे. त्यास सरकारांतून जें नियमित वेतन मिळत असे तें त्याच्यासारख्या एकट्या एक मनुष्यास अगदीं जरी रगाडीचें होतें, तरी रिकाम्या छान-छुर्कांत किंवा ऐषआरामांत त्यानें कधींही त्याचा व्यय केला नाहीं. हा व्यय कशांत हांत असे याविषयीं यापूर्वीं थोडासा उल्लेख केलाच आहे, व तो पुढें विशेषतः करायाचाच आहे. तर याप्रमाणें जॉन्सन्चें वर्तन एकंदरींत पाहतां पुरातन काळच्या तत्त्वज्ञाप्रमाणें असे. ह्यणजे ते स्वभावतःच निरिच्छ असून जें यदृच्छेनें मिळेल त्यावर काळक्रमणा करून जसे नित्यसंतुष्ट असत तसाच प्रस्तुत महापंडित असे.

४. जॉन्सन् हा स्वभावतःच स्वच्छंदी होता, व तो वयांत आल्यापासून तर एकटा स्वतंत्रतेनें राहून त्याच्या डोईवर कोणीही नव्हतें, यामुळें त्याचा स्वभाव तऱ्हेवाईक होऊन त्यास कित्येक विलक्षण संवयी व खोडी लागून राहिल्या होत्या. त्या सर्वांचा येथें उल्लेख करणें हें कित्येकांस कदाचित् बरोबर वाटणार नाहीं; कां कीं मोठ्या मनुष्यांच्या बारीक-सारीक गोष्टी प्रगट करणें बरोबर नाहीं व त्यापासून कांहीं उपयोगही नाहीं असें कोणास वाटण्याचा संभव आहे. तसेंच थोरांच्या चरित्रश्रवणापासून जो लाभ व्हावयाचा तो धुळक गोष्टींनीं नष्ट होऊन त्यांजवरची पूज्यबुद्धि उडून जाते असेंही सकृदर्शनीं वाटण्यासारखें आहे. पण या सर्व समजुती खोऱ्या आहेत. एक तर चरित्र ह्याटलें ह्यणजे त्यांत ताद्विषयभूत मनुष्याच्या संबंधाची सान्या प्रकारची माहिती आली पाहिजे. ज्या गोष्टींनीं त्याचा गौरव होतो त्यांचा उल्लेख जसा अवश्य होय, तसेंच जेणेंकरून त्यास हीनत्व येईल तेंही निःपक्ष-पातपणानें सांगणें जरूर आहे. शिवाय ज्या अर्थी कोणीही मनुष्य सर्वगुणसंपन्न व सर्वदोष-विवर्जित असा नाहीं, त्या अर्थी कोणी केवढाही मोठा विख्यात असला तरी त्याच्या दोषनिरूपणानें त्याची वास्तविक कीर्ति यथार्थज्ञांच्या दृष्टीनें तरी कमी खास होणार नाहीं. तर हें ध्यानांत ठेवून प्रस्तुत ग्रंथकाराच्या संबंधाच्या ज्या गोष्टी यापुढें येणार त्या वाचकांनीं वाचाव्या.

मागे एके ठिकाणीं † सांगण्यांत आलेच आहे कीं, जॉन्सन् यास एक चमत्कारिक मेंदूचा † रोग जडला होता. हा त्याच्या कुळांत परंपरेनें चालत आलेला होता. याच्या योगानें त्याची वृत्ति नेहेमी उदासीन होत असे; कोणत्याही गोष्टीविषयीं उल्हास न वाढून त्याचें चित्त इतकें उद्विग्न होत असे कीं, त्यास जिवाचा देखील कंटाळा येई. या मज्जारोगाच्या* योगानेंच त्याचा स्वभाव पराकाष्ठेचा त्रासिक झाला होता, व त्यास भ्रमिष्टपणा जडला होता. या भ्रमिष्टपणाचे अनेक प्रकार बॉस्वेलनें लिहून ठेवले आहेत. त्यांपैकीं कांहीं सांगतो. अर्धांगवायूनें पीडलेल्या मनुष्याचे शरीरावयव जसे आपोआप हालत असतात, त्याप्रमाणें जॉन्सन्चे डोकें लटलटां कांपत असे; व हातपायांचे चाळे चालू असत. ही हालचाल त्याच्यानें बंद करवत नसे. भर मंडळींत त्यानें कधीं कधीं देहभान न राहून कवितेचे चुटके मोठ्यानें ह्मणावे; व एकटा असला ह्मणजे तर घटका घटका आपणाशींच मोठ्यानें बोलत उभें राहावे. रस्त्यानें चालत असतां बाजूच्या खांबांस हात लावीत गेल्याखेरीज त्यास चैन पडूं नये; व एकादा खांब चुकलासा जर त्यास वाटला, तर त्यानें पुनः माघारीं येऊन पुनः एकवार तो विधि यथासांग करावा. साहेबलोकांच्या जेवणांत टेबलावर फळफळावळही ठेवली असे. हिच्यापैकीं नारिंगांवर जेव्हां बारी येई, तेव्हां जॉन्सन्नें त्यांचीं सोललेलीं सालपट्टे फेंकून न देतां मोठ्या तजविजीनें आपल्या अंगरुह्याच्या खिशांत तीं सांठवून ठेवावीं. यांचा विनियोग पुढें काय होत असे तो समजण्यांत आला नाहीं !

वरील उदाहरणांवरून जॉन्सन्च्या भ्रमिष्टपणाची वाचकांस बरीच कल्पना होईल. जॉन्सन् यासही आपल्या व्यथेचा होतां होतां काय परिणाम होईल याचा नेहेमी धाक असे. हा त्याचा रोग कधीं कधीं अतिशय बळावे, व कधीं कधीं बहुतेक नाहींसा झाल्यासारखाही होई. जेव्हां तो प्रबळ होई तेव्हांची त्याची विपत्ति कांहीं पुसूं नये ! इंद्रिय-ज्ञानासही अशा वेळीं विकार पोचें. त्याची आई घरीं कित्येक कोस दूर असतां ती आपणांस हांक मारीत आहे असें त्यास स्पष्ट ऐकूं यावे. रस्त्यांतील घड्याळापुढे घटका घटका उभें राहिलें असतांही किती वाजले याचा त्यास निश्चय करतां येऊं नये. पण या सर्वांहूनही दुःखाची गोष्ट ही कीं, ही भ्रमावस्था स्थाईक होऊन मुळींच बुद्धिभ्रंश आपला होईल कीं

† पृष्ठ ६८२ ओळ १९-२१ पाहा.

‘सम्पादक’

† या रोगास Dr. Cheyne यानें ‘The English Malady’ असें नांव दिलें आहे.

‘सम्पादक’

* Hypochondria = रोग नसून तो झाला आहे अशी समजूत (असा भ्रम). भ्रमिष्टपणा व वेड यांतील फरक Prince of Orange चा वैद्य Gaubius of Leyden खालीलप्रमाणें करतो:—“If a man tells me that he is grievously disturbed, for that he imagines he sees a ruffian coming against him with a drawn sword, though at the same time he is conscious it is a delusion, I pronounce him to have a disordered imagination; but if a man tells me that he sees this, and in consternation calls to me to look at it, I pronounce him to be mad.”

‘सम्पादक’

काय याची त्यास अतिशयित भीति वाटे. पण त्याच्या व एकंदर लोकांच्या भाग्यास्तव या कडेलोट्यावर केव्हांही गोष्ट येऊन ठेपली नाही.

वरील व्याधीपासूनच तिरसटपणा व आवस हे गुणही प्रस्तुत ग्रंथकाराच्या ठायी बलवत्तर झाले. ते असे की, तो मूळचा निःस्पृह व अभिमानी होताच; व वेळ आल्यास कोणाचीही पर्वा ठेवीत नसे. त्यांतून वरील पीडा ज्या अर्थी त्यास बहुधा नेहेमी जडली असेच, त्या अर्थी व्यथित मनुष्याचें जसें होतें त्याप्रमाणें त्याचा मूळचा स्वभाव तिच्या योगानें दुणावला हें उघडच आहे. याशिवाय जॉन्सन्चे पूर्व वय हलवया प्रतीच्या लोकांत गेलें असल्यामुळे बड्या मंडळींत जे सभ्यपणाचे प्रकार असतात,—हणजे राग आला तरी तो कळूं न देणें, कोणी अपमान केला असतां त्याचा प्रतिकार उघडपणें एकदम न करतां समय पाहून हांसत हांसत आपल्या प्रतिपक्ष्याचे दांत पाडणें,—वगैरेही तो बिलकुल जाणत नसे. त्याचा जबाब नेहेमी ज्या वेळचा त्या देवेस रोकडा दिलेला असे. कधी कधी तर अत्यंत परिचित मित्रांवरही तो संतापे, व त्यांस टाकून बांले. बॉस्वेलच्या 'चरित्र' भर जॉन्सन्च्या कडक तच्चेतीची उदाहरणें आहेत, व खुद्द दोषांचीही रसणीं फुगणीं अनेक वेळां झालीं आहेत. असो; वरील मनोविकृतीचा दुसरा परिणाम जॉन्सन्चा सुस्तपणा होय. हा गुणही त्याच्या अंगीं जात्या असून तो वरच्याप्रमाणेंच वरील विकाराच्या योगानें दड-तर झाला. दुखणाईत मनुष्यास जसा कामाचा कंटाळा येतो. व स्वस्थ पडून राहावेंसं वाटतें, त्याप्रमाणेंच त्यास निरंतर होई. पण जवळ पैसा ना अडका, व उपासमार पडण्याची पाळी; तेव्हां झक मारीत त्यास जागचें उठून नित्यनिर्वाहाची कांहीं तरी तजवीज पाहावी लागे. असें होतां होतां राजाकडून प्रस्तुत विख्यात ग्रंथकारास जेव्हां एकदांचें पेन्शन झालें, तेव्हां त्याचा नित्याचा घोर नाहीसा होऊन त्याची स्वभाववृत्ति अत्यंत प्रबळ झाली. मग काय ! बोवांनीं सकाळीं लवकर लवकर हणजे केव्हां निजून उठायचें ?—बारावर दोन वाजतां ! ! मग दोहोंच्या पुढें मुखमार्जनादि विधि व भोजन. रात्रीचा प्रकार याच

१. हा जो वर मज्जारोग सांगितला आहे हा प्राच्य राष्ट्रांत कितपत आहे किंवा मुळीच नाही याविषयी कांहीं माहिती नाही. इंग्लंडच्या सर्द व तुंद हवेनें जर तो उत्पन्न होत असेल तर इकडे तो मुळीच नसण्याचाही संभव आहे. इंग्रजी कवीपैकी पुष्कळांस वरील विकाराची बाधा होती. असो, जॉन्सन्नें एकदां तर असें सुद्धां कोणापार्शीं ह्मटलें कीं, मी सान्या जन्मभर वेडाच होतो. या विकाराचें वर्णन प्रस्तुत ग्रंथकाराने आपल्या 'रासेलसां'तील ज्योतिष्याच्या द्वारे सविस्तर केले आहे हें आमच्या वाचकांपैकीं कित्येकांस आठवेलच.

२. इंग्रज लोकांत निजून उठण्याची मर्यादा कोठपर्यंत आहे याची कल्पना वरील उल्लेखावरून होणारी आहे. जॉन्सन्चाच समकालीन प्रख्यात कवि टॉम्सन् यानें आपल्या 'ऋतुवर्णनांत' एक ठिकाणीं लिहिलें आहे—

"Falsely luxurious, will not man awake,

And springing from the bed of sloth enjoy

The cool, the fragrant and the silent hour,

(पुढें चालू. टॉम्सन् ही टीप पुढील पानावर पाहा.)

मासल्याचा. एकदां जें बाहेर पडावें, तें फीर फीर सगळ्या रात्रभर रस्त्यांतून फिरत असावें; एकादा मित्र घरीं आला असला, तर ज्या गप्पा चालाव्या, त्या रात्र उजाडेपर्यंत; किंवा वाचण्याची अथवा लिहिण्याची लहर लागली तरी रात्रची रात्र उलटून जावी !

५. जॉन्सन्च्या स्वभावास त्याच्या स्थितिविशेषाच्या योगानें जो तऱ्हेवाईकपणा जडला होता, त्याचे कांहीं प्रकार वर सांगितले. त्यांवरूनच केवळ पाहतां कोणासही सकृ-दर्शनीं असें वाटणार आहे कीं तो कोणी वेडगळ, छांदिष्ट व तुसडा असा मनुष्य होता. हीच समजूत जॉन्सन्च्या हयातींत पुष्कळ जणांची होती. त्याची अचाट बुद्धि सर्वांस कबूल करावी लागेच, पण वरील समजूत बहुधां सर्वांची दृढ होऊन गेली असल्यामुळें त्याच्या नेहेमीच्या मित्रमंडळीखेरीज फारच थोडे त्यास चाहत असत. बॉस्वेलनें जें येवढें सविस्तर चरित्र लिहिलें त्याचा मुख्य हेतु हाच होता कीं, आपल्या मित्राच्या व गुरुच्या स्वभावा-विषयीं लोकांत ज्या विलक्षण समजूती पहिल्यापासून पडून गेल्या आहेत त्या नाहींशा व्हाव्या. हा हेतु त्यानें कितपत सिद्धीस नेला आहे याविषयीं त्याचा ग्रंथ वाचला असतां तेव्हांच खात्री होणार आहे. असो; आतां या स्वभावाविषयीं कांहीं निरूपण करून नंतर जॉन्सन्च्या बुद्धिगुणांविषयीं वगैरे लिहूं.

To meditation due and sacred song ?

For is there aught in sleep can charm the wise ?

To lie in dead oblivion, losing half

The fleeting moments of too short a life;

Total extinction of the enlightened soul ?

Or else to feverish vanity alive,

“Wildered, and tossing through distempered dreams !

Who would in such a gloomy state remain

Longer than Nature craves; when every Muse

And every blooming pleasure wait without,

To bless the wildly-leviuous morning walk ?”

Summer.

पण प्रभातदेवतेची येवढी खुषामत करणारे कविमहाराज स्वतः विछान्यावरून केव्हां हालत येवढी मात्र कोणीं विचारपूस करूं नये ! यांची पहाट टळटळीत दोन प्रहर झाले ह्मणजे होई ! ‘निरंकुशाः कवयः’—दुसरें काय ह्मणायाचें आहे !

§ James Thomson (1700-1748) हा रॉबसुवर्गशायरमधील एड्मँन्सचा राहिवाशी. १७२५ सालीं लंडन्ला आला. व १७२६ सालीं ‘The Seasons’ या विख्यात कवितेचा ‘Winter’हा भाग यानें प्रसिद्ध केला. लागोपाठ ‘Summer’, ‘Spring’, व ‘Autumn’ हेहि भाग प्रसिद्ध झाले. व त्याची कीर्ति पसरूं लागली. त्याला सालीना शंभर पौंड पेंशन् मिळें; व लीवर्ड बेटांचा सर्व्हेअर् जनरल् या नात्यानें सालीना तीनशें पौंड मिळत. मात्र ही सर्व्हेअर् जनरल्ची नौकरी प्रतिनिधिद्वारां तों करीत असे. ‘The Castle of Indolence’, ‘Liberty’, ‘Alfred’ या त्याच्या आणखी कविता असून ‘Alfred’ मध्येच ‘Rule Britannia’ हें राष्ट्रगीत आलें आहे.

‘सम्पादक’

६. मनुष्यस्वभावाचें अवलोकन ज्यानें उगीच वरवर केलें असेल त्याच्याही लक्षांत ही गोष्ट आल्याशिवाय राहणार नाही की, मनुष्याचें बाह्य व अंतर्गत स्वरूप हीं पुष्कळदां अगदीं भिन्नभिन्न असतात. कांहीं मनुष्ये दिसायास उग्र असून आंत फारच कोमल असतात; व कांहीं बोलणारे मोठे मिठे असून त्यांची कृति अगदीं निराळी किंवा विपरीतही असते. जॉन्सन्चा प्रकार यांपैकी पहिला होता. त्याची मुद्रा व आचरण हीं इतकीं विलक्षण असत कीं, त्याच्या अत्यंत जिवलग मित्रांसही त्याशीं कमीज्यास्त बोलण्याचें भय वाटत असे. त्याची वृत्ति किती तापट असे व तो केवढा निःस्पृह वक्ता होता, याविषयीं पूर्वीं जे उल्लेख केले आहेत त्यांवरून वरील गोष्टींची प्रचीति सहज येईल; पण असें असून त्याचें अंतःकरण किती कोंवळें होतें याचे दाखले त्याच्या चरित्रांतून शेंकडों आहेत. त्याची आपल्या आईबापांवर भक्ति, बायकोविषयीं प्रेम, मित्रांचे ठिकाणीं स्नेहपूर्वक निष्ठा, आश्रित व सेवक यांविषयीं आदर, प्राणिमात्राविषयीं भूतदया, वगैरेंचीं उदाहरणें दाखल केलीं असतां निराळा ग्रंथच होईल. यास्तव वरील निरनिराळ्या वृत्तींचें केवळ संक्षेपतः यथे निरूपण करतो. जॉन्सन्चा बाप त्याच्या पूर्ववयांतच वारला, पण त्याची आई पुष्कळ वयातीत होऊन तो प्रौढ वयाचा झाल्यावर मरण पावली हें मागे* वळवले आहे. हिज-विषयीं जॉन्सन्ची भक्ति किती होती हें मागील चरित्रावरून व विशेषतः 'रासेलस्' या ग्रंथाच्या रचनाप्रसंगावरून वाचकांच्या ध्यानांत आलेच असेल. शिवाय त्याच्या ग्रंथांतही कोठें कोठें हीच वृत्ति प्रगट झालेली आढळते. आपल्या स्त्रीविषयीं तर जॉन्सन्चें इतकें प्रेम होतें कीं, तिच्या मरणानें त्यास अतोनात दुःख होऊन तें शेवटपर्यंत वुजून गेलें नाहीं. त्याला विवाहित स्थितीचा संस्कार काय तो सात आठ वर्षे घडला, व पुढें तीस बत्तीस वर्षे त्यानें विधुरावस्थेंत घालवलीं, तरी त्याच्या अंतःकरणांत त्याच्या प्रियकर स्त्रीची

* पृष्ठ ७०९ पाहा.

‘सम्पादक’

१. पोप कवीची आई जॉन्सन्च्या आईसारखीच फार उत्तार वयाची होऊन मरण पावली; व पोपचाही जॉन्सन्प्रमाणेंच तिजवर लोभ असे. हिजविषयीं वरील कवीच्या चरित्रांत ग्रंथकार लिहितो—

“In the next year he lost his mother, not by an unexpected death, for she lasted to the age of ninety-three; but she did not die unlamented. The filial piety of Pope was in the highest degree amiable and exemplary; his parents had the happiness of living till he was at the summit of poetical reputation, till he was at ease in his fortune, and without a rival in his fame, and found no diminution of his respect or tenderness. Whatever was his pride, to them he was obedient; and whatever was his irritability, to them he was gentle. Life has, among its soothing and quiet comforts, few things better to give than such a son.”

मूर्ति इतकी दृढ वसून गेली होती की, शेवटपर्यंत तिच्या स्मरणानें तो सद्वदित होत असे. तिचा मरणदिवस व्रताप्रमाणें पाळून तो त्या दिवशीं उपोषण करी; व वारंवार तिच्या नांवानें तो प्रार्थना करीत असे. मित्रांचीही गोष्ट अशीच. ज्यांचा त्याच्याशीं एकदां स्नेह जडला त्यांजवरचें त्याचें प्रेम कधींही उतरलें नाहीं. हरएक तऱ्हेनें तो त्यांच्या उपयोगीं पडत असे. संकटसमयीं त्यांच्या साहाय्यार्थ धांवणें, त्यांस सडुपदेश करणें, त्यांच्या तर्फेनें शिफारशी लावणें, त्यांस कोणीं नांव ठेवलें असतां त्यांचा कैवार घेणें, हा क्रम त्याचा सतत चाललेला असे. प्रसंगवशात् त्याचें यांशीं भांडणही होई, पण लवकरच पुनः दोघांचें (चा ? सं०) समेट बनून येई. हा जॉन्सन्चा स्नेह परंपरासंबंधानें पुढेही चालत असे. ह्यणजे त्याच्या स्नेहांचा आप्तवर्ग, चाकरमाणसें यांजवरही त्याचा लोभ जडे. मार्गल अंकाच्या शेवटीं सांगितलेला शिद्दी चाकर, ज्याच्या नांवानें जॉन्सन्नें शेवटीं मृत्युपत्र करून ठेवलें व आपला सर्व ऐवज ज्याच्या नांवें करून दिला, तो अशा परंपरासंबंधाचाच होता. जॉन्सन्चा एक मित्र † अमेरिकेंत पुष्कळ दिवस जाऊन राहिला होता व तेथें असतां वरील शिद्दी चाकरास त्यानें आपणापाशीं वाळगलें होतें. पुढें स्वदेशास परत आल्यावर आपल्या मित्रास त्यानें तो चाकर नजर केला. त्यास या नव्या धन्यानें ख्रिस्ती धर्माची दीक्षा देऊन त्याच्या विद्याभ्यासाकडेही तो लक्ष पुरवीत असे. याप्रमाणेंच आणखीही कित्येक मनुष्यांस जॉन्सन्नें आपल्या घरांत आश्रय दिला होता; व सामान्यतः कोणीही दुःखित व दीन असा त्याच्या दृष्टीस पडला असतां त्याच्यावर तो दया करीत असे. सारांश, थोर पुरुषांस अत्यंत शोभादायक जें दयाशीलत्व, जें ख्रिस्ती धर्माचें अनुषंगी ह्यणून त्याचा महिमा जिकडे तिकडे ऐकूं येतो, तें प्रस्तुत पंडिताचे ठायीं पूर्ण नांदत असे.

७. वर जो गुण सांगितला त्याचें व मानित्वाचें साहचर्य हें कित्येकांस सकृद्दर्शनी विचित्र वाटेल; पण पहिल्याप्रमाणेच हा दुसराही गुण ह्यणजे मानीपणा जॉन्सन्चे ठायीं पूर्ण होता. मानी पुरुषाचें लक्षण हें आहे कीं, त्यास दुसऱ्यानें केलेली अवज्ञा व दुसऱ्यापुढें भाकायाचें दैन्य, हीं दोन्ही लवमात्रही सहन होत नसतात. पहिल्याचा प्रतिकार केल्या-खेरीज तो कधींही राहत नाहीं; व दुसरा प्रसंग येण्यापेक्षां मरण बरें असें त्यास वाटत असतें. जॉन्सन्च्या वर्तनांत वरील दोन्ही गोष्टी कितपत दृष्टीस पडत याचें चांगलें उदाहरण §

† पृष्ठें ७३०-७३१ पाहा.

‘सम्पादक’

‡ वस्तुतः जॉन्सन्च्या मित्राचा बाप कर्नल् बॅथर्स्ट (Bathurst) यानें मृत्युसमयीं केलेल्या मृत्युपत्रांत फ्रॅन्सिस् बार्बरला गुलामगिरीतून मुक्त केलें. व त्याचा मुलगा अर्थात् जॉन्सन्चा स्नेही डॉ. रिचर्ड बॅथर्स्ट यानें त्याला जॉन्सन्कडे नौकरी पत्करण्यास परवानगी दिली.

‘सम्पादक’

§ जॉन्सन्च्या अट्टीबाजपणाची ही आख्यायिका अशी आहे:—

जॉन्सन् घरचा गरीब व केवळ दुसऱ्याच्या आश्रयानें विद्यालयाचा संसर्ग त्यास लागलेला. यास्तव श्रीमंत पौरांप्रमाणें त्यास तेथें चंगळ उडवायाला सांपडत नसे हें उघड आहे. हें तर काय पण [पुढें चालू.]

गेल्या अंकांत ' महदाख्यायिका ' या सदराखाली दिलेलें आहे, तें वाचकांस स्मरत असे-
लच. त्यावरून सहज ध्यानांत येईल कीं, कोणी आपण होऊन त्यास व कोणासही नकळत
देणगी दिलेली जर त्यास खपली नाही व तिचा त्यानें इतका धिक्कार केला, तर स्वतः
याचना करण्याचें तर त्याच्या केवढें जिवावर येत असेल ! बापाच्या मरणानंतर याच्या
अंगावर जेव्हां संसार पडला व स्वतःची व आपल्या कुटुंबातील माणसांची तजवीज करणें हें
जेव्हां याच्याकडे आलें, तेव्हां त्यानें जे निश्चय केले ते त्याच्या रोजनिशीवरून कळून
येतात. ते हे होते कीं, कोणापाशीही दैन्य न दाखवतां स्वतःच्या हिंमतीवर पैसा कमवा-
याचा; दारिद्र्याच्या योगानें मन निरुत्साह व दुर्बळ होऊं यावयाचें नाही; व उदरनिर्वाहार्थ
कोणतेही दुराचरण करायाचें नाही. अगदीं पूर्ववयांत जॉन्सननें वरील संकल्प दृढ करून
ठेवले हेच त्याच्या हिंमतीचें व सात्त्विकपणाचें अगोदर थोडें प्रमाण आहे असें नाही; व
वरील स्वकृत मर्यादा त्यानें शेवटपर्यंत लवमात्रही उल्लंघिल्या नाहींत, यावरून त्याच्या अंगीं
धैर्य कितपत वसत होतें व प्रस्तुत गुण जो अभिमान तो कसा जागृत होता हें सहज
ध्यानांत येणारें आहे. वस्तुतः पाहतां प्रस्तुत ग्रंथकारास शेवटपर्यंत लोकाधिकार तर कधींच
नव्हता, व पैशाच्या संबधानें पाहिलें तर त्याचें निमें अधिक वय ददातीतच गेलें; तरी
इतर सामान्य मनुष्य लोकावज्ञेनें जसे खचून जातात तसा हा कधीही गेला नाही. त्याचा
व लॉर्ड चेस्टरफील्ड याचा जो प्रसंग झाला तो पूर्वी* सविस्तर सांगण्यांत आलाच आहे:
व तसेच थेलबाईची वृत्ति वावरून तिच्या घरीं इतःपर आपला बोज राहणार नाही हें
समजतांच त्यानें तेथून आपलें बिन्हाड उचललें व अंतसमय जवळ येऊन ठेपला असतांही
आपल्या ओसाडवाण्या घराची वाट धरली, हेही मागे‡ सांगण्यांत आलेंच आहे. याच
वृत्तीची उदाहरणें त्याच्या ' चरित्रां ' त व ग्रंथांतही पुष्कळ आहेत.

त्याचा सहाध्यायी त्यास सोडून गेल्यावर त्यास कित्येक महिने इतकी विपत्ति काढावी लागली कीं,
वस्त्रपात्रादिकांचीही त्यास कमताई पडूं लागली. एके समयी त्याचा जोडा अगदीं फाटून गेलेला
पाहून कोणी त्याच्या दाराशीं एक नवा कोरा आणून ठेवला. ही कोणी आपणावर नकळत मेहेरबानी
केलेलीही जॉन्सनला खपली नाही. त्यानें खाडूदिशीं तो नवा बूट लाथेनें दूर झुगारून दिला,
आणि तसाच पुढें चालता झाला.

* पृष्ठे ६९९-७०२ पाहा.

‡ पृष्ठ ७३० पाहा.

१. वरच्यांपैकी एक उदाहरण ' रॅब्लर ' च्या शेवटीं आहे. शेवटल्या ह्यणजे २०८ व्या
निबंधांत निबंधकारानें पुस्तक समाप्त करून एकंदर लोकांवर कडाका उडवून दिला आहे. प्रथमतः
अवतरणच पुढील वाण्याचें आहे—

“Begone, ye blockheads ! Heraclitus § cries,
And leave my labours to the learned and wise;
By wit, by knowledge, studious to be read
I scorn the multitude, alive and dead !”

§ Heraclitus हेराक्लिटस्-विख्यात ग्रीक तत्त्वज्ञानी (ख्रि. पू. सुमारे ५३५-४७५)
(पुढें चालू.)

८. जॉन्सन्चा दुसरा एक मोठा गुण ह्याणजे सत्यप्रीति हा होय. त्यास सत्य हें स्वभावतःच आवडत असे; व खोटें बोलणें, लफंगेपणा करणें याचा त्यास तसाच अतिशयित्तिरस्कार वाटे. 'चित्ते वाचि क्रियायां च महतामेकरूपता' हें महाजनांचें लक्षण त्यावर पूर्ण लागू पडतें. त्याच्या अगदीं बारीक सारीक भाषणापर्यंतही त्याच्या अनेक चरित्रकारांनीं वृत्तांत लिहून ठेवला आहे, पण वरील वाक्यास जेणेंकरून विरोध येईल असें त्या सर्वांत एक अक्षरही सांपडायचें नाहीं. जसें त्यास वाटे त्याप्रमाणेंच तो बोलून दाखवी; व जें बोलून दाखवी त्याप्रमाणेंच त्याचें आचरण असे. † हा तिहीं प्रकारचा मेळ इतका पूर्ण असे कीं, त्याच्या योगानें जॉन्सन्चें आचरण व्यवहारदृष्ट्या दोषरूप सुद्धां होई ह्याणजे 'हितं मनो-हारि च दुर्लभं वचः' या वचनाप्रमाणें लोकांस कडू लागेल अशा प्रकारचें भाषण करण्याचीही त्यास पाळी येई. त्यास सभ्य लोकांची रीत मुळींच माहीत नसून त्याचें वर्तन उद्धट व दांडगेपणाचें असल्याविषयीं जो पहिल्या पहिल्यानें बोभाटा होता त्याचें कारण वरीलच होय. त्याप्रमाणेंच त्याचे ग्रंथही पुष्कळांस अमान्य होऊन अद्यापही ते सर्वप्रिय झाले आहेत असें नाहीं. असो; सामान्यतः बोलण्याचालण्यांतही जॉन्सन्चें वरील गुणाकडे इतकें लक्ष असे कीं, तो जसा काय कोर्टांतील प्रतिज्ञा भोगून शपथेवर जवानी देत आहे असें वाटे, असा त्याच्या एका मित्राचा लेख आहे.

९. आतां प्रस्तुत ग्रंथकाराच्या बुद्धिगुणांविषयीं कांहीं लिहितों; ह्याणजे तो येवढ्या विख्यातीस जो चढला तो कशामुळें, कोणत्या मानसिक शक्ति त्याचे ठायीं. अत्यंत प्रबळ होत्या, याविषयीं निरूपण करायाचें. मानसिक शक्तींत दोन प्रधानभूत आहेत. एक तर्क ह्याणजे विवेचनशक्ति; व दुसरी कल्पनाशक्ति. पहिलीच्या योगानें मनुष्यास सत्यासत्याचें विवेचन करतां येतें, व वाद करण्याचें सामर्थ्य प्राप्त होतें. दुसरीच्या योगानें अदृष्ट किंवाहुना अवास्तव पदार्थांचीही यथास्थित भावना मनोमय करतां येते, व त्यामुळें यथावत् वर्णन करण्याची शक्ति प्राप्त होते. पहिल्या शक्तीचा उत्कर्ष तत्त्वज्ञानाचे ठायीं आढळतो; व दुसरीचा कवींचे ठायीं दिसून येतो. असो; आतां जॉन्सन्च्या ठायीं त्या कितपत वसत होत्या या-विषयीं निरूपण करूं.

१०. प्रथमतः कल्पनाशक्ति. हिचें वास्तव्य प्रस्तुत पंडिताचे ठायीं होतें हें त्याच्या काव्यांवरून व त्यानें एक कादंबरी* व एक नाटक ‡ रचलें यावरून सर्वांच्या लक्षांत येई-

त्याचें मत वस्तुमात्राचें मूलतत्त्व अग्नि होय असें होतें. तो Ephesus येथें जन्मला व तेथेंच आयुष्य-क्रमण करून वारला.

‘सम्पादक’

† “त्याच्या लेखांत त्याच्या स्वतःच्या वास्तविक मताहून बुद्धिपुरःसर विपर्यास केलेला कोठेही आढळत नाहीं. जें त्याच्या खात्रीस पडलें तेंच त्यानें आपल्या ग्रंथांत लिहून ठेवलें आहे. बोलण्यांत जशी त्याची वेळेनुसार लटपट दृष्टीस पडे तशी हातांत लेखणी धरल्यावर तो बिलकुल होऊं देत नसे.” असा आणखी मजकूर येथें हवा असें शास्त्रीवांवांनीं वा. दा. ओ. नागपूर यांच्या पत्रास उत्तर देतांना लिहिलें आहे. (अंक ४० पृष्ठ १४-१५).

‘सम्पादक’

* रामेलम् § ऐरीन (Irene).

‘सम्पादक’

लच. शिवाय त्याच्या 'चरित्रां' त वॉस्वेलने त्याच्या सुरस भाषणांचा जो संग्रह सर्वांस सादर केला आहे, त्यावरूनही वरील कल्पकतागुण व्यक्त होतो. जॉन्सन्च्या ठायीं समयोचित भाषण करण्याची शक्ति कांहीं विलक्षण तऱ्हेची होती. त्यानें एकदां कोटिक्रम सुरू केला ह्मणजे त्यावर कोणाचीही मात्रा चालत नसे; व यामुळेच मोठमोठे पटाईत वोलणारे सुद्धां त्याच्याशीं सामना घालायला भीत. कोणी वसाही पूर्वपक्ष करून त्याशीं डौलानें वाद करायला लागला, कीं त्यानें आपलें विनोदरूप शस्त्र उचलून त्याचें ह्मणें असें हास्यास्पद करून टाकावें कीं, त्यास आपण कोठून वोललों असें होऊन जावें या भाषणचातुर्याचें बीज वरील कल्पकतागुणच होय. ज्यानें अनेक तऱ्हेचें ज्ञान प्राप्त करून घेऊन बहुश्रुतपणा चांगला संपादन केला आहे त्याच्यापार्शींच कल्पकपणाचेंही साहित्य उत्कृष्ट असलें, तर आपल्या प्रतिपक्ष्यावर कोटीवर कोटि लढवून त्यास वादांत जिंकण्याचें साधन त्यास उत्तम रीतीनें सांपडेल हें उघडच आहे. तर जॉन्सन्च्या कल्पकतेचीं हीं सर्व प्रमाणें होत. आतां हें खरें कीं, प्रस्तुत मानसिक शक्ति त्याच्या ठायीं जी होती ती विशेष सूक्ष्म व चलाख अशा तऱ्हेची नसून बोजड, अवजड अशा तऱ्हेचीच होती व यामुळेच वरील काव्यादि ग्रंथांची आतां तादृश प्रसिद्धि नसून त्याचा विनोदप्रकारही कांहींसा कृत्रिमतेचा दिसतो. 'गोल्डस्मिथ् वगैरे ग्रंथकारांचे ठायीं तो जशा तऱ्हेचा आढळतो तसा जॉन्सन्च्या ग्रंथांत किंवा भाषणांत आढळत नाहीं. त्याप्रमाणेंच संगीत, नाट्य, चित्रविद्या, कविता, यांचेंही मर्मज्ञान त्यास जें नसे त्याचें तरी कारण वरीलच होय.'

१. जॉन्सन् यास स्वतः वरील संवंधाचा उणेपणा भासून तो केव्हां केव्हां ह्मणे—

"Topham Beauclerk has wit, and everything comes from him with ease; but when I say a good thing I seem to labour."

बोक्लार्क हा जॉन्सन्च्या 'डुब्'पैकी होता. याच्या अकालिक मरणानें सारी मित्रमंडळी हळहळत असतां जॉन्सन्ने त्याची येणेंप्रमाणें प्रशंसा केली—

"Our club has had a great loss since we met last,—a loss that perhaps the whole nation could not repair! No man ever was so free, when he was going to say a good thing, from a look that expressed that it was coming; or when he had said it, from a look that expressed it had come. Beauclerk's talents are those which I have felt myself more disposed to envy than those of any whom I have known."

२. जॉन्सन्च्या मित्रमंडळींत त्या काळचा उत्तम गायक, उत्तम नट, उत्तम चित्रकार व उत्तम कवि असे होते. ते अनुक्रमेंकरून वनीं, गॅरिक, रेनॉल्ड्स् व गोल्डस्मिथ् हे होत. या चवघांपैकी पहिल्याचें कसब तर आमच्या महापंडितास विलकुल कळतच नसे, दुसऱ्या व तिसऱ्याच्या वर्तवगारीची त्यास कांहीं चहा असे, आणि चवथ्याच्या गुणाची मात्र त्यास पूर्ण पारख असून, त्यावद्दलची प्रशंसा त्यांच्या तोंडून वरचेवर ऐकू येई. तरी त्याच्याहून तेजस्वी जी इंग्रजी भाषेंतील कविरत्नें त्यांचें यथार्थज्ञान जॉन्सन् यास नव्हतें हें सर्वप्रसिद्धच आहे.

§ Dr. Charles Burney (१७२६-१८१४.) इंग्रज गवई व गायनेतिहासलेखक. एड्मंड् (पुढें चालू.)

११. दुसरा तर्कशक्ति. ही वरच्याहून जॉन्सन्चे ठायी अधिक प्रखर होती. त्याची बुद्धि जात्याच परम सूक्ष्म असून तिची पहिल्यापासून तत्त्वशोधाकडे सतत प्रवृत्ति झाली असल्यामुळे सत्यासत्यविवेचनाविषयी तीस अत्यंत पटुत्व प्राप्त झाले होते. ते इतके की, त्याशी कोणी वाद करू लागला असता त्यांत यत्किंचितही लटपट केलेली तो तेव्हांच हुडकून काढी. अप्रमाण भाषण किंवा पोकळ कोटि ही त्याच्यापुढे पळभरही टिकत नसत. सराफ ज्याप्रमाणे रुपये पारखतांना खोटा रुपया चटदिशी फेंकून देतात, त्याप्रमाणे कोणी कितही हिक्मतीने खोटे प्रमाण लेखांत किंवा भाषणांत घुसडून दिले असता ते तो तेव्हांच बहिर काढी. बॉस्वेलचा ग्रंथ ज्यांनी कोणी समग्र वाचला असेल त्यांची वरील गोष्टीविषयी खात्री होऊन गेली असेल. त्यांत किती शंकाओं तऱ्हेचे वाद प्रसंगानुसार निघालेले आहेत; पण तितक्यांवर जॉन्सन्ने पांडित्य करून आपली कल्पनाशक्ति व तर्कशक्ति ह्या लढवून दिल्या आहेत ! बॉस्वेलसारखा पृच्छक आणि जॉन्सन्सारखा वक्ता, मग विषयचैचिच्यास काय कमी ! बॉस्वेल वर्षांतून एकदोनदां आपल्या देशाहून लंडनास जो येई त्याचा मुख्य उद्देश जॉन्सन्चे भाषण ऐकावे हा असे. अशा प्रसंगी जेवढा वेळ त्यास जॉन्सन्च्या समागमांत घालवायास सांपडे तेवढा तो घालवी; व तितक्या वेळांत जितक्या विषयांवर भाषणाचा ओघ आणवेल तितका आणण्याचा त्याचा प्रयत्न चाललेला असे. यामुळे असे झाले की, नानाप्रकारचे विषय-ह्मणजे काव्य, शास्त्र, तत्त्वज्ञान, धर्म, लोकव्यवहार, राज्यतंत्र, किंवा सामान्य संसारांतील गोष्टी यांविषयीही जॉन्सन्सारख्या पांडिताचे अत्यंत हृदय विचार प्रगट झाले आहेत; आणि त्यामुळे प्रकृत ग्रंथ हा नुसता चरित्ररूप आहे असे नाही तर नानाविध ज्ञानाचे व मनोरंजनाचे जणों काय भांडारच बनला आहे. जॉन्सन्ने वर्षांची

वेकर हा याचा गायनशाळेंतील पहिला गुरु. आपला सावत्र भाऊ जेम्स याचेपाशीं तीन वर्षे गायनाचे अध्ययन केल्यावर लंडन् येथे डॉ. अर्ने (Arne) याजकडेहि आणखी तीन वर्षे याने काढली. डूरो लेन थिएटरांत मार्च १७४५ चे अखेर झालेल्या थॉम्सन्च्या आल्फ्रेड नाटकांतील पद्य भाग यानेच तयार करून दिला. २३ जून १७६९ रोजी ऑक्सफर्ड विद्यापीठाने B. M. व D. M. [गान-विशारद व गान-पारंगत] या पदव्या त्याला दिल्या. त्याच्या मनांत गायनाचा इतिहास लिहिण्याचे फार दिवस घोळत होते. त्याकरितां माहिती मिळविण्यासाठीं जून १७७० मध्ये तो लंडन् येथून निघून पॅरिस, जिनेव्हा, ट्यूरिन् (Turin), पॅडुआ, (Padua), व्हेनीस, फ्लोरेंस रोम वगैरे शहरांतून हिंडला. १७७१ साली 'फ्रान्स व इटालीतील गायनकलेची सद्यःस्थिति' हा ग्रंथ त्याने प्रसिद्ध केला. या ग्रंथाची जॉन्सन्ने मनमुराद प्रशंसा केली. १७७३ साली 'जर्मनी, नेदर्लंड व युनायटेड प्रॉव्हिन्सीस येथील गायनकलेची सद्यःस्थिति' हा ग्रंथ प्रसिद्ध झाला. त्याच्या A 'History of Music' या ग्रंथाचा पहिला खंड १७७६ साली, दुसरा १७८२ साली आणि तिसरा व चवथा १७८९ साली प्रसिद्ध झाल्यावर जर्मनीतील (Forkel) फॉर्केलने व स्पेनमधील (Requeno) रेक्विनेने त्याच्यावर खूप कडक टीका केली. फॉवस् व बर्क याचे मोठे स्नेही होते. १८०६ पासून त्याला दरसाल तीनशे पाँड पेंशन् मिळे. Ode for St. Cecilia's Day हे याची प्रख्यात कविता १७५९ साली प्रसिद्ध झाली. त्याचे खासगी व सार्वजनिक चारित्र्य अत्यंत शुद्ध व अनुकरणीय होते. त्याचे चित्र रेनॉल्ड्स्ने व अर्धपुतळा (Nollekens) नॉलेकेन्सने १८०५ साली तयार केला. 'Evelina' वगैरे कादंबऱ्या लिहिणाऱ्या Frances D. Arblay (१७५२-१८४०) नामक याच्या मुलीचा जॉन्सन्शी बराच दाट परिचय होता. 'सम्पादक

वर्षे खपून अनेक मोठमोठे ग्रंथ रचले; पण यांत त्याच्या बुद्धीचे ऐश्वर्य जसें प्रगट झाले आहे तसें त्या सर्वांत मिळूनही झाले नाही. हा ग्रंथ महामूर्ख जो बॉस्वेल त्याच्या हातून निर्माण जर न होता, तर जॉन्सन्च्या स्वभावाचे यथार्थज्ञान नष्ट होऊन त्याच्याविषयी अनेक कुकल्पना सर्वांच्या मनांत भरून राहत्या हें तर एक झालेंच असतें; पण याहून मोठी गोष्ट ही कीं, शेवसूर्पीयरप्रभृति ग्रंथकारांचे वाक्चातुर्य जसें कीर्तिशेष मात्र राहिले आहे त्याप्रमाणेच जॉन्सन्चीही अवस्था झाली असती. पन्नास वर्षांच्या सांठवणीचे ज्ञान आपल्या आयुष्याच्या शेवटच्या पंचविशांत तो जें सतत ओतीत असे तें प्रस्तुत चरित्रकारासारख्या सत्पात्राशिवाय केव्हांच जिरून मुळून जाऊन पार झाले असतें ! असो; तर बॉस्वेलच्या ग्रंथांत प्रस्तुत पंडिताची प्रखर तर्कशक्ति उत्तम रीतीनें प्रगट झाली आहे. आतां हें खरें, कीं जॉन्सन् जसा मोठा वावदूक होता तसाच कांहींसा आग्रही व गर्विष्ठही होता. याच-मुळे त्याची भाषणे वरील ग्रंथांत जीं आली आहेत तीं सर्वच युक्तीस सर्वथा अनुसरून आहेत असें नाही. कधीं कधीं तो वादविवादाच्या भरांत अप्रमाण गोष्टीही बोलून जाई

१. बर्क असें ह्मणत असे—

“Johnson appears greater in Boswell’s book than in his own.”

त्याप्रमाणेच—

“His conversation, which was one of the most powerful instruments of his extensive influence, was artificial, dogmatical, sententious, and poignant; adapted with the most admirable versatility to every subject as it arose, and distinguished by an almost unparalleled power of serious repartee.”

—Sir James Mackintosh*

* सर् जेम्स मॅकिन्टॉश (१७६५-१८३२) तत्त्वज्ञानी व इतिहासकार. प्राथमिक शिक्षण अँबर्डीन् (Aberdeen) येथे झाल्यावर वैद्यकाच्या अभ्यासासाठी एडिंबरोला गेला व १७८७ साली वैद्यकात ग्रॅज्युएट झाला १७८८ साली लंडन्ला जाऊन वर्तमानपत्रांत लेख लिहू लागला व कायद्याचाही अभ्यास त्याने सुरू केला. १७९१ साली याने बर्कच्या ‘Reflections on the French Revolution’ ला उत्तरादाखल Vindiciæ Gallicæ लिहिले. The Law of Nature and Nations या त्याच्या १७९९ च्या व्याख्यानाने त्याची कीर्ति वाढली. तो १८०४-११ पर्यंत हिंदुस्तानांत होता. येथे त्याने न्यायाधीशाचे काम उत्कृष्ट केले. हिंदुस्तानांतून परत गेल्यावर १८१३ साली पार्लमेंटांत निवडून आला. Haileybury येथे १८१८-२४ पर्यंत तो कायदा व राजकारण यांचा प्रोफेसर होता. वस्तुतः तो वाङ्मयसेवक असून त्याचा इतका वाळ व उत्साह अन्य उलाढालींत गेल्यामुळे त्याची वाङ्मयसेवा थोडीच झाली. एन्सायक्लोपीडिया ब्रिटानिकाकरिता ‘A Dissertation on the Progress of Ethical Philosophy’ हा लेख, लॉर्डनरच्या कॅबिनेट सायक्लोपीडियाकरिता ‘A Sketch of the History of England’ व ‘A Life of Sir Thomas More’, हे लेख, एडिंबरो रेव्ह्यूमधील कांहीं लेख, व ‘A Fragment of a Proposed History of the Revolution of 1688,’ येवढीच याची वाङ्मयसेवा.

‘सम्पादक’

च आपला पक्ष खोटा आहे असें आंतून पक्कें जाणत असतांही तो खरासा § भासवून देण्याचा यत्न करी. § त्याप्रमाणेंच आपली बाजू घसरते आहे असें त्यास एकादे वेळेस वाटूं लागलें असतां उगाच वितंडवादांत शिरून प्रतिपक्ष्यावर प्रखर भाषणांचा प्रयोग करणें, किंवा 'शेष कोपेन पूरयेत्' ही दयानंदी युक्ति लढवणें, यांतही तो वेळेनुसार मागें घेत नसे.' या-खेरीज राष्ट्रविशेषांविषयीं, व्यक्तिविशेषांविषयीं वगैरे त्याचे कित्येक ग्रह पूर्ववयापासून किंवा अगदीं वाळपणापासून दड होऊन गेले होते, त्यांचें पटलही प्रसंगविशेषीं त्याच्या बुद्धि-चक्षूवर येऊन तें प्रकृत विषयाचें यथावत् भान त्यास होऊं देत नसे.

१२. येथवर प्रस्तुत चरित्रांतील नायकांचें सामान्यतः अनेक प्रकारांनीं वर्णन केलें. त्यावरून त्याच्याविषयीं एकंदरीनें आमच्या वाचकांस बरीच कल्पना करतां येईल असें वाटतें. आतां सरतेशेवटीं दोन गोष्टींच्या संबंधानें मात्र येथें उल्लेख करून हा अंक आटपतो. या दोन गोष्टी जॉन्सन्चीं धर्मसंबंधीं व राज्यप्रकरणीं मतें होत. हीं येथें शेवटीं देण्याचें कारण असें आहे कीं, हें सदर सर्व देशांतील विख्यात पुरुषांच्या चरित्रांत आढळणारें नव्हे. उदाहरणार्थ, आपल्या देशांतील एकाद्या प्राचीन किंवा अर्वाचीन पुरुषाचें चरित्र जर कोणी लिहिलें, तर त्यांत वरील दोन संबंधांचा उल्लेख करण्याचा बिल्कुल प्रसंग येणार नाही. उघडच आहे कीं, कालिदास विहग (लोकपक्षीय) होता कीं दोरी (राजपक्षीय) होता असें कोणी तरी विचारील काय ? अथवा नाना फडनविसाचीं धर्म-

§ नॉसवेलचा पुढील उतारा पाहाः—

“Exulting in his intellectual strength and dexterity, he could when he pleased, be the greatest sophist that ever contended in the list of declamation; and from a spirit of contradiction a delight in showing his powers, he would often maintain the wrong side with equal warmth and ingenuity; so that when there was an audience his real opinions could seldom be gathered from his talk; though when he was in company with a single friend, he would discuss a subject with genuine fairness; but he was too conscientious to make error permanent and pernicious, by deliberately writing it; and in all his numerous works, he earnestly inculcated what appeared to him to be the truth; his piety being constant, and the ruling principle of all his conduct.”

‘सम्पादक’

§ “वादविवादाच्या भरांत जरी तो असत्य पक्षाचेंही मंडन करी तरी वाद आटपल्यावर त्यानें आपल्या प्रतिपक्ष्यांस अनेक वेळां असें प्रांजलपणानें सांगितलेलें आढळतें कीं मी मघांशीं तुमच्याशीं भांडलों तो सारा वितंडवाद होता; माझें खरें मत तुमच्यासारखेंच आहे.” असा आणखी मजकूर येथें पाहिजे होता असें नागपूरच्या कोणा निबंधमालाहितेच्छु वा. दा. ओ. नामक पत्रलेखकास उत्तर देतांना शास्त्रीबोवांनी सांगितलें आहे. (अंक ५० वा, पृष्ठ १४.)

‘सम्पादक’

१. गोल्डस्मिथनें ह्मटलें आहे—

“There is no arguing with Johnson; when his pistol misses fir, he knocks you down with the butt-end of it.”

संबंधों काय मतें होतीं असें जर कोणी विचारलें तर त्याचें काय उत्तर येईल ? अर्थात् वरील दोन्ही प्रश्न केवळ निरर्थक होत. पण युरोपांत व विशेषतः इंग्लंडांत तसें नाहीं. आलीकडे दोन तीन शतकें तिकडे धर्म व राज्यव्यवस्था या विषयांवर बहुधां सर्व लोकांची सतत चर्चा चालू आहे; त्यामुळें सर्व विख्यात पुरुषांच्या चरित्रांत वरील दोहों संबंधांचा उल्लेख अवश्य असतो. आलीकडे तर सर्व मनुष्यांस आपलीं हरएक विषयावरील मतें मोकळेपणानें प्रसिद्ध करण्यास विलकुल अटकाव राहिला नसल्यामुळें 'मूर्ति तितक्या प्रकृति' या ह्यणीप्रमाणें मनुष्यें तितकीं मतें असेंच झाल्यासारखें आहे. युरोपांत बाह्यतः जरी ख्रिस्ती धर्माचा सर्वत्र प्रचार आहे, तरी वस्तुतः पाहतां प्रत्येकाचा धर्म निरानिराळा ह्यणजे ज्यास जसें वाटेल तसें तो धर्माचरण करतो अशी आंतली स्थिति आहे. कोणी जे भाविक शुद्ध मार्गाचे आहेत ते पवित्र शास्त्रास शिरसाबंध मानून पाखंड्यांच्या वाऱ्यास सुद्धां उभे राहायाचे नाहींत अशा प्रकारचे पक्के ख्रिस्ती आहेत. कोणी केवळ ख्रिस्ती तर नाहींत, कारण त्यांस त्यांच्या शास्त्रांतील विंगें सर्व ढबढळीत दिसतात; पण आपल्या पूर्वजांच्या धर्मावर उघडपणें आक्षेप घेणें त्यांस आवडत नाहीं. कोणी रंगेल जे आहेत ते सब झूट है ह्यणून सर्वच धुडकावून देतात; त्यांच्या मतें सारे धर्म खरे व सारेही खोटे ! कित्येकांस आलीकडच्यांस तर धर्म कसा तो यावज्जन्म मुळीं माहींतच झाला नाहीं, जन्मास आले तसे कोरेचे कोरेच ते जगांतून बाहेर पडले. यांहूनही शेवटल्या कोटीचे लोक ह्यणजे नास्तिक, ते मुळीं ईश्वरालाच गुंडाळून ठेवतात !' हें एक प्रकरण झालें. दुसरें राज्यप्रकरण. यावरही वरच्यासारखेंच मतवैचित्र्य आहे. कोणी टोरी ह्यणजे राजपक्षाचे आहेत; त्यांचें मत असें आहे कीं, राजा हा ईश्वरांश, ईश्वरानेंच मनुष्यांवर त्यास नेमून ठेवलें आहे, यास्तव त्याचा आज्ञाभंग करणें पाप होय. दुसरे जे वरच्यांचे प्रतिपक्षी आहेत त्यांस विहग् ह्यणजे लोकपक्षाचे असें म्हणतात. यांच्या मतें राजा हा केवळ प्रजेनें नेमलेला अधिकारी आहे; यास्तव प्रजा धनी व राजा तिचा चाकर. तिसरे आहेत ते प्राचीन रोमन् लोकांप्रमाणें 'राजा' या नांवाचाही तिटकारा करून लोकसत्त त्मक राज्य चांगलें असें प्रतिपादन करतात. चवथे तर

१. "The various modes of worship which prevailed in the Roman world were all considered by the people as equally true, by the philosopher as equally false, and by the magistrate as equally useful."

—Gibbon.

"Sapping a solemn creed with solemn sneer,
The lord of irony, that master spell."

—Byron.

"I am one of the very few examples, in this country, of one who has not thrown off religious belief, but never had it: I grew up in a negative state with regard to it. I looked upon the modern exactly as I did upon the ancient religion, as something which in no way concerned me."

—Mill's Autobiography.

वरच्या नास्तिकांप्रमाणे सगळे राज्यतंत्र गुंडाळून टाकून सार्वस्विक संप्रदाय असावा ह्याच भांडतात. सार्वस्विक संप्रदाय ह्याच सान्या राष्ट्राने आपआपल्या परीने उद्योग करून मध-माशांप्रमाणे सार्वजनिक कोठार करावे, आणि त्यांतून ज्येष्ठ जे पाहिजे ते त्याने आपल्या विनियोगार्थ न्यावे. या प्रकारास इंग्रजांत 'कम्युनिझम्' म्हणतात. असा; तर युरोपांत हल्ली वरील दोन-विषयांच्या संबंधाने इतक्या तऱ्हा आहेत. यांपैकी जॉन्सन् याने पहिल्या दोन उचलल्या होत्या; ह्याच तो पक्का ख्रिस्ती व पक्का टोरी असा होता. त्याची आईबापे मोठी सात्त्विक होती; व बाप तर इंग्लंडच्या धर्माचा पुरा अनुयायी असून स्टुअर्ट घराण्याचा मोठा कैवारी होता. तीच मते लहानपणी संम्युएलच्या मनांत पक्केपणी बिंबून जाऊन वयाच्या मानाने उत्तरोत्तर बळावत गेली. इंग्लंडच्या धर्माचा तो इतका अभिमानी झाला की, बॉस्वेलबरोबर तो स्कॉटलंडास जेव्हां गेला तेव्हां तेथील देवळांत त्याने पाऊलही ठेवले नाही; त्याप्रमाणेच ह्यूम येवढा इतिहासकार व त्याच्या परिचयाविषयी उत्सुक, पण त्याने त्याचे कधीं मुखावलोकन केले नाही. राज्यप्रकरणांही त्याचा हेका वरच्यासारखाच होता. त्यांत येवढा मात्र फरक झाला की, 'मुद्राराक्षसां' तील अमात्य राक्षसाप्रमाणे त्याची राजभक्ति स्थलांतर पावली. पूर्वी स्टुअर्ट घराण्याचा पक्ष घेऊन हॅनोवरच्या घराण्यास जसा तो शिव्या देत असे, त्याप्रमाणेच पुढे हे दुसरे राजकुल जसे दीर्घकाळ प्रतिष्ठापित झाले तशी त्यावरही त्याची भक्ति बसली. असे होण्यास तिसऱ्या जॉर्ज राजाचे गादीवर येणे, व त्यांतून त्याने जॉन्सन् यास वर्षासन करून देऊन एके प्रसंगी तर स्वतः होऊन त्याने त्यास मुलाखत दिली, हे कारण होय हे उघडच आहे. मागे एके ठिकाणी* सांगण्यांत आलेच आहे की, तिसऱ्या जॉर्ज राजाच्या वेळी पुष्कळ दंगाधोपा चालला होता; तर

१. मुंबईचे प्रख्यात ब्रह्मचारी कैलासवासी विष्णुवावा यांनी 'सुखदायक राज्यप्रकरणां निबंध' ह्याच एक लहानसा ग्रंथ केला होता, त्यांत वरील प्रकारचीच मते प्रणीत केली होती हे कित्येकांस माहीत असेलच.

* पृष्ठे ७११-७१२ पाहा.

'सम्पादक'

‡ जॉन् वाइल्क्स (John Wilkes) १७२७-१७९७. नॉर्थ ब्रिटन् (The North Briton) या पत्राचा सम्पादक. याने सरकारवर आपल्या पत्रांत कडक टीका केल्यामुळे याला 'टॉव्न् ऑफ लंडन्'मध्ये कैदेत ठेवण्यांत आले. पण तो पार्लमेंटचा सभासद असल्यामुळे त्याला सोडून द्यावे लागले. पुढे सदर लेखाबद्दल त्याच्यावर खटला करण्यांत आला तेव्हां सड ह्याचून वाइल्क्सने आक्षेपित मजकुराचा पंचेचाळिसावा अंक पुनः छापून प्रसिद्ध केला. Essay on Woman नामक एक आक्षेपार्ह लेख लिहिल्यामुळे त्याला हाउस ऑफ कॉमन्स मधून काढून टाकण्यांत आले. तो फ्रान्सला निघून गेला. पण फिरून १७६८ साली परत येऊन मिडलसेक्सतर्फे पार्लमेंटांत निवडून आला. पुनः नवा खटला झाला. पुनः त्याला पार्लमेंटांतून गच्चाडी देण्यांत आली पुनः तो निवडून आला. असा प्रकार लागोपाठ तीन वेळां झाला. प्रचंड खळबळ उडाली. व तो इतका लोकप्रिय झाला की त्याला क्रमाने लंडन्चा अल्डरमन् (Alderman), शेरिफ व लॉर्ड मेयर् निवडण्यांत आले. अखेर त्याच्या प्रतिपक्षीयांनी हार खाली; त्याच्या विरुद्ध काढण्यांत आलेले हुकूम परत घेण्यांत आले व १७७९ पासून तो लंडन्चा चेंबरलेन् (Chamberlain) झाला.

(पुढे चालू.)

या वेळीं जॉन्सननें राजकीय पक्षास आपल्या लेखणीनें बरीच मदत केली. या राजकारणी लेखांविषयीं मागे यथास्थलीं † लिहिलेंच आहे.

येथवर खुद्द चरित्राचा भाग संपूर्ण झाला. आतां आरंभीं संकल्पांतऽ सुचवल्याप्रमाणें एक सदर मात्र शिल्लक राहिलें आहे, तें पुढील अंकांत घेऊं.

भवो हि लोकाभ्युदयाय तादृशाम् ।

रघुवंश—कालिदास.

अंक ४०—(१) पूर्वचरित्रापासून बोध. (२) सतत उद्योग, (३) गृहाचार. (४) धर्म.

१. गेल्या पांच अंकांत प्रस्तुत महापंडिताचें चरित्रकथन व त्याचें सामान्यतः स्वभाव-चर्चन इतकें सर्व आटपलें. आतां यापुढें मार्गाल अंकाच्या शेवटीं सुचवल्याप्रमाणें पूर्व-कथित चरित्रापासून वाचकांनीं कोणकोणता बोध ग्रहण करायचा हें लिहायाचें. प्रकृत चरित्राच्या उपोद्धातांत ॥ त्यापासून होणारे फायदे जे सांगितले आहेत ते आमच्या वाचकांपैकीं विशेष बहुश्रुत व मार्मिक जे असतील त्यांस झाले असतील यांत संशय नाहीं; ह्मणजे जॉन्सनचा एकंदर जीवनवृत्तांत जो दिला तो वाचतांना त्या त्या स्थलीं जो जो उपदेश त्यांच्या मनावर ठसायाचा व जे जे विचार त्यांच्या मनांत उत्पन्न व्हावयाचे ते ते त्यांस स्थलविशेषीं सुचले असतील. पण आमच्या एकंदर वाचकांची स्थिति तितपत होण्यास अद्याप पुष्कळच काळ लोटला पाहिजे. वरील दोन्ही गुण जे बहुश्रुतपणा व मार्मिकता त्यांचा त्यांचे ठायीं नुकता कोठें उदय होऊं लागला आहे. यास्तव वरील चरित्रापासून उपलभ्य जो उपदेश तो तात्पर्यादाखल फोड करून सांगणें अवश्य आहे. शिवाय जॉन्सन-सारख्या दूरद्वीपस्थ ग्रंथकाराचें येवढें सविस्तर चरित्र एतद्देशीयांस कळून काय करायचें आहे असें कित्येकांस वाटून त्यांस कदाचित् त्याचा कंटाळाही आला असेल; व विषयांची

तो जोरदार, धाडशी व कर्तवगार मुत्सदी होता. त्याच्या खटल्याचे वेळीं पत्राचे मुद्रक, प्रकाशक व संपादक यांस पकडावें असा हुकूम, त्यांत विशिष्ट व्यक्तींच्या नांवाचा उल्लेख नसल्यामुळे, कोर्टानें बेकायदेशीर ठरविला. त्याच्याबद्दल अनुकूल लोकमत प्रदर्शित करण्यासाठीं अनेक जाहीर सभा भरविण्यांत आल्या. राष्ट्राला सार्वजनिक सभांचा उपयोग, किंमत व महत्त्व पटवून देण्याचें श्रेय सर्वस्वीं वाइल्कसलाच आहे. अनीतिमान् असूनहि त्यानें राष्ट्राची एका विवक्षित दिशेनें प्रचंड कामगिरी केली. हें लक्षांत ठेवण्यासारखें आहे. या वेळीं इंग्लंडांत उडालेली खळबळ 'न भूतो न भविष्यति' अशाच स्वरूपाची निःसंशय होती. यासंबंधीं व (Woodfall) वुडफॉल्च्या पब्लिक् अँडव्हर्टायझरमध्ये १७६९ ते १७७३ पर्यंत ज्यूनियम् या सहीनें प्रसिद्ध झाले. सत्तर जोरदार पत्रांसंबंधीं हा उल्लेख आहे.

† पृष्ठे ७२५-७२६ पाहा.

§ पृष्ठ ६७२ पाहा.

१. "अशा पुरुषांचा जन्म लोकाभ्युदयार्थ होत असतो !"

॥ पृष्ठे ६७२-६७३ पाहा.

'सम्पादक'

'सम्पादक'

'सम्पादक'

'सम्पादक'

सामग्री खुंटल्यामुळे आह्मी कांहीं तरी मचकूर वाचकांवर लादून देत आहों असाही कोणास अंदेशा येऊन चुकला असेल; यास्तव येथपर्यंत झालेल्या कथानकापासून किती महत्त्वाच्या गोष्टी शिकण्यासारख्या आहेत त्या उघड करून दाखवणें जरूर आहे. तसें केले असतां चरित्रलेखनाकरतां प्रस्तुत विषयाचीच कां निवड झाली हेंही कळून येईल.

२. प्रस्तुत चरित्राच्या साग्र अवलोकनापासून पहिली मोठी गोष्ट ही लक्षांत येते कीं, जॉन्सन् हा नुसता पुस्तकवाल्याचा मुलगा असून पुढें जो येवढ्या अप्रतिम योग्यतेस चढला तें त्याच्या विशाल बुद्धीचें तर फळ आहेच, पण बुद्धीपेक्षां निश्चयाचें बळ वरील उन्नतीस विशेष कारण झालें असें ह्मटलें पाहिजे. हें बळ ज्यास अनुकूल नाहीं तो केवढाही अचाट बुद्धीचा असला तरी ती बुद्धि त्यास कांहीं कामास पडायची नाहीं; वाच्या-वांचून अग्नि जसा निर्बळ त्याप्रमाणेंच मोठी जाज्वल (ल्य ? सं०) बुद्धिही दृढनिश्चया-वांचून केवळ पंगु होय. जें काम हातीं धरलें तें शेवटास न्यावयाचेंच अशा अटीनें जो त्यास प्रवृत्त होईल, त्याच्याच हातून तें सिद्धीस जाईल, व अशाच निश्चयाचा मनुष्य विख्यातीस चढेल. जॉन्सन्नेच कोठेंसें ह्मटलें आहे कीं, मोठमोठी कामें जीं उठतात तीं केवळ बुद्धिसामर्थ्यावर उठत नसतात, तर सतत उद्योग व निर्धार यांच्या बळावर उठतात. त्याचीच गोष्ट पाहा बरें, कीं इंग्लिशसारख्या परिपक्वतेस येऊन पोचलेल्या भाषेचा कोश पहिल्याप्रथम आणि पुनः एकद्वानें करायाचा ह्मणजे केवढें साहसाचें व केवढ्या अचाट श्रमाचें काम ! सदरहू पुस्तक साद्यंत वाचायाचें किंवा लिहून काढायाचें येवढेंच काम कोणाच्या मार्यां मारलें समजा, तर त्यास आपल्या डोवयावर केवढा बोजा ठेवलासा वाटेल बरें ! त्याची छाती अगदीं दडपून जाऊन हें कोठून लचांड गळ्यांत पडलें असें त्यास चाटेल यांत संशय नाहीं. मग जीं अवाढव्य इमारत नुसती डोळ्यांनीं पाहणें किंवा आयता मालमसाला असतां पुनः रचणें हें येवढें दुर्धर काम वाटतें, ती स्वतः खाणांतून दगड काढून झाडें तोडून चुना कमावून पायापासून उर्भा करणें ह्मणजे तर केवढा पर्वतप्राय उद्योग आहे ! पण तोही प्रस्तुत प्रचंड पंडितानें सहज लीलेनें शेवटास नेला; व मध्ये

१. वरील शब्दांची सार्थकता पुढील उतान्यावरून लक्षांत येईल:—

“Dr. Adams found him one day busy at his *Dictionary*, when the following dialogue ensued:—*Adams*. • This is a great work, sir. How are you to get all the etymologies? *Johnson*. Why, sir, here is a shelf with Junius, and Skinner,* and others; and there is a Welch gentleman who has published a collection of Welch proverbs, who will help me with the Welch. *Adams*: But, sir, how can you do this in three years? *Johnson*. Sir, I have no doubt, that I can do it in three years. *Adams*. But the French Academy, which consists of forty members, took forty years to compile their *Dictionary*. *Johnson*. Sir, (पुढच्या पानावर पाहा.)

* Stephen Skinner.

अनेक प्रकारची विघ्ने व संकटे आली तरी तीं जुमानलीं नाहींत. हें तर काय, पण जॉन्सन्चे बुद्धिवैभव येवढें अपार होतें व तो एकदां अंग मोडून वसला ह्मणजे काम सपासप उडवण्याची त्याची अशी विलक्षण हातोटी होती कीं, ज्या कोशरचनेच्या कामाखालीं कोणी सामान्य मनुष्य चिरडून जाऊन डोकें वर उचलण्याचेंही त्यास सामर्थ्य राहतें ना, त्याच्याच ऐन गर्दीत त्यानें एक काव्य* रचलें, एक नाटक‡ संपूर्ण केलें, व त्याच्या ग्रंथांपैकीं उत्तम मानलेला जो 'रॅब्लर्' त्याचे दोनशें आठ अंक लिहिले ! बरें इतकेंही करून स्वारी पुनः थकली काय ? नाहीं. थकून करते काय ? कोश संपून वर्गणीदारांच्या हातीं तो समग्र जाऊन पडला व साऱ्या राष्ट्राच्या अभिमानास व हर्षास कारण झाला; पण कोशकारांची अवस्था काय ? 'इंग्लिश भाषारूप समुद्रा' चें जरी त्यांनीं समंततः पर्यटन केलें, तरी पर्यटन करणारा जसा निघालेल्या जागीं येऊन पुनः लागतो, त्याप्रमाणें ते नेमकेच पूर्वस्थितीशीं येऊन पुनः भिडले; ह्मणजे पुनः बावूके भाई दरवेशी ही अवस्था कांहीं चुकली नाहीं ! येवढा इकडचा डोंगर इकडे केला, पण पुनः हातातोंडाशीं गांठ आहे ती आहेच. वरील प्रबंड उद्योग संपतांच पूर्ववत् अल्पस्वल्प उद्योग करून दोन प्रहरची वेळ टाळावी हा त्यांचा क्रम लागलाच सुरू झाला. असो; तर अशा विपत्तींतही सदरहू ग्रंथकारानें इकडे मोठ-मोठाले ग्रंथ रचले. व आपलें सर्व आयुष्य विद्यासंपादनांत व विद्याप्रसार करण्यांत खर्चलें, हें मोठें विलक्षण नव्हे काय ? तर प्रस्तुत चरित्रापासून सर्व लोकांनीं व विशेषतः आमच्या नवीन विद्वानांनीं सतत उद्योग करण्याविषयीं उपदेश घ्यावा. हें नवीन मंडळीस विशेषेकरून सांगण्याचें प्रयोजन असें आहे कीं, जॉन्सन्नें आपल्या देशबंधुंची जी सेवा केली, ती करण्याचें सामर्थ्य व तिचा वोजा सारा त्यांच्याच डोक्यावर आहे. आणि सामान्यतः पाहतां ही देशकल्याणाच्या कामाची धुरंधरता त्यांच्याचकडे आहे, व ती वहिवाटण्यास वरील गुणाची तर अत्यंत अवश्यकता आहे, यास्तव त्यांनींच त्यांच्या संपादनार्थ विशेषतः झटलें पाहिजे. आजपर्यंत त्यांचा क्रम जो चालत आला आहे, कीं सरकारच्या मेहेरबानीनें व देशाच्या खर्चानें जी विद्या त्यांस दिली जाते तिचें वास्तविक चीज करण्याचें कधीं स्वप्नांतही न येऊन गप्पाटप्पा, ख्यालीखुशाली वगैरेंतच बहुधां काळक्रमणा करायची; ज्या गोष्टी आपल्या हातून होण्यासारख्या आहेत त्यांविषयी काडीइतकाही प्रयत्न न करतां, नवे धर्म स्थापणें, जुने अनादिसिद्ध चालत आलेले प्रचार मोडून टाकून कोणी कधीं न ऐकलेले असे नवे बळेंच सुरू करणें, अशांसारख्या रिकाम्या उठाठेवीं करीत बसायाचें; सुधारणा

thus it is. This is the proportion. Let me see; forty times forty is sixteen hundred. As three to sixteen hundred, so is the proportion of an Englishman to a Frenchman.' With so much ease and pleasantry could he talk of that prodigious labour which he had undertaken to execute." —Boswell's *Life*, Vol I. page 127,

* (The Vanity of Human Wishes.) मानवी आशेचें वैफल्य. 'सम्पादक'

‡ (Irene) ऐरीन.

'सम्पादक'

करण्याच्या मिषानें परकी लोकांचे निंद्य आचार प्रचारांत आणूं पाहायाचें; व ज्यांस सज्ञान करण्याकरतां सरकारानें त्यांस रानटी स्थितीतून काढून सुशिक्षित केलें, त्यांस स्वतः तर ज्ञानाचा लेशही पोंचवण्याची कधीं तजवीज न करतां उलट्या त्यांचा उपहास मात्र करून फुकाची फुशारकी मिरवायाची व आपले हात आज गगनाला लागले आहेत, तेच आपण कांहीं काळापूर्वीं काय होतो याचें बिलकुल स्मरण ठेवायाचें नाही;—हा सर्व प्रकार अगदीं बदलून गेला पाहिजे. इंग्रजांसारख्या परम ज्ञानसंपन्न राष्ट्रांशीं सुदैवेंकरून एतद्देशीयांचा जो योग झाला आहे त्याचें जर साफल्य व्हावयाचें असेल, व स्वातंत्र्यनाशरूप जी या देशाची महाहानि झाली आहे तिची जर भरपाई व्हावयाची असेल, तर लोकसुधारणेचे खांब ह्मणवणारानीं सध्यांपेक्षां फार निराळ्या तऱ्हेनें आपलें वर्तन ठेवलें पाहिजे. हल्लीं जीं त्यांस पोकळ घगांडी वाटते, कीं युनिव्हर्सिटींतून आपण पार पडलों कीं ज्ञानाची अत्यंत सीमा आपण गांठली, ती त्यांनीं अगोदर दवडली पाहिजे. विद्यालयांतील सर्व संस्कार होऊन बाहेर पडलेला मनुष्य हा खरोखर पाहतां पांखबीख फूटून घरट्याबाहेर पडलेल्या पांखराच्या बच्च्यासारखा होय. ह्मणजे त्यास त्याची आईबापें ज्याप्रमाणें पोसून उडायजोग्या स्थितीपर्यंत आणून पोंचवतात, त्याप्रमाणेंच आमचे विद्यालयीन पंडितही तीन चार वर्षांच्या शिक्षणाच्या योगानें सामान्यतः कोणत्याही विषयांत स्वतःच्या परिश्रमानें प्रवेश होई इतक्या प्रगल्भतेला येऊन पोंचलेले असतात, इतकेंच काय तें, मग ही ज्यांची स्थिति त्यांनीं ज्ञानसमुद्राचें पैल तीर गांठलें, कीं ते आलीकडच्याच तिरावर आहेत हें कोणासही समजेल. पांख फुटलेल्या पक्ष्यास आकाशक्रमण जसें पुढें करायाचें असतें, त्याप्रमाणेंच विद्यालयाच्या बंधांतून जो सुटला तो विद्यासमुद्रावर सफल करण्यास नव्या नाविकाप्रमाणें नुकता तयार झालेला असतो. तर ही वास्तविक स्थिति मनांत आणून आमच्या होतकरू लोकांनीं अल्प विद्येंत संतोष न मानतां व वृथा गर्वानें फुगून न जातां जॉन्सन्ची ज्ञानप्राप्तीविषयीं जशी पराकाष्ठेची उत्कंठा होती व तो स्वतः मोठमोठ्या ग्रंथकारांस वंद्य असतांही शेवटपर्यंत त्याचें अध्ययन जसें सुटलें नाही, तसाच त्यांनीं क्रम ठेवला पाहिजे. त्याप्रमाणेंच परीक्षांच्या

१. जॉन्सन् यास पुस्तकें वाचण्याचा भारीं नाद असे. तो स्वभावतः आळशी असल्यामुळे कोणतेंही पुस्तक तडीस नेऊन पोंचवीत नसे; पण अर्थें मुर्थें वाचल्यानेंही त्याच्या लक्षांत ग्रंथांतील एकंदर मतलब येई. अशा रीतीनें त्यानें जितके ग्रंथ वाचले होते तितके त्या काळीं थोडक्यांनींच वाचले असतील. असे असतांही आपला अभ्यास व्हावा तसा होत नाही हें त्याच्या मनास किती जाचत असे हें त्याच्या रोजनिशीवरून दिसून येतें. या रोजनिशा व त्याचे इतर कागदपत्र चट सारें छापून काढलें आहे. यांतले कांहीं चुटके पुढें देतो. ते वाचले असतां कशास कां ठिकाण नसतांही जे आपणांस कृतकृत्य मानीत असतील व मूर्खपणांत काळ घालवीत असतील त्यांस आपलें क्षुद्रत्व भासल्यावांचून राहणार नाही !—

I resolve,

To read good books; to study theology.

To treasure in my mind passages for recollection.

(पुढें चालू.)

तंडाक्यांतून सुटून आपला चरितार्थ व्हावयाला लागला ह्यणजे आपण कृतकृत्य झालों, व इतःपर कोणतीही कर्तव्यता उरली नाही, हीही कोर्ता समजूत वरील मंडळीनें सोडून दिली पाहिजे. वर विद्येच्या संबधानें जसें सांगितलें कीं, जें तीर त्यांस पलीकडचें वाटतें

To rise early; not later than six, if I can; I hope sooner,
but as soon as I can.

To keep a journal both of employment and expenses.

To take care of my health, by such means as I have
designed.

To set down at night some plan for the morrow.

Resolved,

To apply to study.

To reclaim imagination.

To rise early.

To study religion.

To go to church.

To drink less strong liquors.

To keep a journal.

To put books in order.

I hope,

To rise at eight.

To be temperate in food.

To waste less time.

To regulate my sleep as to
length and choice of hours.

To read a certain portion
every week.

I have read five books of Homer, and hope to end the sixth to-
night.

I this day read a great part of Pascal's life.

I tried in this summer to learn Dutch, but was interrupted
by an inflammation in my eye.

Almighty and merciful God, I again appear in thy presence the wretched mispender of another year, which Thy mercy has allowed me.....This year has passed with so little improvement, that I doubt whether I have not rather impaired than increased my learning..... I have now begun the sixtieth year of my life. How the last year has past, I am unwilling to terrify myself with thinking.....When I look back upon resolution of improvement and amendment, which have year after year been made and broken, either by negligence, forgetfulness, vicious idleness, casual interruption, or morbid infirmity; when I find that so much of my life has stolen unprofitably away, and that I can descry by retrospection scarcely a few single days properly and vigorously employed: why do I yet try to resolve again? I try because reformation is necessary, and despair is criminal. I try in humble hope of the help of God.

तें वस्तुतः पाहतां आलीकडचें आहे; त्याप्रमाणेंच जेथें कर्तव्यतेची त्यांच्या बुद्धीनें समाप्ति झाली तेथेंच खरोखरी पाहिलें असतां तिचा नुसता आरंभ आहे असें त्यांनीं समजावें. उघडच आहे कीं शिपायास कवाडतीत तयार करून त्यास जाम्यानिम्यानिशीं बाहेर पाठवून दिला, ह्मणजे त्याच्या कामाची सुरुवात झाली ह्मणायाची कां अखेर झाली ह्मणून समजायाची? कवाडतीची अखेर झाली खरी, पण ती होऊन पुरा शिपाई तयार होतांच खऱ्या कामाची सुरुवात झाली असें समजायाचें. तर याप्रमाणें विद्यालयांतील सर्व अध्ययन पुरें होऊन ज्यांचा शेवटला सोहळा झाला, व इलाखाधिपतींचा गुरुमंत्र* ज्यांच्या कानीं पडला, त्यांनीं लगेच दुसऱ्या दिवसापासून आपल्या साऱ्या बुकांस एकदम रजा देऊन टाकावी; व शिकंदर बादशहा ज्याप्रमाणें सारें जग जिंकून बाबिलोन शहरीं स्वस्थ येऊन पडला, व जे जे मनास वाटले ते ते चार करून आपल्या परम देदीप्यमानू कीर्तीस डाग लावून घेऊं लागला, त्याप्रमाणेंच आमच्या नव्या मंडळीपैकीं बहुतेकांचा प्रकार आढळून यावा ही केवढी दिलगिरीची गोष्ट आहे! जॉन्सनूतारख्यांचा कित्ता घेऊन वरील मंडळीनें थोडाबहुत जरी आजपर्यंत उद्योग केला असता तरी त्यांच्या विद्वत्तेचें किती चीज झलें असतें व लोकांस किती उपयोग घडता! युनिव्हर्सिटी स्थापन होऊन आज वीस वर्षे झालीं, व त्यापूर्वींही कित्येक वर्षांपासून इकडे इंग्रजी विद्येचा प्रचार सुरू झाला होता; मग इतक्या वीस तीस वर्षांत लोकसुधारणेला किती साह्य झालें असतें! तरुण जनांस वाचण्यालायक अशीं नाना प्रकारचीं मनोरंजक पुस्तके, बहुश्रुत लोकांच्या उपयोगीं पडण्यासारखे तन्हेतन्हेच्या माहितीचे चमत्कारिक ग्रंथ; विद्यार्थ्यांस इष्ट असे देशोदेशींचे संक्षिप्त इतिहास; निरनिराळ्या शास्त्रांवर सुबोध ग्रंथ; त्याप्रमाणेंच या देशांतील जुनी कविता व जुना इतिहास यांचा संग्रह,—कीं जो होण्याची सोय दिवसांदिवस कमी होत चालली आहे; तसेंच साऱ्या भारतवर्षीयांच्या किंबहुना साऱ्या जगाच्या प्रीतीचें व पूज्यबुद्धीचें स्थान झालेली जी प्राचीन गीर्वाण भाषा, तीत काय काय ज्ञानभांडार आहे, तिच्या खालोखाल मानलेली जी फारसी भाषा तीत काय मौज आहे, याविषयी शोध; हिंदुस्थानी, गुजराती, वगैरे एतद्देशीय भाषांचा मराठीशीं कितपत संबंध आहे, व्याकरणरीत्या सर्वांचा कसा कसा मेळ आहे इत्यादि विचार;—या या प्रकारें उद्योग करण्याचें आमच्या पुढारी मंडळीनें जर मनावर घेतलें असतें तर आजला लोकांची किती निराळी स्थिति असती! यासारखेंच देशी शेतिकडे व देशी व्यापाराकडे जर कोणी लक्ष दिलें असतें; व आपल्या इंग्रजी ज्ञानाचा लाभ आपल्या देशबंधूस त्यांच्या भाषेच्या द्वारें करून दिला असता, व व्यावहारिक कृत्यांच्या संबंधानेही त्यांस उपयुक्त माहिती करून दिली असती, तर त्यांस व सर्वांस केवढें भूषण झालें असतें! आतां एक मात्र खरें, कीं वरील क्षुल्लक कृत्यांकडे आमच्या पंडित मंडळीची बहादरी सगळी खर्चून जाती, ह्मणजे मुंबईस प्रार्थनासमाजमंदिर उठतें ना, पुण्यास हत्तीची

* पदवीची कोणतीहि परीक्षा (बी. ए., बी. एस्. सी., एस्. डी., वगैरे) पास झालेल्या विद्यार्थ्यांस पदवीदानप्रसंगीं (Convocation) विद्यापीठाचे चॅन्सेलर् (हे गव्हर्नर् असतात.) उपदेशपर व्याख्यान देतात त्यासंबंधीं हा उल्लेख आहे.

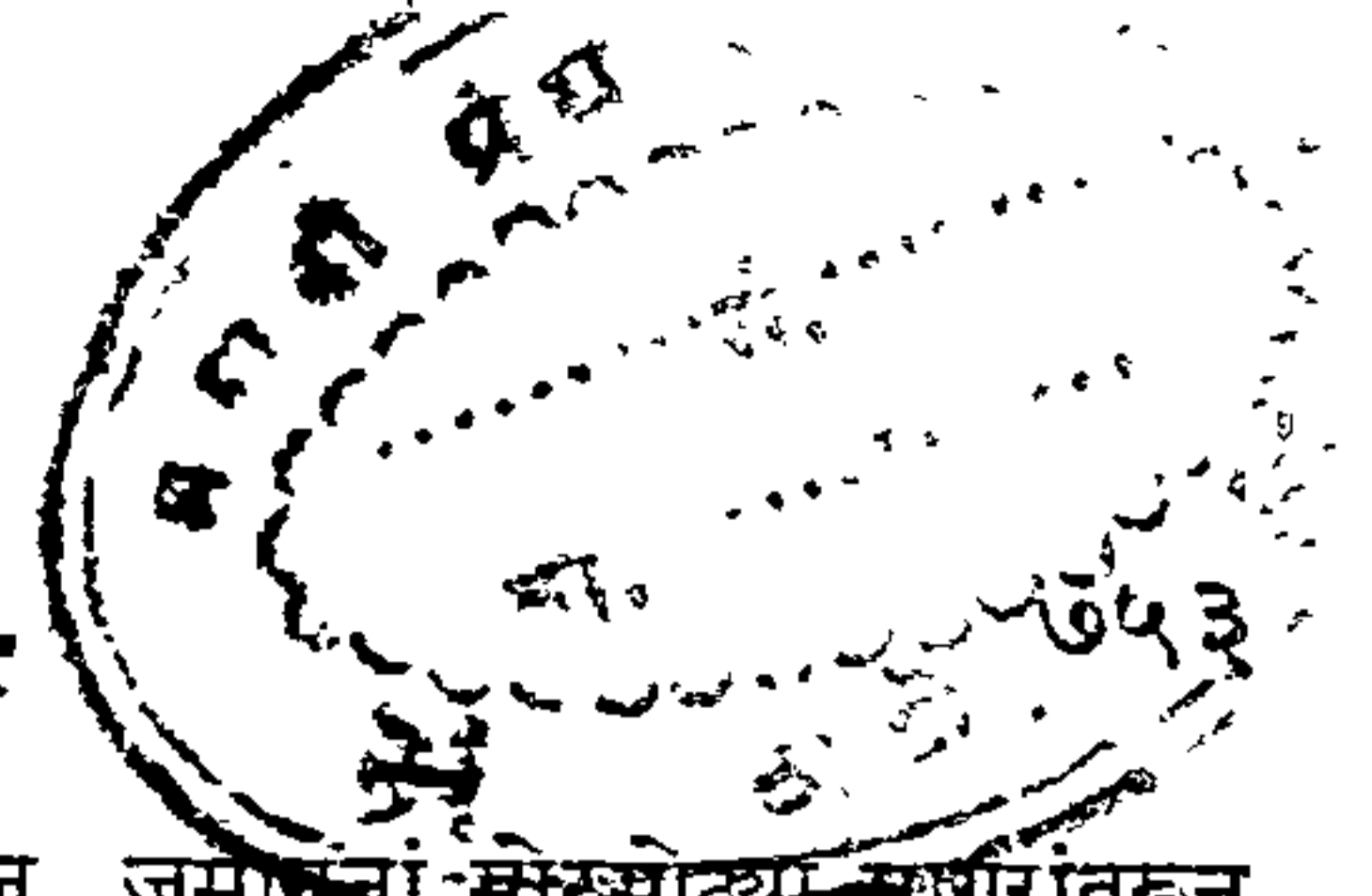
वडी वरात मिरवतां अग्ली नसती, व टळटळीत अवसेच्या शुभमुहूर्तावर मंगलकार्यही न गाजते !

प्रस्तुत ग्रंथकारानें इतकें अध्ययन केलें, व इतका उद्योग केला यावरून आमच्या देशांतील बुद्धिमान लोकांनींही सामान्यतः एक मोठी गोष्ट शिकण्यासारखी आहे. ती ही कीं, मनुष्याची बुद्धि जात्या कितीही प्रखर असली तरी अभ्यासावांचून व उद्योगावांचून तिचें कांहीं तेज पडायचें नाहीं. पाहा कीं, एकादी जमीन उत्तम लागवडीची जरी असली, तरी तिची मालमशागत जर नीट केली नाहीं, तर तिचें स्वरूप पाहिजे तसें वढायचें नाहीं. मोठा उत्तम जातीचा जरी आंबा घेतला तरी तो रुजून त्याचें झाड होऊन तें पूर्ण दशेस आल्याविना त्याचा गुण प्रगट व्हावयाचा नाहीं. मोठा हपूसचा आंबा आहे ह्मणून लहानसा रोपडा असतांही त्याचीं पानें चाखलीं तर गोड लागतील काय ? अथवा वाफेचें उदाहरण घ्या. हिच्या अद्भुत शक्तीचें या काळांत कोणासही वर्णन द्यावयाला पाहिजे असें नाहीं. पण तिचें सामर्थ्य प्रगट होण्यास तिची तशी योजना झाली तर उपयोग. तीं न झाली तर जीं हजारों खंडींचें ओझें वायुवेगेंकरून एका देशांतून दुसऱ्या देशांत नेऊन

१. जीं एकदां गतभर्तृका झाली तिला पुनः संसारसुखाची गोडी लावून देण्याचा जो उद्योग आमच्या देशहितेच्छुंनीं सद्य अंतःकरणेंकरून उपस्थित केला आहे, त्यावर कोणत्याही तऱ्हेचा आक्षेप केलेला त्या मंडळीस बहुधां खपणार नाहीं. पण आपला व पुष्कळ लोकांचा अभिप्राय कळवणें हें ज्या अर्थीं पुस्तककर्त्यांचें कर्तव्य होय—मग तो अभिप्राय सुधारणेच्या पक्षास अनुकूल किंवा प्रतिकूल असो !—त्या अर्थीं वर सांगितलेला अमावास्येचा जो विवाह झाला तो चमत्कारिकच असें ह्मटल्यावांचून राहवत नाहीं. पुनर्विवाह हा पूर्णपणें शास्त्रसंमत असून पुरातन काळीं चाल होता व तोच मार्ग केवळ रूढि नसल्यामुळे आजपर्यंत बंद पडला होता, तो आह्मी पुनः सुरू करणार असें जर त्याचे पक्षकार ह्मणतात, व जगद्गुरूंस अध्यक्षस्थानां वसवून त्यांजकडून त्याबद्दल शास्त्रार्थ मिळण्याबद्दल जर त्यांनीं येवढी खटपट केली; तर आज पांच सात वर्षे लोटलीं नाहींत तोंच सारे शास्त्र एकीकडे गुंडाळून ठेवून सूर्यचंद्रांच्या दृष्टीआड व पुरतें वेदाक्षरही न उमटूं देतां लुटुपुटीच्या खेळाप्रमाणें सारा विधि एका चार घटकेत आटपून टाकला यांत त्यांचा काय मतलब असेल तो असो ! सुमारें दोन तीन वर्षांपूर्वीं येथील एक नामांकित विद्वान् बंगाल हिंडून भाषारीं आले होते, व पुढें आपल्या प्रवासाची हकीकत त्यांनीं सभेंत जेव्हां निवेदन केली, तेव्हां तिकडील एका ब्राह्मण-विषयीं त्यांनीं सांगितलें की, त्याने ब्राह्मणविधीनें एका शूद्रीशीं पुनर्विवाह केला; व असें केल्याने एकींत तीन निरनिराळ्या सुधारणा त्यानें केल्या. त्या अशा कीं, एक तर पुनर्विवाह; दुसरा जातिभेदभंग; आणि तिसरा, विवाहाचा अपूर्व प्रकार; ह्मणजे पूर्वींचें मंत्रांतंत्राचें सारें बंड मोडून टाकून नवी सुधारलेली पद्धत सुरू करणें. मग अशा प्रकारचीच कांहीं दुहेरी तिहेरी सुधारणा करण्याचा तर वऱ्हाड्यांचा वंत नसेल ना ! असे असल तर आह्मी त्यांस अशी सूचना करतो की, पुनः जेव्हां एकादी अशी शिकार सांपडेल तेव्हां आणखीही एक दोन नव्या सुधारणा त्यांनीं अमलांत आणाव्या. त्या ह्या कीं, विवाहभोजनास ब्राह्मणांस जें निमंत्रण करतात त्याऐवजीं पुढल्या समारंभास सत्यशोधक मंडळी ऊर्फ जोतीबा फुल्यांची शिष्यशाखा-यांस आमंत्रणें द्यावीं, व याज्ञिक चालवण्यास कोणी रेणा*तीरवासी गौरवर्ण आचार्य शर्मण्य देशाहून मागवावा ! !

* जर्मनीतील र्हाईन (The Rhine) नदी.

डॉक्टर जॉन्सन्.

टाकते, पर्वतप्राय लाटांस व वाऱ्याच्या सोसाऱ्यांस न जुमानतां साधारण वरून
अग्निनौकांस लोटीत नेते, व हजारां चाक्रांस एकसमयावच्छेदकून गति देऊन अवघ्या
राष्ट्राचें विणकाम एकाद्या महाराक्षसप्रमाणें एकटी पतकरते, तीच एरवीं सैपाकघरांत
चुलीवरील भांड्याचें झांकण नुसती थडथडावीत बसेल इतकेंच ! तर मूळची बुद्धि कितीही
उत्कृष्ट असली, तरी तिचें तेज पडण्यास उद्योगाची अपेक्षा आहे. ही गोष्ट आमचे लोक
आलीकडे विसरत चालले आहेत. कोणाच्या ठायीं कोणताही गुण असो; त्याची अंमळ
प्रशंसा झाली कीं पुरे, तेथें गर्व जडलाच, गर्व जडला कीं, उद्योगाचें मान कमी झालेंच.
असें होतां होतां लवकरच अशी स्थिति येते कीं, इसापनीतींतील ससा जसा अंमळ दूर धांवून
लागलाच वृक्षच्छायेत शीतळ जागीं गाढ निद्रिस्त झाला, त्याप्रमाणेंच आरंभो मोठे चलाख
दिसणारे विद्यार्थी लवकरच प्रशंसने बिघडून जाऊन अगदीं कुचकामाचे होऊन जातात,
किंवा युनिव्हर्सिटीच्या परीक्षांपर्यंत त्यांची मजल पोचलीच, तर नानाप्रकारचीं ढंगें व
व्यसनं त्यांस जडून त्यांच्या योगानें देशास भूषण यावयाचें तें तर एकीकडे राहून उलटा
कलंक मात्र लागतो. बरें, येवढी वाहवा जिकडे तिकडे होऊन त्यांच्या पदरीं विद्या तरी
कितीशी पडते ह्मणें तर ती अर्थात् थोडीच; कारण विद्यापर्वताची चढण अगोदर कठिण,
मग त्यांत पायथ्यापासूनच 'ग' महाराज पाहुंगळीस चिकटल्यावर मोठा खंबीर चढणारा
असला तरी त्याची किती मजल होणार ! तर प्रस्तुत ग्रंथकाराच्या चरित्रावरून आमच्या
वाचकांनीं 'ग' रूप रोगावर महामात्रा घ्यावी. त्यांनीं असें ध्यानांत आणावें कीं,
जॉन्सन्ची येवढी लोकोत्तर बुद्धि होती तरी त्याचा उद्योग राहिला नाही. आपण बुद्धिमान्
आहों तेव्हां जडबुद्धीच्या सामान्य लोकांप्रमाणें आपणास सतत अध्ययनाची काय गरज
आहे, इतरांस पुस्तकांपासून व शिक्षकांपासून जें ज्ञान प्राप्त होणार तें आपल्या ठायीं जिवंत
ज्ञानाप्रमाणें आपोआपच प्रादुर्भूत होईल, या मूर्खत्वाच्या भ्रमांत तो कधींही पडला नाही.
तर ज्ञानप्राप्तीचा जो एकच मार्ग,—कोणता ? तर अध्ययन, (आतां हा कोणास बुद्धिमत्त्वा-
स्तव सुगम होतो, कोणास स्वाभाविक जाड्यास्तव दुर्गम असतो, इतकाच काय तो भेद)—
तोच प्रस्तुत महापंडितानें शेवटपर्यंत क्रमिला. हें एक झालें. दुसरी गोष्ट अशी कीं, बुद्धि-
मत्तेचा उपयोगही इकडे कांहीं निराळाच पाहण्यांत येतो. या गुणाबद्दल ज्याची ख्याति
व्हावयाला लागते त्याला वाहूं लागते कीं; मीं कांहीं इतरांसारखा नाही, तेव्हां माझे वर्तन
अर्थात्च जगानिराळें असलें पाहिजे. ही समजूत एकदां डोक्यांत शिरली ह्मणजे तिचे
परिणाम कोठवर जाऊन थडकतील याचा नेम नाही. विक्षिप्त आचार, कुत्सित मते, अद्वा-
तद्वा भाषण इत्यादि विशाल बुद्धीचे तरंग जितके प्रगट होतील तितके थोडे ! त्याप्रमाणेंच
आपणाखेरीज कोणालाही मानायाचें नाही, कोणाची प्रसिद्धि होऊं लागली असतां त्यास
विरोध करायाचा, जेथें तेथें जेव्हां तेव्हां आत्मप्रतिष्ठा गात बसायाचें, हाही प्रकार नजरेस
येतो. सारांश, ज्याप्रमाणें रूपवत्त्वाचा अभिमान स्त्रियांस कधीं कधीं कुमार्गावर घालवतो व
संपत्तीचा गर्व सामान्यतः शीलभ्रंशास कारण होतो, त्याप्रमाणेंच बुद्धिमत्त्व हेही वर सांगि-
त्याप्रमाणें चित्तास विकार करतें. पण जॉन्सन्च्या ठायीं बुद्धिवैभव येवढें अपूर्व वस्त

असतां त्याच्या योगानें वरील दुष्ट विकार कोणतेही उत्पन्न झाले नाहीत. त्याची उलटी अशी समजूत असे कीं, ईश्वरानें ज्या अर्थी आपल्या ठायीं बुद्धिविशेष ठेवला आहे त्या अर्थी त्याचा उपयोग पूर्णपणें करून परोपकाराकडे त्याचा जितका व्यय होईल तितका अवश्य केला पाहिजे; तो न केला तर परमेश्वराचा मी दोषी होईन. त्याप्रमाणेंच इतरांचा अवमान करणें, त्यांची प्रसिद्धि झालेली न खपणें हेही त्यास बिलकुल माहीत नव्हतें. उलटें त्याचें असें मात्र असे कीं, आपल्याकडून होईल तितकें साह्य करून दुसऱ्यांस प्रसिद्धीचा मार्ग सुगम करून द्यावयाचा. गोल्डस्मिथ कवीस त्याचा आश्रय न मिळता तर कदाचित् शेवटपर्यंतही त्याची विशेष ख्याति न होती.

३. मागील चरित्रावरून दुसरी शिकण्यासारखी गोष्ट ह्यादली ह्याणजे जॉन्सनचा गृहाचार होय. गृहाचार ह्याणजे घरांतली वागणूक. ही पुष्कळ वेळां मोठमोठ्या लोकांची सुद्धां बाह्याचरणाहून ह्याणजे जगांत जी त्यांची वर्तणूक दिसते तिजहून अत्यंत भिन्न असते. जे बाहेर बोलायला चालायला मोठे गोड, दिसायला मोठे सभ्य, व सकृद्दर्शनी लोकहितार्थ झटणारे अशा प्रकारचे वाटत असतात, तेच कधीं कधीं उंबरठ्याच्या आंत पाऊल ठेवतांच कपाळास आंठ्या पडणारे, नाना प्रकारच्या दुराचारांत निःशंक रमणारे, व पहिल्या प्रतीचे आपमतलबी असे असतात. हा चमत्कारिक विरोध जगांत अनेकशः आढळत असतो, यास्तव प्रसिद्ध पुरुषांच्या लौकिक चरित्रांच्या शेवटीं त्यांच्या गृहचरित्राचा नेहेमी वृत्तांत दिलेला असतो. हा मागील चरित्रांत दाखल झाला आहेच; व त्यावरून जॉन्सनची घरगुती वागणूक ह्याणजे आईबापांशीं, बायकोशीं, चाकरांशीं वगैरे त्याचें वर्तन कोणत्या तऱ्हेचें होतें हें वाचकांस कळलेंच आहे. आतां एतद्देशीय लोकांनीं वरील वर्तनापासून काय बोध ग्रहण करायाचा तो सांगतो. प्रथमतः चाकर या सदरावर कांहीं विशेष लिहिण्यासारखें नाही. कां कीं, सेवकपरिवार बाळगण्याची ऐपत आमच्या लोकांत थोड्यांसच आहे, व ज्यांस आहे त्यांचें त्यांशीं वर्तनही दूषणास्पद असतें असें नाही. इतर प्रकारच्या बऱ्याच सुधारणा जरी आमच्या घरांतून शिरल्या आहेत, तरी चाकरांस धरून धोपटण्याची व त्यांस बूट मारण्याची तऱ्हा अद्याप कोठें दृष्टीस पडूं लागली नाही. यास्तव दुसऱ्या दोन संबंधांचें मात्र येथें लिहितों. जॉन्सनचें आपल्या बायकोवर केवढें प्रेम होतें हें यापूर्वीं सांगितलेंच आहे; तथापि तिचा शह आपणावर बसूं न देण्याविषयी तो जपत असे, या-विषयीही एक आख्यायिका मागे† दिली आहे. तिजकडे आमच्या नवीन मंडळीनें अंमळ

१. जॉन्सनची वरील समजूत त्यानें एके ठिकाणीं दाखल केली आहे—

“Of him to whom much is given much shall be required.”

या वाक्याप्रमाणेंच जॉन्सननें आपला कार्यभागही आटपला. तो ह्याणत असे कीं, मी आपल्या वाक्याचें लिहून चुकलों आहे (I have written my share). राजाची व त्याची मुलाखत होऊन जो भाषणप्रसंग झाला त्यांतही वरच्यासारखाच उद्गार निघाला आहे.

§ पृष्ठे ६८१, ६९८ व ७३६-७३७ पाहा.

‘सं०.’

† सदर आख्यायिका अशी:— नवी प्रीत.

आह्मी भरतखंडवासी लोक अर्धेमुर्धे रानटीच आहों व आह्मी आपल्या बायकांस पशूप्रमाणें [पुढें चालू.]

विशेष लक्ष पुरवलें पाहिजे. कां कीं, इंग्रजांचे आचार ह्यटले ह्यणजे ते सर्वथा निर्दोष समजून ते सुधारणेदाखल इकडे चालू करण्याचा कांहीं दिवसांपूर्वी जो सपाटा असे तो आतां जरी बराच मोडत चालला आहे, व कुलांगनांचें परम भूषण ह्यणून मानलेली वेडी लज्जा टाकून देऊन नवऱ्याच्या हातांत हात घालून चालणाऱ्या सुधारलेल्या स्त्रियांचें मानही आलीकडे जरी कमीच होत चाललें आहे; तरी सामान्यतः पाहतां कांहींसा छैणत्वाकडेच लोकांचा कल दृष्टीस पडतो. हा प्रस्तुत पंडिताच्या वर्तनाचा कित्ता घेऊन त्यांनीं मोडला पाहिजे. आतां हें खरें कीं, बायकोस आपणावांचून दुसरी गतिच नाही, आपण पाहिजे तसा तिजवर अंमल चालवला असतां चालणार आहे हें लक्षांत आणून तिला सतत जाच करणें हें परम अधमाचें कृत्य आहे; व रथचक्रन्यायानें स्त्रीचा अधिकार संसारकृत्यांत पुरुषाच्या बरोबर आहे यास्तव तोही तिला देणें हें रास्त आहे; परंतु 'अबला यत्र प्रबला' असा प्रकार घरांत असून पुरुषानें निर्माल्य होऊन बसणें, किंवा वेडे लाड करून बायकोस वडील माणसांहून शिरजोर करून ठेवणें हीं दोन्ही कृत्ये अत्यंत लज्जास्पद होत. यास्तव स्त्रीचा बंदा होऊन न राहतां तिजशीं प्रेमभावानें वागण्याचें उदाहरण प्रस्तुत चरित्रापासून घेण्यासारखें आहे. याप्रमाणेंच जॉन्सन्ने पहिला संबंध तुटला असतां शेवटपर्यंत दुसरा जोडण्याची विलकुल इच्छा केली नाही व यावज्जन्मांत दहा बारा वर्षे संसारसुखाचा अनुभव जो त्यास घडला, तितक्यांतच त्यानें संतोष मानला, हा प्रेमातिशय व मनोनिग्रहही अत्यंत

वागवर्तो हें त्याचें एक मोठें प्रमाण होय. ही पाश्चात्य जनांची समजूत आज अनादिसिद्ध चालत आली आहे हें आमच्या वाचकांपैकीं सर्वास विश्रुत असेलच. पुढील गोष्टीवरून जॉन्सन्चे वर्तन आमच्या सुधारलेल्या स्त्रीजित बंधूंनीं कितपत जमून होतें हें सर्वांच्या लक्षांत सहज आल्यावांचून राहणार नाही,

ख्रिस्ती लोकांचा पाणिग्रहणविधि देवळांत होत असतो. त्याप्रमाणें नेमलेल्या दिवशीं प्रस्तुत वधूवरें देऊळ कांहींसें दूर होतें तिकडे घोड्यावर बसून निघालीं. या प्रसंगींचा वृत्तांत जॉन्सन्ने खुद्द आपल्या प्रिय शिष्यास येणेंप्रमाणें निवेदन केलाः—“माझ्या बायकोनें जुन्या कादंबऱ्या पुकळ वाचल्या होत्या, त्यांनीं तिचें डोकें फिरून जाऊन तसिं असें वाटूं लागलें होतें कीं बायको वाणेदार म्हटली म्हणजे तिनें आपल्या नवऱ्यास दारच्या कुऱ्याप्रमाणें वागवीत असावें. असें करील तर ती बायको ! असें तिला वाटून तिनें मला प्रथमतः सांगितलें कीं, तुम्ही (वस्तुतः हा बहुवचनी प्रयोग बरोबर नाही. युरोपांतील बायका आमच्या वेड्या खुब्या बायकांप्रमाणें कधींही लाजत नसतात. त्या नवऱ्यास एकेरी शब्दानेंच नेहेमी हाक मारतात. हें तर काय ? पण वर पाणीदार बायकोचें जें लक्षण सांगितल आहे तें मनांत आणलें असतां नवऱ्यानें आपण केवढी मिळवली म्हणून समजलें पाहिजे ह कोणाच्याही सहज लक्षांत येणार आहे) घोडा फार जलद हांकतां, माझ्यानें तुमच्या बरोबर येवत नाही. हें ऐकतांच मीं लगाम आंखडला व हळू हळू चालूं लागलों. अहो ! किती हळू तुम्ही चालणार ? तुमच्या बरोबर कोणी रेंगाळत बसावें ? हें ऐकतांच मीं तिचा मतलब जाणला व मनांत गांठ बांधली कीं ही एव्हांपासून डोक्यावर बसूं पाहणार तर हें अगदीं उपयोगी नाही. मग तत्क्षणींच मीं घोड्यास टांच दिली. व तेव्हांच पार दिसेनासा झालों. त्या रस्त्याच्य दोहों बाजूंस कुंपण होतें. तेव्हां मीं पुढें निसटून गेलों तरी ती रस्ता चुकणार नाही. हें मला पकें माहीत होतें. पण पुढें अगदीं हळू हळू चालायला लागून ती मला येऊन मिळेसें मीं केलें. ती जवळ आली ती तिच्या डोक्यांवाटे अश्रु चालले होते !”

विचारार्ह होय. आमच्या जुन्या लोकांस स्त्रीचे हक्क मुळांच न समजून नवी बायको करणे व नवा जोडा विकत घेणे या दोन्ही गोष्टी सरासरी सारख्याच वाटतात, व त्यामुळे चार चार पांच पांच पर्यंतही बायका करण्याचा प्रघात आजपर्यंत चालत आला आहे हे सर्वांस माहित आहेच; त्याविषयी आम्हांस बोलणे नको. पण हे नवल नव्हे काय, कीं मोठे विद्वान् व कनवाळू ह्यणवणारांनी ज्या स्त्रीवर आपण नुकतेच अगदीं मरमरून जात होतो व जीस आपले अप्रतिम प्रेम परोपरीनें शतशः बोलून दाखवले तिचीच अत्यल्प काळांत अगदीं आठवण वुजून जाऊन द्वितीय संबंधाविषयी त्यांनीं जसें काय धादावून जावे, व आपल्याच स्वार्थावर केवळ नजर देऊन जीं अर्भके त्यांस अपत्यांसारखीं शोभतील व ज्यांचे मनोधर्म त्यांच्याहून अर्थातच वयःपरत्वेकरून अत्यंत भिन्न असणार त्यांस विवाहरूप पाशांत गोवून टाकून आपल्या नियतकालिक सुखाकरतां त्यांच्या संसाराचे मातेरे करून टाकावे ? हे तर काय, पण वेळेनुसार लोककल्याणाची पाठीवरील गोणीही लोक हां हां ह्यणत असतां बेलाशक झुगारून देऊन एकदांचे चटकर चतुर्भुज होऊन आईपुढे जाऊन उभे राहावे, हा तरी काय थोडा चमत्कार आहे !

यापुढचा उपदेश आईबापांशीं वागण्याच्या संबधानें. हाही प्रस्तुत चरित्रापासून बराच घेण्यासारखा आहे. तो असा कीं, जॉन्सन् हा आपला चरितार्थ चालवून द्रव्य-संपादन जरी करूं लागला, व त्याची कीर्ति तर साऱ्या विद्वन्मंडळांत जरी गाजू लागली, तरी आपल्या वृद्ध मातेची लवमात्रही उपेक्षा न करतां पूर्वीप्रमाणेच त्याची तिचे ठायीं अतिशयित भक्ति राहिली. ही त्याची भक्ति अशीच शेवटपर्यंत होती, व शेवटपर्यंत तिच्या नांवानें तो प्रार्थना करीत असे, हे मागे॥ सांगितलेच आहे. आतां वरील गुण आमच्या नवीन मंडळांत कितपत आढळतो हे जर पाहिले तर एकाद्या आणीबाणीच्या विवाहादि प्रसंगीं जरी तो पूर्ण उदयास येतो, तरी सामान्यतः पाहतां त्याचे तेज मलिनच दृष्टीस

१. Prayers and meditations (प्रार्थना आणि मनन) या नांवाचा एक भाग जॉन्सन्च्या ग्रंथांस जोडलेला आढळतो, त्यांत पुढच्यासारखे उल्लेख सांपडतात—

“I went to church; after sermon, I recommended Tetty (बायकोचे लाडके नांव) in a prayer by herself; and my father, mother and brother in another.”

हा मरणोत्तर प्रार्थना करण्याचा प्रकार ख्रिस्ती लोकांस मान्य नाहीं; कारण जिवंत असतां जें पापपुण्य झालें असेल त्याप्रमाणें त्या त्या मनुष्यास अक्षय्य स्वर्गवास किंवा अक्षय्य नरकवास भोगावा लागणार असें त्यांचें मत आहे. यास्तव मेल्यानंतर प्रार्थना करणे हे मेल्यानंतर औषधोपचार करण्यासारखेंच केवळ व्यर्थ होय असें ते समजतात. असें असतां जॉन्सन्चा वरील प्रघात शेवटपर्यंत चालू होता. आपल्या बायकोचा मरणादिवस तर तो उपोषणांत घालवी हे मागे॥ सांगितलेच आहे. असो; वरील सर्व प्रकार यत्किंचित् ध्यानांत आणला असतां हिंदु लोकांचे श्राद्धादि आचार निखालस वेड-गळपणाचेच असें थोड्यांसच वाटेल !

पडतें. कित्येक ठिकाणीं तर यासंबंधानें पाहतां एका महाराष्ट्र-कवीचें वर्णन सर्वथा प्रत्ययास येतें. आतां या वर्तणुकीचें मुख्य बीज काय हें जर पाहिलें, तर पाश्चात्य विद्येच्या योगानें उत्पन्न झालेला मूर्खपणाचा गर्व हें तें होय यांत संशय नाहीं. या विद्येचें फळ आजपर्यंत काय दृष्टीस पडत असे तें सर्वास माहीत आहेच. तींत यत्किंचितही प्रवेश होतांक्षणांचि आपली पूर्वजपरंपरा मूर्खत्वाचें केवळ आगर होती या महातत्त्वाची तात्कालिक स्फूर्ति सर्वांच्या मनांत होत असे. मग असें असल्यावर वरील परंपरेतील शेवटलीं जीं मातापितरें तीं तरी वरील कोर्टीतून कोठून सुटणार ? खरोखरच, जर ज्ञान हें थोरपणास कारण आहे, तर ग्रहणसमयीं राहूचा जप करीत बसणारा, कलकत्ता ही इंग्रजांची विलायत ह्मणून समजणारा, व वेरीज-वजावाकीच्या पलीकडे ज्याचें ज्ञान सान्या जन्मांत गेलें नाहीं, असा महामूर्ख बाप कोणीकडे; व सारें आकाश ज्यानें धुंडाळून काढलें आहे, सान्या पृथ्वीचा नकाशा ज्यास मुखोद्गत येत आहे, व शून्यलब्धीपर्यंत मजल मारून जो केवळ गणिताब्धि होऊन राहिला आहे, असा द्विग्विजयी लेक कोणीकडे ? त्याप्रमाणेंच आलीकडील महान् महान् युरोपियन् राष्ट्रांनीं शोधून काढलेल्या नव्या देवाचें शुद्ध सुधारलेल्या रीतीनें नेत्र-मीलनपूर्वक ध्यान करून एकदांच आठां दिवसांचें जो अघमर्षण करून टाकतो अशा पुत्रानें आपल्या वेड्या आईस दररोज देवधुपारतीची कटकट करतांना व धोंड्याच्या दगडाच्या पायां पडतांना जर पाहिलें तर त्याच्या ठायीं तिजविषयीं अवज्ञा कशी बरें उत्पन्न होणार नाहीं ? खरें आहे; इंग्रजी पुस्तके वाचून जो जाडा विद्वान् झाला व मिशनरींच्या प्रसादानें ज्याच्या अंतःकरणांत सद्धर्मप्रकाश फांकला त्यास आपल्या मूर्ख व मूर्तिपूजक आईबापांची लाज कां बरें वाटणार नाहीं ?

४. आतां वरील सदराच्या संबंधानेंच धर्म या विषयावर कांहीं विचार मनांत येण्यासारखे आहेत, ते येथें दाखल करून सदरहू अंक आटपतो. मार्गे* सांगण्यांत आलेंच आहे कीं, जॉन्सन् हा भाविक ख्रिस्ती होता. लहानपणीं त्याच्या आईबापांनीं जीं धर्म-संबंधीं मते त्याच्या मनांत भरवून दिलीं होती तींच त्यानें शेवटपर्यंत ठेवलीं, व त्यांच्याच

१. नामदेवाचा अभंग आहे—

कलियुगाचे मुळें झालें धर्माचें वाटोलें ।
पलंगीं बैसवूनि राणी मांते हातीं आणवी पाणी ।
स्त्रिये पाटावाची चोळी माता अखंड चिंध्या गाळी ।
ऐसा कलियुगाचा महिमा ह्मणे विष्णुदास नामा ॥

ही तर चौदाव्या शतकांतली गोष्ट. पण एकोणिसाव्या शतकांत व 'सुधारलेल्या इंग्रजी राज्यांत' वरील अभंगावरही कडी होणार हें वरील कवीच्या ध्यानीं मनींही नसेल ! आपल्या अगाध ज्ञान-वैभवास शोभत नाहींत ह्मणून प्रत्यक्ष आईबापांस टाकून दिलेले व श्राद्धास ब्राह्मण जितके—असतील तितके घालावे ह्मणून मातोश्रीशीं विनोद केलेले स्तुपुत्र इंग्रजी विद्येस व आर्यजननीस केवढे भूषणास्पद होत हें सांगायला नको !

तर्फेने तो नेहेमी भांडत असे. कॉलेजमध्ये असतांना त्याच्या मनांत बरीच चलावेचल होऊन ख्रिस्ती धर्माची चेष्टा करणे व त्याच्या विरुद्ध प्रतिपादन करणे यांत सुद्धा त्याला मौज वाटायला लागली होती; पण पुढे कांहीं काळानें त्याचे त्यासच तें वाईट वाटायला लागून तो पक्का भाविक बनला. आतां येवढ्या उल्लेखांवरून किती गोष्टी सिद्ध होतात पाहा ! एक तर ख्रिस्ती धर्माचें गौरव त्याच्या अनुयायांच्या तोंडून जें ऐकूं येतें कीं, तो ईश्वरप्रणीत असल्यामुळे तो स्वीकारल्याबरोबर सर्व संशय छिन्न होऊन मनास अप्रतिम शांतिसुखाचा अनुभव होऊं लागतो हें बिलकुल खरें नाहीं. खरें असते, तर जॉन्सन् हा जन्मतःच सत्य-धर्माचा असून व पवित्र सत्याचा त्यास लहानपणापासून सारखा बोध चालला असतां व तें तो आचरीत असतां कॉलेजचें वारें लागतांच त्यास स्वधर्माची टवाळी करण्याची कां इच्छा व्हावी ?^१ यावर कोणी सद्धर्माभिमानांनी प्रतिपक्षी कदाचित् ह्मणतील कीं, त्या वेळेस त्याची बुद्धि परिपक्व झाली नव्हती ह्मणून वरील उपहासास तो प्रवृत्त झाला; तर तसेंही केवळ निवळ ह्मणतां येत नाहीं. कां कीं पुढें जरी नास्तिकपणा अगदीं सोडून देऊन जॉन्सन्ने शेवटपर्यंत अत्यंत भाविकपणाची वृत्ति धारण केली; तरी हें केवळ भक्तीच्या बळानें त्यानें केलें. स्वतः सर्वथा छिन्नसंशय होऊन कोणी वाद करायला उभा राहिल त्याशी सामना घालण्यास तो तयार झाला असें कधींही झालें नाहीं,^२ हें त्याच्या 'चरित्रा'वरून तर जागो-

१. मेकॉलेसाहेबांनीं एका निबंधांत मोठें संतोषपूर्वक लिहिलें आहे—

“In this way, undoubtedly, the progress of science may indirectly serve the cause of religious truth. The Hindu mythology, for example, is bound up with a most absurd geography. Every young Brahmin, therefore, who learns geography in our colleges, learns to smile at the Hindu mythology.”

Ranke's History of the Popes.

वरील वाक्यें वाचून मनुष्यस्वभावाचा चमत्कार कोणास वाटणार नाहीं ? काय मौज आहे पाहा, कीं, पदार्थविज्ञानांतील प्रत्येक शोध पवित्र शास्त्रास पदोपदी खोडून टाकीत असतां आमच्या साहेबांस आपल्या जवळचें उदाहरण देतां आलें नाहीं; हिंदुधर्माकडे बोट दाखवणें भाग पडलें ! विद्येच्या तेजापुढें खोटे धर्म लोपून जातात हें जर खरें आहे, तर त्याच तेजानें ख्रिस्ती धर्माचें मंडन न होतां विद्यालयीन लोकांची प्रवृत्ति त्याचीही विटंबना करण्याकडेच हाते, हे मोठे नवल नव्हे काय ?

२. याप्रमाणेंच एका आलीकडील ग्रंथकाराचा अभिप्राय आहे—

“If his political opinions were strong, his religious ones were stronger still, and after wavering, even disbelieving, at one time, and for some years “caring for none of these things,” he became one of the most sincerely believing, and truly pious Christians that ever professed the faith of the Gospel. That he had very minutely, or very learnedly, examined the various points of controversy connected with [पुढें चालू.]

जाग दिसतेंच आहे; व शिवाय मिल्टन्, हूम, गिबन्, यांनी इंग्लंडांत व व्हॉल्टेर, रॉसो, वगैरे मंडळीनें फ्रान्स देशांत ख्रिस्ती धर्मावर सारखा तडाका चालवला असतां प्रस्तुत महा-पंडित नुसते मूग गिळून जागच्या जागीं बसला यावरून काय मनांत येतें बरें? ज्यानें इंग्रजी भाषेचें परिज्ञान सर्वास व्हावें ह्मणून कित्येक वर्षेपर्यंत सतत परिश्रम केले, त्यांस बहुश्रुत करण्याकरतां दोन निबंधावलि लिहिल्या, व आपल्या देशच्या कवींच्या कीर्तिसि उज्ज्वलित केले, त्यानें स्वधर्माच्या रक्षणार्थ कांहींच खटपट करूं नये काय? इंग्रजी भाषेतील एकाद्या शब्दाची व्याख्या बरोबर न समजली, किंवा एकाद्या प्रसिद्ध काव्याचें गुणदोषज्ञान यथास्थित झालें नाहीं, ह्मणजे जी हानि होणार ती आत्म्याच्या हानीपेक्षां मोठा आहे काय? तेव्हां स्वभावतःच दुर्बळ अशा पक्षाच्या समर्थनाविषयीं त्यानें व्यर्थ यातायात केली नाहीं असें ह्मटलें पाहिजे. असो; दुसरी गोष्ट वरील उल्लेखावरून अशी ध्यानांत आणायाची कीं, जॉन्सन् हा ख्रिस्ती धर्माचें अनुसरण जो करीत होता तें केवळ पूर्वसंस्कारामुळे व हृदयामुळे, बुद्धिपुरःसर ह्मणून नव्हे; तेव्हां मिशनरी साहेबांचें स्वधर्माच्या तर्फेचें मोठें प्रमाण जें, कीं पाहा येवढा तत्त्वज्ञ बेकन्, येवढा गणिती व येवढा शोधक न्यूटन्, येवढा कवि मिल्टन्, येवढा ग्रंथकार जॉन्सन्, पण हे सर्व ख्रिस्तचरणीं सदा लीन असत; मग येवढ्या वड्या मंडळींनीं 'अंतःकरणपूर्वक पाळलेला' जो धर्म त्याच्या-कडे येथील तरुण विद्वानांनीं दुर्लक्ष करावें काय? व त्याची टवाळी करावी काय?—हें प्रमाण अर्थातच लटपटून जातें. ज्याच्या बुद्धीस यत्किंचितही प्रखरत्व आहे त्याच्या सहज लक्षांत येईल कीं, वरील सर्व मंडळी इतर कोणत्याही देशांत उत्पन्न झाली असती तरी तेथलाही धर्म ती वरच्यासारखाच 'अंतःकरणपूर्वक पाळती' !

आतां वरील उल्लेखापासून एतद्देशीयांनीं विशेषतः कोणता बोध ग्रहण करण्यासारखा आहे तो सांगतो. एक तर अर्थात् हा कीं शुभवर्तमानासारख्या लटपटीत शास्त्रावर भरंवसा ठेवूनही प्रस्तुत पांडितास जर पारमार्थिक लाभ झाले,—ह्मणजे दया, शांति वगैरे सद्गुण त्याचे ठायीं नांदून दुराचारापासून त्याची निवृत्ति झाली,—तर वरील पुस्तकाहून फार मोठ्या योग्यतेचे आमच्या लोकांत जे धर्मग्रंथ सर्वप्रसिद्ध आहेत त्यांचा आश्रय केल्यानें तर किती अधिक

this most important subject cannot be affirmed, nor even that he had with adequate patience, and with undisturbed calmness, scrutinized the foundations of his own general belief. His extreme anxiety to believe; his nervous dread of finding any cause for doubt; his constitutional want of some prospect on which to fix his hopes; his excessive alarm at the appearance of any cloud arising over that prospect, prevented him from possessing his soul in the perfect peace and unruffled serenity necessary for him who would rise to the height of his great argument, nay indisposed him altogether to enter upon the disoussion."

Lord Brougham--Johnson.

फळ होईल ! तर या दुसऱ्या ग्रंथांवर जे पूर्ण भाव ठेवून चालत असतील त्यांस नांव ठेवणें हें बरोबर नाही; कां कीं, त्यांचा त्यांवर जर पूर्ण विश्वास आहे, व हा विश्वास वैवलासारख्या ग्रंथावर ठेवल्यानेंही पूर्वोक्त फळ जर प्राप्त होत आहे, व त्यामुळेच तो विश्वास निंद्य होत नाही, तर आमच्या देशांत जे मोठमोठे मुमुक्षु होऊन गेले व त्यांनीं आध्यात्मिक ज्ञानावर जे सर्वमान्य ग्रंथ करून ठेवले त्यांचें अनुकरण केलें असतां तें मात्र निंदास्पद कां व्हावें ? अगदीं तान्ह्या मुलाच्या डोक्यावर पाद्रीसाहेबांनीं आपल्या पवित्र हातानें पाण्याचे चार थेंब टाकले ह्मणजे त्याचा नरकवास चुकून तें मोक्षास जाण्यास योग्य होतें हें मत जर अत्यंत समंजस होय, तर गंगेसारख्या महानदींत मज्जन केल्यानें पापक्षालन होतें हें मत कशांनें बरें वेडगळ झालें ? येशूनें वादळ शांत करून तो समुद्रावरून चालत गेला, व सरतेशेवटीं थडगें फोडून वर येऊन लोकांदेखत आकाशांत आपल्या बापाकडे गेला, हा जर पवित्र इतिहास, व त्यावर शंका काढणें हें अघोर पाप; तर सेतुबंधाची कथा किंवा तुकारामबाबांचें स्वर्गारोहण हें तरी कशावरून खोटें ? पवित्रशास्त्रांत खोटा भूगोल, खोटी जगदुत्पत्ति, खोटें पदार्थविज्ञान, वेडगळ मते, अप्रयोजक व बीभत्स कथा हें सर्व साहित्य भरपूर असूनही तें जर ईश्वरप्रणीतच आहे, तर पृथ्वीतील इतर सारे धर्मग्रंथ तरी मनुष्यकृतच होत यास तरी काय प्रमाण ?—तर याप्रमाणें आमच्या बिचाऱ्या निराश्रित धर्मांवर जे जे कोट्या करायास सरसावतात त्यांनीं जर शांत व निःपक्षपात बुद्धीनें विचार केला, तर त्यांस खर्चात आढळून येईल कीं, जे जे आक्षेप त्यांस येतील लोकांवर व त्यांच्या धर्मांवर आणतां येतील तेच आक्षेप, किंबहुना त्यांहूनही अधिक, परद्वीपस्थ लोकांवर व त्यांच्या धर्मांवर सहज घेतां येणार आहेत; यास्तव असल्या वादग्रस्त विषयावर उगाच हुजत घेत बसणें व एकमेकांच्या रिकाम्या कुटाळक्या करण्यांत कालक्षेप करणें यांत कांहीं जीव नाही. हें करण्यापेक्षां जो धर्म ज्यास जन्मतः प्राप्त झाला आहे, त्यासच अनुसरून त्यांतच सदाचरणाचा व परमार्थाचा जो मार्ग त्यास सांपडेल तो त्यानें स्वीकारला असतां कलहाचें तोंड मिटेल, अमूल्य कालाचा अपव्यय होणार नाही, व खरी धार्मिकताही जगांत वाढेल असें आह्मांस वाटतें.^१

१. जॉन्सन्च्या संभाषणांत एके ठिकाणीं वरच्यासारखाच रोख आला आहे. त्याच्या ओळखीच्या एका बाईनें इंग्लंडचा धर्म सोडून 'क्वेर्स' ह्मणून एक पंथ आहे तो स्वीकारला, तीं हकीकत तिची एक मैत्रीण† त्यास सांगत असतां तो अतिशय संतापला, व त्या धर्मांतर केलेल्या बाईवर त्यानें पुढील वर्षाव केला—

Johnson, (frowning very angrily,) "Madam, she is an odious wench. She could not have any proper conviction that it was her duty to change her religion, which is the most important of all subjects, and should be studied with all care, and with all the helps we can get. She knew no more of the church which she left, and that which she

† Mrs. Knowles.

'सम्पादक'

(पुढें चालू.)

महाजनो येन गतः स पंथाः ।

महाभारत—व्यासः.

अंक ४१-(१) प्रस्तुत अंकाचा विषय. (२) इंग्रजी राष्ट्राचे गुण जॉन्सन्च्या ठायीं प्रतिबिंबित होण्याचें कारण. (३) निश्चय. (४) अभिमान. (५) सद्यत्व. (६) धैर्य. (७) स्वकीयांविषयी व स्वदेशाविषयी प्रेम. (८) दोषांचा उल्लेख. (९) तुटकपणा. (१०) ग्रह.

१. प्रस्तुत चरित्राच्या आरंभो जो थोडा उपोद्घात केला आहे त्यांत *असे सांगितले होते कीं, इंग्रज लोकांचा स्वभाव व त्यांचे आचारविचार यांविषयी त्यापासून एतद्देशायांस माहिती होऊन, शिवाय लोकस्थितीच्या सादर्यामुळेही इकडील लोकांस स्वाहिताच्या बऱ्याच गोष्टी कळतील. आतां वरील दोन्ही प्रकारची माहिती काय काय होण्यासारखी आहे ती सांगतो.

२. सदरील उपोद्घातांत § असे लिहिले होते कीं, जॉन्सन् यास त्याच्या राष्ट्राचा प्रतिनिधिभूत मानला असतां चालणार आहे; ह्मणजे सामान्यतः इंग्रज लोकांचा स्वभाव जो आढळतो तो त्याचे ठायीं दिसत असे. अशा व्यक्ति प्रत्येक राष्ट्रांत असतातच; कां कीं मनुष्यास जन्मतः स्थलविशेषाचे संस्कार सहजच लागतात, आणि त्यांतून स्वदेशप्रीति बळकट असली व अन्य-देशीय संस्कार कधीच लागले नसले ह्मणजे मूळ प्रकृति जशीची तशीच कायम राहते. जॉन्सन्चा प्रकार असाच होता. इंग्लंडचा धर्म, इंग्लंडची राज्यव्यवस्था, इंग्रजी रिवाज, इंग्रजी विद्या वगैरे सर्व कांहीं अत्युत्तम असा त्याचा मूळपासून जो एकदां ग्रह होऊन गेला

embraced, than she did of the difference between the Copernican and Ptolemaick systems.....We ought not, without very strong conviction indeed, to desert the religion in which we have been educated. That is the religion given you, the religion in which it may be said Providence has placed you. If you live conscientiously in that religion, you may be safe. But error is dangerous indeed, if you err when you choose a religion for yourself." *Mrs. Knowles* "Must we then go by implicit faith?" *Johnson* "Why, Madam, the greatest part of our knowledge is implicit faith; and as to religion, have we heard all that a disciple of Confucius, all that a Mahometan, can say for himself?" He then rose again into passion, and attacked the young proselyte in the severest terms of reproach, so that both the ladies seemed to be much shocked. —*Boswell's Life*, Vol II page 225.

वरील वाक्यांचें मनन करण्यास आह्मी आमचीं ख्रिस्ती भावंडे 'ज्ञानोदय', 'सत्यदीपिका' आणि या देशाच्या पारलौकिक हितार्थ झटणारे जे मिशनरी लोक त्यांस फार फार शिफारस करतो!

१. "थोर पुरुष ज्या मार्गानें गेले तोच हिताचा मार्ग!"

* पृष्ठ ६७३ पाहा. § पृष्ठ ६७२ पाहा.

'सम्पादक'

होता तो शेवटपर्यंत हलला नाही. त्यांतून लंडन् शहराची तर त्यास अशी आवड असे कीं, तें सोडून इंग्लंडांतल्या इंग्लंडांतही देशावर फिरायाला जाणें सुद्धां त्यास आवडत नसे. आपल्या देशांतून बाहेर असा दोनदां मात्र तो पडला; एकदां स्कॉट्लंडास बॉस्वेलबरोबर गेला तें, आणि दुसऱ्यानें पॅरिस् शहरास थ्रेलच्या बरोबर गेला तें. यांत पहिली मुशाफरी त्याच्या स्वदेशांतिलच ह्मणायाची; दुसरी मात्र खरोखरी बाहेरची, पण तिचा जॉन्सन्नें सांगण्यासारखा कांहीं उपयोग करून घेतला नाही. 'गाड्याबरोबर नळ्याची यात्रा' या ह्मणीप्रमाणेंच सरासरी त्यानें प्रवास केला. आपला यजमान व यजमानीण जिकडे जिकडे गेलीं, व पॅरिस् शहरांतिल पाहण्यासारखीं स्थलें जीं जीं त्यांनीं पाहिलीं, तें मात्र सर्व यानें पाहिलें. त्याच्यासारख्या विद्वानानें व शोधकानें अशा प्रसंगीं जें औत्सुक्य प्रगट करायाचें व जीं जिज्ञासा त्यास वाटायची, तसा प्रकार त्याच्या त्या वेळच्या रोजनिशांत बिलकुल दृष्टीस पडत नाही. हें तर काय, पण जॉन्सन् तेथील लोकांशीं पुरता बोलला सुद्धां नाही. त्याला फ्रेंच् भाषा जरी समजत होती, तरी ती बोलण्याचा सराव नसल्यामुळे एतद्देशीय लोकांस तेवढी फुशारकी वाटेल व तेवढाच वर्चस्व ते आपणावर मिरवतील, या भयास्तव वरील प्रसंगच त्यानें मुळीं टाळले. असो; मग अशा व्यक्तीचे ठायीं स्वदेशजन्य सर्व संस्कार पूर्णपणें कां प्रतिबिंबित होणार नाहींत ?

३. आतां वरील गुण कोणकोणते ते सांगतां. एक तर निश्चय. निश्चय ह्मणजे जें एकदां करीन ह्मटलें तें केल्याखेरीज कधीं सोडायचें नाही. हा गुण प्रस्तुत चरित्रावरून व मागल्या अंकांत * सतत उद्योगाविषयीं जो मजकूर लिहिला आहे त्यावरून, प्रस्तुत ग्रंथकाराचे ठायीं किती पूर्ण होता हें तेव्हांच लक्षांत येणारें आहे. त्यांतून जॉन्सन्चा स्वभाव मूळचा आळशी व त्यांत मज्जारोगाची पीडा, शिवाय दारिद्र्य तर इतकें कीं जेमतेम करून एक एक दिवस पार पाडायचा; पण इतकें सर्व असतां असल्या विपत्तींतही ज्यानें पंचवीस वर्षे काढलीं, व कोणापुढेही दैन्य न दाखवतां किंवा कोणाची ताबेदारी न पतकरतां केवळ स्वकष्टानें इतकीं वर्षे आपलें व आपल्या माणसांचें पोषण केलें, त्याची शर्थ कोणास वाटणार नाही ? पंचवीस वर्षे एकसारखी खळ न पडतां लेखणी चालवणें,—मग लिहिण्यास मन लागो न लागो, प्रकृति बरोबर असो नसो, गृहसंबंधीं अडचणी असोत, दुःखें असोत, कांहींही असलें तरी लेखणीची गति थांबतां उपयोगीं नाही, आणि पुनः वर्त-

पृष्ठे ७४७-७५३ पाहा.

‘सम्पादक’

१. 'रॅब्लर्' चालवित असतां जॉन्सन्ची स्थिति कशी होई ही त्याच पुस्तकाच्या शेवटच्या अंकांतिल एका उल्लेखावरून दिसून येते:—

“He that condemns himself to compose on stated days will often bring to his task an attention dissipated, a memory embarrassed, an imagination overwhelmed, a mind distracted with anxieties, a body languishing with disease; he will labour on a barren topic, till it is too

(पुढें चालू)

मानपत्रांच्या सारख्या क्षणिक महत्त्वाच्या विषयावर लिहायाचें नसून अव्यया शब्दसमूहाचें परिगणन करून भाषेची एकंदर व्यवस्था करायाची, निबंधरचना करायाची, सर्वमान्य कवींच्या गुणदोषांचें विवेचन करायाचें,—ह्मणजे केवढें दुर्घट आहे हें सांगायास नको ! तर या गुणाचें वास्तव्य इंग्रजी राष्ट्रांत कितपत असेल याची कल्पना सदरील चरित्रावरून वाचकांनी करावी. वस्तुतः पाहतां आमच्या देशांत वराल लोकांचें प्रभुत्व होऊन प्रस्तुत चरित्र एतद्देशीय भाषेत लिहिण्याचा योग आला हेंच वरील गुणाचें थोडें प्रमाण आहे असें नाहीं. हा गुण त्यांचे ठायीं नसता तर आजपर्यंत शेंकडों बिकट प्रसंग जे त्यांच्यावर येऊन गुदरले तितक्यांतून पार पडून येथील आधिपत्य त्यांच्याकडे जातेंच ना ! याप्रमाणेंच अट्लंटिक महासागरांत दूर एका कोपऱ्यांत पडून राहिलेले जें बेट होतें,—कीं जें दोन हजार वर्षांपूर्वीं तर कोणास माहीतही नव्हतें, व हजार वर्षांपूर्वीं ज्यास जगांत कांहींच मानमान्यता नव्हती, तें आज जें वैभवाच्या शिखरास चढलें आहे व सारें जगही त्याच्या उलाढालीला पुरेसें न होऊन विद्या, कला, कौशल्य यांचें तें केवळ माहेरघर होऊन राहिलें आहे, हा तरी वरील अमोलिक गुणाचाच प्रभाव होय !

४. दुसरा गुण अभिमान. अभिमान ह्मणजे दुसऱ्याकडून झालेली अवज्ञा तिळमात्रही न खपून स्वतःच्या पराक्रमावरच सर्वथा अवलंबन करण्याविषयीची मनाची साहजिक वृत्ति. हा गुण वरच्याचाच अनुषंगी आहे, व वरच्याप्रमाणेच उन्नति होण्यास अत्यंत आवश्यक होय. जॉन्सनच्या अंगी हा कितपत वसत होता व तो कोणकोणत्या प्रसंगां पूर्णपणें प्रगट झाला, हें मागे * सांगितलेंच आहे. त्यास आपले ऐन उमेदीचे दिवस दारिद्र्यांत व कष्टांत जे काढावे लागले त्याचें तरी कारण वरील मनोवृत्तिच होय. तो घरांतून बाहेर पडल्यावर प्रथमतः ज्या शालाध्यक्षांच्या हाताखालीं कांहीं दिवस राहिला होता,† तेथेंच जर कुळुंगी कुत्र्याप्रमाणें नेहेमी पुढें पुढें नाचून तो आपल्या धन्याची सतत मनधरणी करता किंवा पुढें सेक्रेटरी ऑफ् स्टेट् ‡ साहेबांचा वशिला लागल्यावर त्यांच्या अनुसंधानानें जर राहता तर मध्यान्हकाळची भ्रांत मुळीं नाहींशी होऊन उलट्या ऐषभारामांतही तो राहता; पण जे जात्या तेजस्वी असतात त्यांस मोठ्या धनिकाची किंवा मोठ्या प्रभूचीही ताबेदारी पतकरत नसते. कुत्र्यानें आपल्या सुखाचें वर्णन केलें असतां शेवटीं त्याच्या गळ्याभोंवतालचा करकोंचा पाहून लांडगा जसा दचकला, व मागल्या पायीं तडक चालता झाला; त्याप्रमाणेंच परदास्यावर वृथापुष्ट होऊन पडण्यापेक्षां आपलें स्वातंत्र्य राहून जाडीभरडीच (? भाकरी

late to change it; or in the ardour of invention diffuse his thoughts into wild exuberance, which the pressing hour of publication cannot suffer judgment to examine or reduce."

* पृष्ठे ६७७ व ६९९-७०२ पाहा.

† पृष्ठ ६७७ पाहा.

‡ लॉर्ड् चेस्टरफील्ड्.

‘सम्पादक’

‘सम्पादक’

‘सम्पादक’

सं०) मिळते आहे तर तिजवरही महात्मे पुरुष संतुष्ट राहतात. तर जॉन्सन्ची याप्रमाणेच गोष्ट होती. तो पराकाष्ठेचा निःस्पृह असल्यामुळे व जात्या धीट असल्यामुळे थोरथोरांची मनधरणी करणे त्याच्या हातून होत नसे. हें तर काय, पण प्रसंग पडल्यास कोणी केवढाही मोठा असला तरी त्याची शोभा करतांना तो मागे पुढें पाहत नसे. शिवाय दुसरा चमत्कार असा की, दुसऱ्याकडे हात पसरण्याचा जसा त्यास कंटाळा, त्याप्रमाणेच दुसऱ्यास स्वतः आश्रय देण्याविषयी त्याची पराकाष्ठेची उत्कंठा असे. तो स्वकृष्ठावर मोठ्या पंचाइतीने निर्वाह करित असतां आपल्या इष्टमित्रांचा समाचार घेण्याविषयी नेहेमी तत्पर असे, व पुढें पुढें तर कित्येक निराश्रित मनुष्यांस त्यानें आपल्या घरीं बाळगलीं (लें ? सं०) असून त्यांची साऱ्या प्रकारची वर्दळही तो मोठ्या सहनशीलपणानें सोशी. असो; तर प्रस्तुत ग्रंथकारास व त्याच्या राष्ट्रस साधारण असणारा हा दुसरा गुण होय. इंग्रेज लोकांस स्वतःविषयी किती अभिमान आहे व स्वतंत्रतेस ते किती चाहतात, हें येथें विशेष फोड करून सांगायला पाहिजे असें नाही. इतर देशांप्रमाणेच त्यांच्यामध्ये हरएक प्रकरणीं परस्परांत मतभेद असतां, व निरंतर राज्यप्रकरणांत वगैरे निकरानें कलह चालले असतां, संकटसमयीं सर्वांनीं एक होणें व साऱ्या पृथ्वीभर उलाढाल चालली असतां स्वदेशाचें वारें न विसरणें, या दोन गोष्टींवरूनही यांच्या स्वाभिमानाचें स्वरूप क्रीणाच्याही लक्षांत येणारें आहे. शिवाय परराजाची गोष्ट तर दूरच, पण स्वराजाचाही जुलूम त्यांस सहन न होऊन त्यानीं एकाचा* शिरच्छेद केला व एकासऽ पळवून लावला, व राजाचे अधिकार आणतां आणतां त्यांनीं अगदीं संपुष्टांत आणून ठेवले आहेत आणि अमेरिकेंतील प्रजासत्ताक राज्याच्या खालोखाल स्वातंत्र्याचा झेंडा त्यांच्याच देशांत मिरवत असून थोरापासून तो लहानापर्यंत सर्वांस हवें तसें बोलण्याचालण्याची पूर्ण मोकळीक आहे हें जगद्विश्रुतच आहे.

५. तिसरा गुण सदयत्व. या गुणाच्या संबधानेही जॉन्सन्विषयी अनेक उल्लेख यापूर्वी केले आहेत. तो बाह्यतः जरी उग्र व उद्दाम दिसे, तरी त्याचें अंतःकरण अत्यंत दयाद्रं असे. 'परदुःखेन दुःखिता विरलाः' असें जें ह्मटलें आहे त्या कोटींतच तो येतो. कोणीही मनुष्य असला आणि त्यानें दुःखाक्रोश केला तर तो त्यास विलकुल सहन न होऊन तो यथाशक्ति त्याच्या संकटाचें निवारण करी. जे निराश्रित व दुबळे त्यांस त्याचें घर धर्मशाळेंसारखें असे, असें त्याच्या एका मित्रानें ह्मटलें आहे. तो स्वतः धेलच्या घरीं निरंतरच्या पाहुण्यासारखा राहत असतां त्याच्या घरांत कोणती मंडळी भरली असे व त्याच्या पेन्शन-

१. वरील गोष्ट केवळ इंग्लंडासच लागू आहे असें नाही. भर्तृहरांच्या 'शतकांतून व इतर कित्येक कवींच्या ग्रंथांतून राजसेवेचा सुडां किती निषेध केला आहे हें आमच्या संस्कृतज्ञ वाचकांस माहीत असेलच, 'पंचतंत्रांत व 'हितोपदेशांत तर एके ठिकाणीं दोघां कोल्ह्यांचा जो संवाद चालला आहे तो इंग्लंडांतल्या 'विहगु' आणि 'टोरी'च्या वादासारखाच होय !

* पहिला चार्ल्स (१६००-१६४९) याचा ३० जानेवारी रोजी शिरच्छेद करण्यांत आला. 'सम्पादक'

ऽ दुसरा चार्ल्स (१६३०-१६८५) हा १४ जून १६४५ रोजी नेस्बी (Naseby) च्या लढाईनंतर इंग्लंडांतून पळून गेला. 'सम्पादक'

बुर कोणाचा सतत निर्वाह चालला असे, हें यापूर्वी अनेक वेळां सांगितलेंच आहे. स्वतः इतका आळशी कीं बारा बारा, दोन दोन वाजेतोपर्यंत आंथरुणांतून हलायाचा नाही, पण छापखानेवाल्यानें सांगितलें पुरें, कीं जर आज मजकूर आला नाही, तर ठसे जुळणा- राची आजची मिळकत बुडून त्यास उपास काढावा लागेल, कीं स्वारी लागलीच उठून कामाला लागे. त्याचें नांव मोठें व त्यामुळें पुष्कळ मोठमोठ्या लोकांशीं त्याचा परिचय जडला असे, यास्तव आपल्या मित्रांस किंवा त्यांच्या तर्फेनें इतर मनुष्यांस तो शेंकडों वेळा शिफारसपत्रें देई; यांपैकीं पुष्कळ बॉस्वेलच्या 'चरित्रांत' आढळतात. असो; तर हाही गुण त्याच्या राष्ट्राचे ठायीं नांदणाऱ्यांपैकींच होय. हें ह्मणणें आमच्या विपन्न देशबंधूस कदाचित् व्याजोक्तीचें वाटेल, किंवा येथील राज्यकर्त्यांची खुशामत करण्याकरतां लिहिलें आहे असें वाटेल; पण तसें बिलकुल नाही. सदरील राष्ट्राची आमच्या देशांत जी वर्तणूक दृष्टीस पडते, तीस वरील गुणाचें नांव सर्वथा लावतां येणार नाही हें खरें; पण तिचीं कारणें पाहूं गेलें असतां निराळीच सांपडतील. तीं सर्वास सहज समजण्यासारखीं असल्यामुळें व येथें त्यांचें कारण नसल्यामुळें प्रस्तुत स्थलीं देत नाहीं. इतकेंच सांगणें बस आहे कीं, वरील लोकांचें आवरण त्यांच्या मूळ जागीं जर पाहिलें तर त्यांच्या एकंदर राज्यरीतीवरून, त्यांचीं शेंकडों धर्मार्थ कृत्यें जीं झपाट्यानें निरंतर चालू आहेत त्यांवरून, गुलामांच्या मुक्तार्थ त्यांनीं कोट्यवधि रुपये खर्चले, व हॉवर्ड, क्लार्क्सन्, फॉसेट् † यांच्यासारखे उदार पुरुष त्यांच्या देशांत निरंतर निपजत आहेत यावरून, वरील उल्लेखाची सार्थकता निःपक्षपात मनुष्यांच्या नजरेस आल्यावांचून राहणार नाहीं.

६. चवथा गुण धैर्य. धैर्य हें दोन प्रकारचें आहे; एक मानसिक व दुसरें शारीरिक. मानसिक धैर्य ह्मणजे जो एकदां संकल्प केला तो कितीही प्रत्यवाय आले तरी तडीस नेऊन पोचवणें, जें आपल्या मनास प्रमाणसिद्ध सत्य वाटलें तें बेधडक बोलून दाखवणें, लोकमताचें अंधपरंपरान्यायानें अनुसरण न करतां केवळ प्रांजलपणानें व स्वतंत्रबुद्धीनें तत्त्वशोध कर-ण्याचा यत्न करणें, इत्यादि होय. हें जॉन्सनच्या अंगीं कितपत होतें, हें यापूर्वी सांग-ण्यांत आलेंच आहे. आतां दुसरें जें शारीरिक धैर्य, ह्मणजे अंगधिष्टाईनें कोणावर चालून जाणें, प्रसंगीं न गडबडणें, हें प्रस्तुत ग्रंथकाराचे ठायीं होतें कीं नाहीं, याविषयीं त्याच्या 'चरित्रांत' दाखले आहेत. त्यांवरून पाहतां हाही गुण त्याच्या अंगीं पूर्ण होता असें ह्मणण्यास हरकत नाही. तो लष्करी खात्यांत कधींही शिरला नाही, — एकदां मात्र लंडनच्या शिवंदीत कांहीं दिवस राहून निशाण मारण्याचा वगैरे त्यानें थोडा अभ्यास केला होता, — तरी खऱ्या शिपायांचे गुण जे धैर्य व प्रसंगावधान ते त्याच्या अंगीं पुरतेपणीं होते. तो

† पृष्ठें ७२९ व ७३७ पाहा.

'सम्पादक'

§ John Howard (1726-1790); Thomas Clarkson (1760-1846); Henry Fawcett (1833-1884). पहिल्यानें तुरुंगांत सुधारणा घडवून आणण्यांत आयुष्य खर्चलें. याच प्रयत्नांत असतां रशियांत भयंकर ताप येऊन हा मेलला. दुसन्यानें गुलामांच्या उन्नती-करतां होणाऱ्या चळवळीस आयुष्य वाहिलें. तिसरा विख्यात अर्थशास्त्रज्ञ होता. 'सम्पादक'

अंगानें चांगला धडाकडा असून जोरदार असल्यामुळे मारामारीपर्यंत येऊन बेतली असतांही मागें घेत नसे, याविषयीं मागें * एक दोन उदाहरणें दिलीं आहेत. त्यांशिवाय बॉस्वेलच्या ग्रंथांत आणखी पुढील उल्लेख आहेत. एके समयीं मध्यरात्र उलटून जाऊन जॉन्सन् आपल्या नित्यक्रमाप्रमाणें जागत बसला असतां एकदम त्याच्या दारावर कोणी मोठ्याने ठोठावले. तें ऐकतांच शेकोटी ^१ डवचण्याचा दांडा हातांत होता, तोच घेऊन स्वारीनें दार उघडलें. पाहतो तो दार ठोठावणारे चोर नसून कॉलेजांतले दोघे स्नेही होते. मग त्यांच्या बरोबरच बाहेर पडून हिंड हिंड हिंडून व पुष्कळ हूडपणा करून प्रहर दिवसास बोवा बिन्हाडों आले. याप्रमाणेंच बॉस्वेल्वरोवर स्कॉट्लंडावर जी मुशाफरी केली, तींत अनेक वेळां समुद्रावर वादळ सुटून होडी डवघईस आली होती, व इंग्लंडांत तर दोघांचीही गच्छंती झाल्याचें वर्तमान सुद्धां पत्रांतून जाहीर झालें होतें; पण असल्या प्रसंगांही जॉन्सन् बिलकुल डगमगला नाहीं. बॉस्वेलनें भय प्रदर्शित केलें असतां त्यास तो उलटा रागें मात्र भरे. त्याच्या मित्रमंडळांत बोक्लार्क ह्याणून एक खानदानीचा गृहस्थ होता. तो आपल्या शेतवाडीच्या बंगल्यांत जाऊन राही, तेव्हां जॉन्सन् त्याच्या घरीं आतिथ्य अनुभवण्यास कधींमधीं जाई. अशा वेळचें आपल्या मित्राचें आचरण बोक्लार्क मंडळांत सांगे. तें हें कीं, त्याच्या दाराशीं भले जंगी कुत्रे पाळलेले असत; असें कीं, पटाईत चोरांसही त्यांची वचक वाटावी. पण जॉन्सन् त्यांस बिलकुल मोजीत नसे. एकदां तर दोघांची झोवी लागली असतां, तो त्यांच्या अंगांवर जलदीनें धांवत गेला; आणि दोघांच्या डोक्यांवर दोन ठुसे लगवून त्यानें त्यांस पळवून लावले. शेवटल्या क्लेशदायक दुखण्यांतही प्रस्तुत ग्रंथकारानें वरील धैर्यवृत्ति प्रगट केली. पोटांतलें पाणी काढण्याकरतां त्यानें अनेक वेळां शस्त्रप्रयोग करून घेतले. तशा वेळां खुद्द डॉक्टरही भीत; पण तो स्वतः बिलकुल कचरला नाहीं. तसाच त्याचा शेवटही अगदीं स्वस्थपणानें झाला. असो; तर हा गुणही जॉन्सन्च्या राष्ट्राचे ठायीं आढळणारा आहे. हा वर सांगितलेल्या दोन्ही प्रकारांनीं इंग्रज लोकांचे ठायीं कितपत वसत आहे याविषयीं त्यांचाच इतिहास काय पण साऱ्या जगाचा इतिहासही स्पष्टपणें सांगत आहे, असें ह्याणण्यास कांहीं हरकत नाहीं.

७. स्वकीयांविषयीं व स्वदेशाविषयीं प्रेम. ही वृत्तिही जॉन्सन्चे ठायीं बळकट असून त्याच्या देशबंधूंचे ठायीं तशीच आढळणारी आहे. स्वकीयांविषयीं प्रेम ह्याणजे आईबाप वगैरे वडील माणसांवर भक्ति, इष्टमित्रांविषयीं स्नेह वगैरे होय; व स्वदेशप्रीति ह्याणजे आपल्या राजाच्या ठायीं निष्ठा, धर्माविषयीं पूज्यबुद्धि, व सामान्यतः सर्व गोष्टींविषयीं योग्य अभिमान असणें हें होय. वरील निरनिराळ्या वृत्ति जॉन्सन्चे ठिकाणीं कसकशा होत्या हें यापूर्वीं अनेक वेळां सांगितलेंच आहे; आतां त्याच त्याच्या राष्ट्राच्या ठायीं आहेत कीं नाहीं (त ? सं०) याविषयीं मात्र लिहायचें. प्रथमतः स्वकीयांकडे ओढाहा प्रस्तुत राष्ट्रांत कितपत

* पृष्ठे ६७७-६८० पाहा.

१. इंग्लंडांत अतिशयित थंडी असल्यामुळे शेकोटी बहुधा बाराही महिने पेटलेली असते, क यास्तव तिजकरतां एक निराळी जागाच केलेली असते, हें वाचकांपैकीं बहुतेकांस माहीत असेलच.

असतो, याविषयी दुसरे मोठे प्रमाण नको;—‘home’, ‘hearth’ इत्यादि शब्दांत किती प्रेम सांठवले आहे, व इंग्रजी कवितेत वगैरे त्यांविषयींचे उल्लेख किती सहृदयत्वाचे असतात, यावरूनच वरील गोष्टीचा निकाल होणार आहे. तसेच कोणत्याही प्रख्यात मनुष्याचे चरित्र वाचले असता त्यांत बहुधा वरील प्रकारचा मजकूर सांपडेलच सांपडेल. कोणास आपल्या बापाची लाज वाढून त्याने त्यास भिक्षा मागायास लावले आहे, किंवा आईशी पशुवत् विनोद केला आहे, असे तर कोठेही सांपडणार नाही. त्याप्रमाणेच इंग्रज हे स्वभावतःच साहसी व उद्योगी असल्यामुळे त्यांचा पुष्कळ दिवसांपासून साऱ्या पृथ्वीवर व्याप चालू आहे. कोणी चिनांत आहेत, कोणी इराणांत आहेत, कोणी तुर्कस्थानांत आहेत; पण असाही प्रकार कोठे वाचण्यांत किंवा ऐकण्यांत येत नाही, की कोणी बहादर चिनांत गेल्याबरोबर चौलकर्म करवून सर्वभक्षक बनले, किंवा रूमशामच्या राज्यांत इमाम बनून घरी आल्याबरोबर आईपुढे गुडघे टेकून ‘अल्ला बिसमिल्ला अब्दुल् रहिमान्’ हा कुराणोक्त मंत्र पढायला लागले ! पण आमच्या येथील बड्या बड्या विद्वानांची स्थिति कशी आहे पाहा ! युनिव्हर्सिटीचे सोळा संस्कार पूर्ण झाल्याबरोबर जामानिमा करून आईवापांनीं एकदांचे समुद्रांत जहाज लोटावे, व सगळ्या लोकांसही मोठी आशा लागावी की, आजपर्यंत आमचे महामूर्ख पूर्वज अटक नदी धरून बसले, पण आतां बरीक ठीक झाले, आतां हिंदुस्थानाची सुधारणा झाल्याखेरीज खास राहत नाही,—याप्रमाणे सर्वतोमुख आशीर्वाद अनुभवीत आर्यजननीच्या वीरांनीं आपल्या भूमीचा तीर सोडावा. पुढे कांहीं थोडा काळ जाईपर्यंत आमच्या बहादरांसही वाटावे की, आपणांवर सर्वांची येवढी जी भिस्त आहे त्याप्रमाणे आपणांस कांहीं केले पाहिजे खरे. पण हे विचार सरासरी तांबड्या समुद्रापर्यंत ! तोंवर आईवापांचे ठिकाणीं प्रेम, लोणच्यापापडाविषयीं तिखटमीठ लावलेलीं पत्रे, व ज्या समुद्रांत आकाशांतील प्रभूनें मिसरी लोकांच्या राजास सहकुटुंब सहपरिवार बुडवले व आपल्या लाडक्या लेकरांस तेवढी खाशी कोरडी वाट दिली, त्याच्या पवित्रोदकानें नेत्र-

१. वरील पवित्रशास्त्रोक्त कथेवर रचलेली एक नकल * १३ व्या अंकांत दिली आहे ती आमच्या कित्येक वाचकांस आठवत असेलच. असल्या नकला इंग्रजी पुस्तकांतून येऊं लागल्या यावरून खिस्ती वाचकांची आस्तिक्यबुद्धि कितपत आहे याची कल्पना बरीच होणारी आहे !

* सदर नकल एका चित्रकाराच्या हुशारीसंबंधी आहे. तिचा सारांश असा. एका इंग्रज गृहस्थाच्या मनांत आपण बांधलेल्या देवळाच्या जिऱ्यांत धर्मपुस्तकांतील कांहीं वृत्तान्तांचे चित्र काढवावे असें येऊन त्यानें एका चित्रकारास ‘तांबड्या समुद्रांतून यहूदी लोक पार जाताहेत व मिसर देशचे लोक त्यांचा पाठलाग करताहेत’ या प्रसंगास अनुलक्षून चित्र काढण्यास सांगितले. पण चित्रकारानें ती भिंत झटकन् सगळीं येथून तेथून तांबड्या रंगानें सारवून दिली. धन्यानें तें पाहून विचारलें “हे रे काय ? चित्र झालें ह्मणतोस आणि येथें तर कांहींच दिसत नाही ? यहूदी लोक कोठे आहेत ?” चित्तारी ह्मणतो, “महाराज, ते तर गेले समुद्रपार निघून !”—“आणि मिसरी लोक ?”—“वाः महाराज ! ते तर समुद्रांत बुडून गेले !” ही गोष्ट बायबलाच्या ‘जुन्या करारां’तः

(पुढे चालू)

स्पर्श करून भगवद्गीतेचें पठन,—हे सर्व प्रकार एशिया खंडास सीमाभूत जो वरील पवित्र सागर त्याचें उल्लंघन होईपर्यंत. पण त्यांतून पार पडून सुधारलेल्या युरोपखंडाचें एकदां वारें लागलें, व तिकडील रागरंग, मजलशीचे प्रकार, व डंकन् रोडच्या सवाईचीं वेश्यामंदिरें यांत स्वान्या एकदां भडकल्या, ह्यणजे मग हिंदुस्थान कसला व विद्याभ्यास तरी कसला ! असें करतां करतां वर्षे सहा महिन्यांत विलायती संस्कारांचें आमच्या पांडित मंडळीवर असें जबरदस्त घुट बसून जातें कीं, मूळचें सर्व बदलून जाऊन ते पक्के इंग्रेज बनतात ! खरेंच, जर येथल्या येथेंच इंग्रेजांच्या नुस्त्या भाषेच्याच अल्पमात्र ज्ञानानें आमच्या पांडितांस स्वभाषा येईनाशी होते, आपले आचार सर्व वेडगळ वाटूं लागतात, व पूर्वीचे सर्व लोक सरसकट महामूर्ख भासूं लागतात; तर युरोपांत जाऊन वरील लोकांचें ऐश्वर्य पाहिल्यावर व त्यांच्या देशांतल्या अनेक मौजा जातीनें अनुभवल्यावर तर काय स्थिति होऊन जाईल वरें ? उघडच आहे कीं, जो येथून आगबोटीवर पाय ठेवण्यापूर्वीं नुसता यःकश्चित् हिंदु होता, तो कांहीं काळानें इंग्रेजी शिष्यांच्या हातची विजार, इंग्रेजी दुकानांतून घेतलेली टोपी, इंग्रेजी हवेने वाढलेली मजेदार दाढी, अशा सुधारलेल्या जिनसा घेऊन माघारा आला, व 'गाड्याबरोबर नळ्याची यात्रा' या न्यायानें ज्याच्या बरोबरचा लोणचेंपापडवाला ब्राह्मणही खासा बुटणेन बनून आला, त्यानें परत आल्यावर आपल्या आईबापांस ओळखलें व आपल्या इष्टमित्रांस क्षेमकुशल पुसलें, तर त्याची थोरवी ती काय मग राहिली ? येवढी महायात्रा केल्यानें जें पुण्य संग्रहीं पडलें, त्याचा वरच्यासारख्या हलक्या लोकांशीं व्यवहार केल्यानें खाडिशीं क्षय होऊन जाणार नाही काय ? असो; तेव्हां एकंदरीत मोठी जेमतेम करून इकडून जी कांहीं मंडळी विलायतेस पाठवण्यांत आली त्यांच्या वर्तनांत व तिकडून इकडे व चौदोंकडे जाणून घेवें देशबंधु जे आज शेंकडों वर्षे संचार करीत आहेत त्यांच्या वर्तनांत, जमीनअस्मानची तफावत नजरेस येते असें ह्यणण्यास हरकत नाही.

हा एक प्रकार झाला; दुसरा स्वदेशविषयक प्रीतीचा. हिचें स्वरूप वर जें सांगितलें आहे, त्यावरूनही लक्षांत येईलच. शिवाय हरएक गोष्टीच्या संबधानें इंग्रेज लोकांस आपल्या देशाचा अभिमान जो वाटतो; व कोणत्याही तऱ्हेचें दूषण त्यांस बिलकुल न खपून तें ऐकतांच त्यांची तळव्याची आग मस्तकाला जाऊन पोंचते, हेंही त्यांच्या स्वदेशभक्तीचेंच दर्शक होय. आतां ही भक्ति कधीं कधीं अत्युत्कट होऊन दुराग्रहापर्यंत जाऊन पोंचते, व त्यामुळें ती प्रशंसेस पात्र न होतां उलटी गर्हणीयही होते हें खरें आहे; पण कांहींही असलें तरी

प्रसिद्ध आहे. यहूदी लोकांचा पैगंबर मोसेस यानें त्यांस मिसर देशांतील कैदेतून सोडवून परत स्वदेशास आणलें. पण वाटेनें एक मोठा चमत्कार झाला. हे देवाचे लाडके लोक तांबड्या समुद्राशीं येऊन ठेपलें. तों पुढें वाट नाही, आणि मागून तर मिसर देशचे लोक त्यांच्या पाठीमागे लागलेले ! पण देवाची करणी ! तांबडा समुद्र तेव्हांच दुभंग होऊन त्यानें यहूदी लोकांस वाट दिली ! तें पाहून मिसरी लोकहि आंत शिरलें. पण समुद्र कसला लबाड ! त्यानें त्यांस वरेंचसें आंत येऊं दिलें, आणि—'समुद्रास्तृप्युन्तु !' अशाच गोष्टी नानासाहेब बंडवाल्याविषयीं गंगेच्या संबंधें ऐकिवांत आहेत.

आमच्या नवीन मंडळींत जी पूर्ण परमहंसता दृष्टीस पडते, कीं आपल्या देशाविषयीं कोणी कांहींही ह्मटलें तरी पूर्ण समाधानवृत्ति प्रगट करायची, किंबहुना स्वतः जितकीं अप्रयोजक दूषणे त्यावर ठेवायाला सांपडतील तितकीं अवश्य ठेवायाचीं, यापेक्षां वरील हेकटपणाही शंभर वाटेनें बरा. आतां या कलमाच्या आरंभीं इंग्रेज लोकांच्या राजनिष्ठेविषयीं व धर्मनिष्ठेविषयीं जें लिहिलें आहे त्यावर मात्र अंमळ स्पष्टीकरण केले पाहिजे. वरील उल्लेख कित्येकांस कदाचित् विलक्षण वाटेल. कां कीं यापूर्वीं अनेक वेळां ख्रिस्ती धर्माविषयीं आह्मी लिहिलें आहे कीं, त्याचें माहात्म्य दिवसांदिवस अगदीं कमी होत चाललें आहे, व इंग्लंडांतील राजकीय अंमलाविषयीं तर नुकतेंच वर लिहिण्यांत आलें आहे कीं, तो आतां अगदीं बेतावाताचा असून खरी सत्ता राजाच्या हातांत कांहींच उरली नाही. मग या दोन्ही गोष्टी जर खऱ्या आहेत, तर इंग्लिश राष्ट्रांत राजनिष्ठा व धर्मनिष्ठा आहेत हें कसें असा सहजच आक्षेप निघणार आहे. तर याचें उत्तर असें आहे कीं, वरील दोन्ही उल्लेख एकंदर राष्ट्राच्या संबंधाचे आहेत; ह्मणजे धर्मावर अश्रद्धा व लोकस्वतंत्रतेविषयीं प्रीति या दोन्ही वृत्ति सुशिक्षित लोकांचे ठायीं जरी आढळतात तरी अशा लोकांखेरीज बाकीचा जो एकंदर लोकसमुदाय त्याचे ठिकाणीं स्वदेशाच्या राजाच्या ठायीं प्रीति व स्वधर्मावर भाव हे पहिल्याप्रमाणेंच कायम आहेत ते आहेत. आतां विद्येचा फैलावा दिवसांदिवस होत चालल्यानें सर्वास आपापले हक्क व धर्मांतील तथ्य हीं अधिकाधिक कळूं लागलीं आहेत खरीं, तरी शुक्ल द्वितीयेस जसें चंद्राचें बिंब अंशतः मात्र प्रकाशित असून बाकीचा पुष्कळ भाग अंधकारग्रस्त असतो त्याप्रमाणेंच प्रस्तुत राष्ट्राची स्थिति आहे. यापुढें त्याची स्थिति उत्तरोत्तर सुधारत जाऊन कालेंकरून कदाचित् पौर्णिमेचा चकचकाट होईल, पण सध्यांची अवस्था पाहिली तर सज्ञान व अज्ञान लोकांचें प्रमाण सरासरी वर सांगितल्याइतकेंच आहे.

८. येथवर जॉन्सन् व त्याचे देशबंधु यांस साधारण असणाऱ्या गुणांचा निर्देश केला. आतां गुणांप्रमाणेंच दोषांचाही उल्लेख केला पाहिजे. व्यक्तिभूत मनुष्याचे ठायीं गुणदोष जसे साहचर्यानें नेहेमी आढळतातच, किंबहुना गुणांच्या अनुषंगानें दोष व दोषांच्या अनुषंगानें गुण राहावे असाही नियम या मनुष्यलोकांचे ठायीं आढळतो, त्याप्रमाणेंच राष्ट्रासही हा नियम लागू पडेल हें उघडच आहे. यास्तव यापुढें इंग्रेज लोकांचे ठायीं असणाऱ्या दोषांचें जें निरूपण करायचें तें विषयानुरोधानें सहज प्राप्त झाले आहे, हें सर्वांच्या लक्षांत येईलच. हें येथें विशेषेंकरून सांगण्याचें कारण इतकेंच कीं, वरच्यासारखा प्रसंग विषयानुरोधास्तव आजपर्यंत जेथें जेथें आला आहे तेथें तेथें आमच्या कित्येक सत्यनिष्ठ व ज्ञाननिष्ठ बंधूंचा असा समज होत आला आहे कीं, येथील राज्यकर्त्यांची निंदा करण्याची आह्मांस अतिशय प्रीति असल्यामुळें आह्मी तसें करण्यास प्रवृत्त झालों आहों. अशा समंजस लोकांची कानउघाडी यापूर्वींच नुकतीं* पुष्कळपणीं केली आहे; यास्तव पुनः येथें इतकेंच सांगणें बस आहे कीं, आमचे लेख कोणाच्याही तरफदारीनें लिहिलेले नसतात, काळ्यास काळा न्याय व गोऱ्यास गोरा न्याय ही व्यवस्था आमच्या घराची

* पृष्ठें ६४९-६५९ पाहा.

नाहीं. कोणत्याही पक्षाच्या संबधानें आमच्या बुद्धीस जें खरें वाटेल तें लिहिण्याचा आमचा मूळ संकल्प आहे. तो पाद्री साहेबांच्या पुढें गोंडा घोळायचा, अधिकाऱ्यांचें आर्जव करायचें; असा मुळांच नसल्यामुळें प्रस्तुत पुस्तकांतील मजकूर 'ज्ञानोदया'च्या ज्ञानमय लेखाहून व 'दीपिके'च्या सत्यरूप ज्योतीहून पुष्कळ वेळां अत्यंत भिन्न असतो यांत नवल तें कोणतें ? तेव्हां पुढें जें दोषनिरूपण करायचें आहे तें वरील गुणनिरूपणाप्रमाणेंच केवळ प्रांजलपणानें केलेलें आहे असें समजावें.

१. पूर्वी सांगितलेच आहे कीं, निश्चय व अभिमान हे गुण प्रस्तुत ग्रंथकाराच्या ठायीं असून त्याच्या राष्ट्रांतही ते तसेच आढळतात. या गुणांचे अनुषंगी दोष ह्मणजे तुसडेपणा व तुटकपणा हे होत. निःस्पृहपणानें वागण्याची व कोणाचीही गरज न बाळगतां स्वतःच्या हिंमतीवर नेहेमी राहण्याची ज्यास संवय लागून गेली असते त्याची प्रकृति सहजच तापट बनते. कोणाचेंही मिधें राहण्याची त्यास गरज न पडल्यामुळें तो अर्थात् कोणाशीही आर्जवानें राहत नाहीं, व त्यामुळें एकलकोंडेपणा व तिरसटपणा हे गुण त्यास जडतात. जॉन्सन्विषयी यासंबंधाचे उल्लेख पूर्वी[†] अनेकशः केलेच आहेत, कीं कोणी पदवीनें केवढाही थोर असला किंवा त्याचा कितीही परिचित असला तरी वेळ आली असतां त्याचा तामसपणा पूर्णपणें प्रगट होत असे; व एरवीं तो स्वभावानें पराकाष्ठेचा सज्जन असतांही या त्याच्या प्रकृतीस्तवच लोक त्याजपासून दूर राहत. इंग्रज लोकांचाही एकंदरीत पाहतां हाच स्वभाव आहे. त्यांचा देश साऱ्या युरोपापासून विलग असल्यामुळें बेपर्वाईपणा व तुटकपणा हे गुण त्यांच्या ठायीं जसे आढळतात तसे बहुधां कोणत्याही युरोपस्थ राष्ट्रांत आढळणार नाहींत. आतां हें खरें कीं, या वृत्तीच्या योगानेंही त्या देशाचें कांहीं अंशीं कल्याण झालें आहे; तरी कांहीं असलें तरी त्या दोषरूप होत यांत संशय नाहीं.

† पृष्ठें ७६२-७६४ पाहा.

§ पृष्ठें ७००-७०२ पाहा.

'सम्पादक'

'सम्पादक'

१. वर सांगितलेलें दूषण कित्येक राजनिष्ठ मंडळीस कदाचित् स्वकपोलकल्पित वाटेल, यास्तव त्यांच्या प्रत्ययार्थ तिकडचीं कांहीं प्रमाणें दाखल केलीं पाहिजेत. गोल्डस्मिथनें 'मुशाफर' या नांवाच्या काव्यांत आपण पाहिलेलीं युरोपांतील राज्यें मुख्य मुख्य वर्णिलीं आहेत, त्यांत स्वदेशा-विषयीं त्यानें लिहिलें आहे:—

“That Liberty, which Britons prize too high,
Keeps man from man, and breaks the scioal tie.
The self-dependent lordlings stand alone
All claims that bind and sweeten life unknown.”

आपल्या देशबंधूंचें वर्तन एका ओळींत त्यानें वर्णिले आहे:—

“Pride in their port, defiance in their eye!”

पण दूर कशाला ? खुद्द जॉन्सन्चाच अभिप्राय पाहा:—

(पुढें चालू.)

१०. पण वरच्याहूनही एक मोठा दोष पूर्वोक्त गुणांपासून उत्पन्न होणारा आहे; तो तसाच जॉन्सन् यास व एकंदर इंग्रेज लोकांस साधारणभूत आहे. हा कौणता, तर दुराग्रह होय. बॉस्वेल्ले 'चरित्र' समग्र वाचले असतां जॉन्सन्सारख्या थोर व पोक्त बुद्धीच्या मनुष्यासही हरएक विषयासंबंधी किती विलक्षण ग्रह जडलेले असत ते सर्व स्पष्ट दिसतात, व त्यांचा वाचकांस अतिशयित अचंबा वाटल्यावांचून राहत नाही. 'या ग्रहांपैकीच आपल्या देशाची सर्व प्रकारे स्तुति व परदेशांची बहुधां सर्व गोष्टींच्या संबधानें निंदा करण्याची जी त्याची प्रवृत्ति वरील ग्रंथांत भरपूर दृष्टीस पडते ती होय. एशियाखंडांतलि

"Though a stern trueborn *Englishman*, and fully prejudiced against all other nations, he had discernment enough to see, and candour enough to censure, the cold reserve too common among Englishmen towards strangers. "Sir" said he, "two men of any other nation who are shown into a room together, at a house where they are both visitors, will find some conversation. But two Englishmen will probably go each to a different window, and remain in obstinate silence. Sir, we as yet do not enough understand the common rights of humanity." —Boswell's *Life*.

१. "The characteristic peculiarity of his intellect was the union of great powers with low prejudices. If we judged of him by the best parts of his mind, we should place him almost as high as he was placed by the idolatry of Boswell; if by the worst parts of his mind, we should place him even below Boswell himself. Where he was not under the influence of some strange scruple, or some domineering passion, which prevented him from boldly and fairly investigating a subject, he was a wary and acute reasoner, a little too much inclined to scepticism, and a little too fond of paradox. No man was less likely to be imposed upon by fallacies in argument, or by exaggerated statements of fact. But if, while he was beating down sophisms and exposing false testimony, some childish prejudices, such as would excite laughter in a well-managed nursery, came across him he was smitten as if by enchantment. His mind dwindled away under the spell from gigantic elevation to dwarfish littleness. Those who had lately been admiring its amplitude and force were now as much astonished at its strange narrowness and feebleness as the fisherman in the Arabian tale, when he saw the Genie, whose stature had overshadowed the whole sea-coast, and whose might seemed equal to a contest with armies, contract himself to the dimensions of his small prison, and lie there the helpless slave of the charm of Solomon!"

—Macaulay.

दूर व अप्रसिद्ध राष्ट्रांची गोष्ट तर दूरच, पण फ्रान्स, स्कॉट्लंडासारखे जवळचे देश, व ग्रीक, रोमन यांसारखीं साऱ्या अर्वाचीन सुधारणेस मूलस्तंभभूत व जगत्प्रसिद्ध राष्ट्रे हींही प्रस्तुत महापंडितांच्या तडाक्यांतून सुटलीं नाहींत. सर्वांवर पाळीपाळीनें त्यांच्या वाक्शस्त्राचा तीव्र प्रहार झालेला आहेच. ग्रीक व रोमन लोकांविषयीं जॉन्सननें एकदां असें मत प्रदर्शित केलें कीं, ते सामान्यतः पाहतां रानटीच असावे; कां तर त्यांच्यांत छापखाने नसल्यामुळे ज्ञानप्रसार होण्याचें साधन त्यांस मुळींच अनुकूल नव्हतें. स्कॉच व फ्रेंच यांजविषयींही तो नेहेमी अत्यंत तिरस्कार प्रगट करीत असे. तो ह्मणे, या लोकांसारखे गलिच्छ लोक कोणतेही नसतील ! या भयंकर आरोपाचें कारण येवढेंच झालें कीं, तो पॅरिस शहरांत होता तेव्हां एका फ्रेंच चाकरास भुईवर थुंकून ती थुंकी बुटानें पुसून टाकतांना त्यानें पाहिलें; व तसेंच एडिंबरो शहरांत तो एका खाणावळींत उतरला असतां त्यानें साखर मागितली, ती एका चाकरानें हातांत आणून त्याच्यापुढें केली. या पाजीपणाच्या कृत्याचा जॉन्सनला त्या वेळेस इतका राग आला होता कीं, त्यास उचलून खिडकींतून खाली झुगारून द्यावा असें त्यास वाटलें ! ! फिनिशियन लोक प्राचीन काळीं मोठे नामांकित नाविक होते; व जेव्हां होकार्यत्राची माहिती नव्हती, व समुद्रांचे नकाशे वगैरे विलकुल साधन नव्हतें, अशा काळींही सगळ्या भूमध्यसमुद्रभर ते हिंडत व ब्रिटनसारख्या दूरदूरच्या बेटांशींही त्यांचा व्यवहार चालत असे, यावरून तर त्यांच्या नाविकज्ञानाचें व धाडसाचें अतिशयित आश्चर्य वाटतें ! पण अशा लोकांचीही प्रशंसा जॉन्सनच्या ज्ञानमय कर्णरंध्रांस दुःसह होई. एके प्रसंगीं त्यांच्या नाविकविद्येची कोणी वाखाणणी करीत असतां त्याचा उद्गार निघाला, “काय हो ! यांची ती काय मोठी तारीफ करतां ! कुत्रां नाहींत कां पोहत ?” चिनी लोक रानटी कां सुधारलेले याविषयीं एके प्रसंगीं गुरुशिष्यांचें खलबत चाललें असतां बॉस्वेल या बिचान्या प्राच्य राष्ट्रांची कड घेऊन ह्मणाला—“चिनी लोक ज्ञानसंपन्न आहेत.” गुरुनें लागलींच त्यांच्या डोळ्यांत अंजन घालून त्याचा दृग्भ्रम दूर केला—“खरें बोवा, भांडीं करण्याची विद्या त्यांस अवगत आहे खरी !” दुसऱ्या एका प्रसंगीं हिंदुस्थानांतील प्रसिद्ध सेनापति सर् एर कूट, ज्यानें नुकताच हैदरअल्लीचा पराभव करून मद्रास इलाखा बचावला होता, त्याच्या घरीं भोजनाचे वेळीं अरब लोकांची गोष्ट निघाली. कूटसाहेब नुकताच अरबस्थानांतून आला होता, यास्तव वाटेनें तद्देशीयांची स्थिति जी त्यास दृष्टीस पडली होती तिची तारीफ करून त्यांचें प्राच्यदेशप्रसिद्ध जें इमान व शौर्य त्यांचें तो वर्णन करीत होता. हें अर्थातच आमच्या पाश्चात्य पंडितशिरोमणींस न खपून त्यांनीं आपल्या आवडत्या देशबंधूंचा शह बिचान्या अरबांवर बिनदिक्कत ठेवून दिला ! पण हेंही सर्व जुन्या

१. वरील गोष्ट वाचून वाचकांस सहज तर्क होईल कीं, साखरेचा स्पर्शही जॉन्सनसारख्यास जर इतका अंमगळ वाटला, तर कढीचा भुर्का तर किती अपवित्र ठरेल कोण जाणे ! खरोखर, हिंदूंच्या रानटीपणाचें प्रमाण दुसरें कोणतेंही पाहायला नको ! !

२. “We went to Sir Elyre Coote's, at the governor's house and
(पुढें चालू.)

जगाविषयी झालें. नव्या जगांत इंग्रज लोकांनीच वसवलेलें एक मोठें राज्य 'आहे हें आमच्या वाचकांपैकी बहुतेकांस माहीत असेलच. हें राज्य जॉन्सन्च्या वेळेपर्यंत इंग्लंडच्या ताब्यांत होतें; पण त्याच्या हयातीच्या शेवटीं शेवटीं या वसाहतवाल्यांची व इंग्रजांची करांच्या बाबतींत कुरवुर होऊन होतां होतां युद्धप्रसंगावर येऊन बैतली. तरी वसाहतवाले न डगमगतां त्यांनीं मोठ्या शर्थेनें आपला बचाव करून इंग्लंडचा पराभव केला. ही गोष्ट जॉन्सन्च्या मरणाच्या आदल्या वर्षी घडून तेव्हांपासून युनैटेड स्टेट्स् (संयुक्त संस्थानें) या नांवाचें अमेरिकेंत नवेंच राज्य स्थापित झालें. स्वातंत्र्य व भरभराट या दोहोंच्या संबधानें पाहतां यासारखें राज्य आज साऱ्या भूमंडळावर नाहीं अशी त्याची सर्वत्र कीर्ति आहे, व वॉशिंग्टन्, फ्रँक्लिन् यांसारखे जगन्मान्य पुरुष प्रस्तुत ग्रंथकाराच्या वेळेसही स्वदेशास

found him a most gentlemanlike man. His lady is a very agreeable woman, with an uncommonly mild and sweet tone of voice. There was a pretty large company : Mr. Ferne, Major Brewse, and several officers. Sir Eyre had come from the East Indies by land, through the deserts of Arabia. He told us the Arabs could live five days without victuals, and subsist for three weeks on nothing else but the blood of their camels, who could lose so much of it as would suffice for that time, without being exhausted. He highly praised the virtue of the Arabs : their fidelity, if they undertook to conduct any person; and said they would sacrifice their lives rather than let him be robbed. Dr. Johnson, who is always for maintaining the superiority of civilized over uncivilized men, said, "Why, Sir, I can see no superior virtue in this. A serjeant and twelve men, who are my guard, will die rather than that I shall be robbed." Colonel Pennington of the 37th regiment, took up the argument with a good deal of spirit and ingenuity. *Pennington*. "But the soldiers are compelled to this, by fear of punishment." *Johnson*. "Well, Sir, the Arabs are compelled by the fear of infamy." *Pennington*. "The soldiers have the same fear of infamy, and the fear of punishment besides; so have less vitue; because they act voluntarily," Lady Coote observed very well, that it ought to be known if there was not among the Arabs some punishment for not being faithful on such occasions."

—*Tour to the Hebrides.*

§ Benjamin Franklin (1706-1790) प्रख्यात अमेरिकन् मुत्सद्दी व तत्त्वज्ञ. हा छापखान्यांत उमेदवार होता. याचें Poor Richard's Almanac प्रसिद्ध होताच याच्याकडे लोकांचें लक्ष वेधलें. पुढें त्यानें शास्त्रीय शोध सुरू केले. व विद्युद्वाहकत्वाचा शोध लावला. तो दहा वर्षे जनरल् असेंब्लीचा सभासद असून पुढें अठरा वर्षे आपल्या संस्थानाचा एजंट म्हणून इंग्लंडांत राहिला. अमेरिकेला परत आल्यावर संयुक्त संस्थानांची राज्यघटना तयार करण्याचे कामीं यानें बरीच खटपट केली.

'सम्पादक'

भूषित करीत होते. पण काहीं नाही; एक राज्यनिष्ठेचें तच्च जॉन्सन्च्या हृदयांत पूर्ण विंबून गेलें असल्यामुळें न्याय्य पक्षाविषयीं अभिमान, गुणिजनाविषयीं पूज्यबुद्धि वगैरे सर्व वृत्ति त्याचे ठायीं एका क्षणांत लीन होऊन गेल्या. त्यानें आपल्या लेखणीचेही सामर्थ्य वरील राज्यक्रांतीच्या प्रसंगीं अन्यायाच्या तर्फेनेच प्रगट केलें हें मागें* सांगितलेंच आहे. असो; तर या अमेरिकन् लोकांविषयींही जॉन्सन्च्या ठिकाणीं जवरदस्त दुराग्रह नांदत असे. इंग्लंडचे वर्चस्व चोहोकडे गाजत असतां यांनीं मात्र त्याचें नाक खालीं केलें, हें त्यास विलकुल न खपून तो त्यांच्यावर नेहेमी दांत ओंठ खात असे. 'त्यांस जाळून पोळून टाकलें पाहिजे,' 'एका मृत्यूच्या शिक्षेखेरीज बाकी कोणतीही सजा जी आह्मी त्यांस देऊं तिजबद्दल त्यांनीं आमचे उपकार मोजले पाहिजेत' अशा तऱ्हेचीं भयंकर व क्रूरतेचीं वाक्यें त्याच्या तोंडून वरील लोकांविषयीं नेहेमी ऐकूं येत. 'अमेरिकन्' हें नुस्तें नांव काढल्याबरोबर तो रागानें खवळून जाऊन वेडा होई. एके प्रसंगीं त्यानें असें वोलून दाखवलें कीं, 'साऱ्या जगास मी मित्रासमान लेखतो, एका अमेरिकनास मात्र नाही.' असो; तेव्हां वरील सर्व उदाहरणांवरून आमच्या वाचकांच्या सहज लक्षांत येईल कीं, जॉन्सन्च्या मते प्रशंसनीय तेवढे सर्व गुण त्याच्या राष्ट्राचे ठायीं असून सारें अज्ञान, मूर्खत्व, दुष्टत्व काय तें इतर राष्ट्रांत पाहून घ्यावें !

आतां वर जो विशेषतः एका व्यक्तीविषयीं उल्लेख केला तो सामान्यतः सर्व राष्ट्रांचे ठिकाणींही कोणत्या प्रकारें आढळतो तें सांगणें अवश्य होय, व पूर्वक्रमास अनुसरून ह्याटलें ह्मणजे तसें केलेंही पाहिजे. पण प्रस्तुत स्थलीं तसें करणें इष्ट दिसत नाही. कां कीं, एक तर यापूर्वीं अनेक स्थलीं प्रकृत विषयावर उल्लेख केलेलेच आहेत. यास्तव ते येथें पुनरुक्त होणारे आहेत. पण याहून मोठें सबळ कारण ह्याटलें ह्मणजे हें होय कीं, तसें केल्यानें आमच्या विद्यालयसंपादित ज्ञानाचा अपव्यय होणारा आहे. आमच्या मूढ देशबंधूस सन्मार्गी दाखवण्याची ज्यांनीं परम दीक्षा धारण केली आहे अशा कित्येक ज्ञानमूर्तींचा असा अभिप्राय अनेक वेळां प्रगट झालेला आहे कीं, सरकारानें श्रमाचा व अर्थाचा येवढा व्यय करून ज्ञानांजनशलाकेनें एतद्देशीयांची दृष्टि स्वच्छ जी केली ती येवढ्याकरतां कीं, त्यांनीं आपले दोन्ही डोळे साफ उघडून न पाहतां एक नेहेमी मिळून ठेवला पाहिजे. हा मिटायाचा डोळा दोषदर्शनाचा होय. याचा उपयोग पाहिजे तर आपल्या स्वदेशांतलिं हरएक प्रकरणीं छिद्रे बाहेर काढून तीं 'ज्ञान' व 'सत्य' या नांवांनीं साऱ्या जगास प्रकट करण्यांत खुशाल करावा; तसें करण्यांत पुण्यसंग्रह आहे, व देशाचें अपरिमित कल्याण आहे. पण हीच दुर्बीण युरोपाकडे व विशेषेंकरून त्यांतील एका वेटाकडे लावण्याचा मात्र आह्मांला विलकुल अकत्यार नाही. तिकडे दृष्टि फेंकायाची असेल तर दुर्बीण उलटी करून थोरलें भिंग पुढें सरसावलें पाहिजे. तसें केलें असतां सहजच तिकडे मेघमंडळास भेदून गेलेले पर्वत, समुद्र-प्राय अफाट नद्या, नाना धान्यसमुदायांनीं सतत आच्छादित असणारा भूपृष्ठभाग, इत्यादि

* पृष्ठें ७२५-७२६ पाहा.

वैभव दृष्टिगोचर होणार आहे ! असो; तर आमच्या सन्मान्य सदर्या बंधूंच्या वरील उप-देशास मान देऊन आमच्या देशावर राज्य करणाऱ्या राष्ट्राच्या संबधानें वर जें लिहिणें जरूर होतें तें येथें लिहित नाहीं. आह्मांस मेहेरबानीनें दिलेल्या विद्याधनाचें खरें चीज जर जॉन्सन्च्या देशबंधूंचा स्तव केल्यानेंच होणार आहे, तर तसेंच कां होईना ? माजी बादशाही अमलांत जसें 'हां जी, जी हां' या शब्दांचें माहात्म्य असे, व रुमच्या बादशाहांपुढें जसा देवतांप्रमाणें धूपही जळत असे, तशीच जर या वर्षापासून सुरु झालेल्या सुधारलेल्या बादशाहीचीही स्थिति असेल, तर आपलें तरी काय जातें 'दीपिका' ओवाळायाला व 'उद्योऽस्तु' झणायाला ! उगान्व विनाकारण लांबलचक मजकूर लिहून 'हत्ती' महाराजांस आपला शुंडादंड उचलण्याचा प्रसंग आणा, किंवा त्यांच्या पुच्छावलंब करणाऱ्या आमच्या देशबंधूस व त्यांच्या धर्मबंधूस राजनिष्ठेनिमित्त दौतींत लेखणी बुडवायास लावा, यांत गौज ती कोणती ?

असो; येथवर आरंभी सांगितलेलें जें प्रस्तुत ग्रंथकाराचें व त्याच्या राष्ट्राचें सादृश्य त्याचें निरूपण केलें. यापुढचा राहिलेला भाग आतां सरतेशेवटच्या अंकांत येईल.

कीं तोडिला तरु फुटे अणखी भरानें
तो क्षीणही विधु महोन्नति घे क्रमानें ॥ नीतिशतक-वासन.

अंक ४३-(१) प्रकृत अंकाचा विषय. (२) लोकस्थितीचें द्विविध सादृश्य. (३) जॉन्सन्च्या वेळीं लोकभाषेची व विद्येची स्थिति. (४) महाराष्ट्र-भाषा; कौश व व्याकरण. (५) निबंधादि रचनापद्धति, (६) या सादृश्यावरून ध्यावयाचा बोध. (७) दुसरें राज्यपद्धतीचें सादृश्य.

१. मूळ उपोद्घातांत सांगिल्यांपैकी एक सदर मात्र आतां उलगडायचें राहिलें आहे; बाकी मूळ संकल्पाप्रमाणें सारें विवरण झालें. हें सदर लोकस्थितीचें सादृश्य होय. जॉन्सन्च्या वेळेस इंग्लंडांतली स्थिति जी होती ती सांप्रतच्या या देशांतली स्थितीला बऱ्याच अंशीं मिळते; यास्तव दोहोंचें विवरण करून परस्पर तुलना केली असतां एतद्देशीयांस बरीच माहिती होऊन कांहीं उपयोगाच्या गोष्टीही कळणार आहेत.

२. हें सादृश्य दोन प्रकारचें आहे; एक विद्येच्या संबधाचें व दुसरें लोकस्थितीच्या संबधाचें. पहिलें सादृश्य असें कीं, जॉन्सन्च्या वेळीं इंग्रजी भाषेची स्थिति हल्लींच्या महाराष्ट्र-भाषेप्रमाणेंच कित्येक अंशीं असून वाचकांच्या अंगांही इकडच्या इतकीच अभिज्ञता व रसिकता होती. लोकस्थिति पाहिली, तर इकडूनही सरकार व प्रजा यांची अधिकाराच्या संबधानें परस्पर स्पर्धा लागली असल्यामुळे हल्लींचा येथील प्रकार तिकडे पुष्कळ दृष्टीस पडत होता. असो; तर आतां दोहोंचें अनुक्रमानें निरूपण करतो.

३. जॉन्सन्चे मागिल चरित्र समग्र वाचून आधुनिक महाराष्ट्र-भाषेचे व तत्कालीन इंग्रजी भाषेचे बरेच सादृश्य शोधक वाचकांच्या लक्षांत येऊन चुकले असेल. आलीकडे दहा वीस वर्षांत इकडे ज्याप्रमाणे देशभाषेची सुधारणा करण्याकडे विद्वानांचे लक्ष लागले आहे, त्याप्रमाणेच तिकडेही जॉन्सन्च्या वेळेच्या सुमारास इंग्रजी भाषेस परिपक्वता आणण्या-विषयी विद्वज्जनांचे परिश्रम चालू झाले होते. प्रथमतः जॉन्सन्च्या 'कोशा'विषयी विचार केला असता घ्यानांत येईल की, त्याच्या वेळेपर्यंत भाषेचे नियमनही झाले नव्हते. ज्याला जसे वाटेल तसे तो लिहित असे. लेखनपद्धति, उच्चार व शब्दप्रयोग याविषयी तादृश निर्बंध नव्हता. याप्रमाणेच निबंध, कादंबरी व चरित्र यांचा प्रघातही प्रस्तुत पंडिताच्या वेळेपासूनच विशेष पडला. 'स्पेक्टेटर्' व 'रँब्लर्' यांची लोकमान्यता पाहून त्यांच्या घाटणावर अनेक ग्रंथकारांनी निबंधावलि रचल्या. या जरी बहुतेक लवकरच लयास गेल्या, तरी प्रस्तुत शतकाच्या आरंभी निबंधरचनेचा त्रैमासिक पुस्तकांच्या रूपाने जो नवा प्रकार सुरू झाला त्यास त्या कारणीभूत झाल्या हे मागे* एके निबंधांत सांगितलेच आहे. कादंबऱ्यांचा प्रघातही जॉन्सन्च्या वेळेस सुरू होऊन रिचर्ड्सन्, फील्डिंग, † स्मॉलेट्. ‡ वगैरे नामांकित

१. जॉन्सन्ने इंग्रजी भाषेचे सुकाणू हाती धरून तिचे नियमन करण्यापूर्वी तीत काय काय घोंटाळा होता तो त्याच्या कोशाच्या प्रस्तावनेवरून तर कळणारच आहे; पण पुढील उताऱ्या-वरूनही त्याचे स्वरूप वाचकांस थोडक्यांत कळेल. हा उतारा 'रँब्लर्'च्या शेवटच्या अंकातील होय. ही निबंधावलि वरील कांश चालत असतांच सुरू होऊन शेवटास गेली हे वाचकांस कळलेच आहे—

“Whatever shall be the final sentence of mankind, I have at least endeavoured to deserve their kindness. I have laboured to refine our language to grammatical purity, and to clear it from colloquial barbarisms, licentious idioms, and irregular combinations. Something, perhaps, I have added to the elegance of its construction, and something to the harmony of its cadence. When common words were less pleasing to the ear, or less distinct in their signification, I have familiarised the terms of philosophy, by applying them to popular ideas, but have rarely admitted any word not authorised by former writers; for I believe that whoever knows the English tongue in its present extent, will be able to express his thoughts without further help from other nations.”

* अंक २८ वा, पृष्ठे ५६४-५६५ पाहा.

‘सम्पादक’

‡ Henry Fielding (1707-1754) व Sarah Fielding (1710-1768) ही दोघे बहीणभावंडे कादंबरीलेखनाचा व्यवसाय करीत. साऱ्हाला आपल्या बुद्धिमत्तेचा फार अभिमान वाटे. David Simple (1744), The Governess व The Countess of Dellwyn या तिच्या मुख्य कादंबऱ्या असून शिवाय झीनोफन्च्या Memorabilia व Apologia या ग्रंथांचेहि तिने भाषांतर केले आहे.

(पुढे चालू. स्मॉलेट् ही टीप पुढील पानावर पाहा.)

कादंबरीकार उदयास आले. जॉन्सन् व गोल्डस्मिथ् यांनीही एक एक कादंबरी† रचली ती सर्वप्रसिद्धच आहे. हाही प्रकार वरील निबंधाप्रमाणेच या शतकांत वृद्धिंगत होऊन स्कॉट्,§

हेन्री फील्डिंग्चे प्राथमिक शिक्षण एका खासगी शिक्षकापार्शी झाल्यावर त्याला ईटन् (Eton) येथे अध्ययनार्थ पाठविले. परंतु Lyme Regis येथील एका इस्टेटवाल्या गृहस्थाची वारस असलेल्या एका तरुण कुमारिकेच्या प्रेमपाशांत स्वारी सांपडली. पुढे त्यास Leyden येथे कायद्याचा अभ्यास करण्यास पाठविण्यांत आले. परंतु त्याच्या उधळ्या बापाने द्वितीय विवाह केल्यामुळे त्याला त्याजकडून मिळणारी आर्थिक मदत बंद झाली. तेव्हां लंडन्ला जाऊन हा नाटकें व फार्स लिहून उपजीविका करूं लागला. Tom Thumb येवढे एकच त्याच्या सुमारे वीस नाटकांत टिकून राहिले. १७३५ साली त्याचे लग्न झाले. त्याने बरेच दिवस आपल्या जन्मस्थानी सहकुटुंब चैनीत घालविले. पण वर्षअखेर बायकोकडून मिळालेले १५०० पौंड खलास झाल्यामुळे लंडन्ला जाऊन हा पुनः नाटकें लिहू लागला. त्याने एका नाटकांत वॉल्पोलवर खूप जोराचा हल्ला केल्यामुळे १७३७ साली Licensing Act पास झाला व लॉर्ड् चेंबर्लेन्च्या परवानगीखेरीज नाटकें छापण्यास बंदी झाली. तेव्हां कायद्याचा अभ्यास करून तो १७४० साली वकील झाला. रिचर्ड्स्नची पॅमेला कादंबरी याच साली वाचतांच त्यालाहि स्फूर्ति झाली, व याचा परिणाम म्हणजे Joseph Andrews ही त्याची पहिली कादंबरी १७४२ साली प्रसिद्ध झाली. १७५१ साली Amelia ही दुसरी कादंबरी प्रसिद्ध झाली. तथापि याचा सर्वोत्कृष्ट ग्रंथ म्हणजे The History of Tom Jones, a Foundling (1749) हा होय. 'सम्पादक'

|| Tobias George Smollett (1721-1771) ग्लासगो येथे शिक्षण झाल्यावर आपले शोकपर्यवसायि नाटक (The Regicide) रंगभूमीवर आणण्याकरतां १७३९ साली तो लंडन्ला गेला. पण त्यास या कामी यश न आल्यामुळे निराश होऊन एका जहाजावरील शस्त्रवैद्याकडे त्याने नौकरी धरली व परत आल्यावर स्वतःच वैद्यकीचा धंदा सुरू केला; पण याहि कामी त्याला यश मिळाले नाही. तेव्हां त्याने वाङ्मयसेवेला वाहून घेतले. Roderick Random (1748), The History of an Atom (1749), Peregrine Pickle (1751), Ferdinand, Count Fathom (1753), Sir Lancelot Greaves (1766) व त्याची सर्वोत्कृष्ट कादंबरी Humphrey Clinker (1770), हे त्याचे ग्रंथ होत. शिवाय त्याने व्हॉल्टेअरचेहि भाषांतर केले आहे. हा वारंवार सार्वजनिक भांडणांत पडे व टीकापर लेख लिही. एका प्रसंगी त्याची टीका बेअब्रूकारक ठरून त्याला दंड व शिक्षाहि झाली होती. 'सम्पादक'

† रासेलस् (Rasselas) व व्हिकार् ऑफ् वेकफील्ड् (The Vicar of Wakefield).

'सम्पादक'

§ Sir Walter Scott (1771-1832) प्रख्यात ब्रिटिश कादंबरीकार व कवि. याने प्रथम कायद्याचा अभ्यास करून धंदाहि सुरू केला होता. पण १८०२ साली Minstrelsy of the Scottish Border हे काव्य त्याने लिहिले व वाङ्मयक्षेत्रांत प्रवेश केला. पुढे लागोपाठ त्याची The Lay of the Last Minstrel, Marmion, The Lady of the Lake, Rokeby वगैरे काव्ये प्रसिद्ध झाली. १८१४ साली त्याने आपला मोर्चा कादंबरीच्या क्षेत्राकडे वळविला व 'Waverley' कादंबरी प्रसिद्ध होतांच लोकांचे लक्ष तिजकडे वेधले. पण 'Waverley' कादंबरी त्याने निनांवीच प्रसिद्ध केली होती. 'The Great Unknown' असे लेखकाचे नांव प्रसिद्ध झाले होते. Guy Mannering, The Antiquary, Old Mortality, (पुढे चालू.)

डिकन्स §, लिटन †, यांच्यासारखे जगत्प्रसिद्ध कादंबरीकार निपजले, व आपल्या देश-भाषेस आपल्या अमोलिक ग्रंथांनी त्यांनी भूषित केले. तिसरा चरित्ररचनेचा प्रकार; हा तर जॉनसननेच चांगल्या उत्कर्षास आणला हे त्याच्या 'कविचरित्रा' विषयी निरूपण करतांना सांगितलेच आहे. याप्रमाणेच इंग्रजी भाषेत इतिहासग्रंथांचीही प्रवृत्ति वरील काळापासूनच

Rob Roy, Heart of Midlothian वगैरे कादंबऱ्या प्रसिद्ध होईपर्यंत स्कॉट लेखक आहे हे गौप्य फुटले नाही. हा 'मोठा अज्ञात' कोण याबद्दल सर्वत्र खल सुरू होऊन मोठी खळबळ उडून गेली. स्कॉटने आपल्या लेखणीवर खूप पैसा मिळवून १८१२ साली Abbotsford नांवाचा प्रचंड वाडा बांधला. १८२० साली त्यास सरदारहि करण्यांत आले. पण लवकरच नशिवाचे गाडे उलटले व त्याच्या प्रकाशकांचे दिवाळे निघून १८२५ साली त्याच्यावर सुमारे दीड लाख पाँड कर्जाचा बोजा बसला. तशांतच त्याची प्रिय पत्नीहि वारली. पण स्कॉटने प्रतिकूल परिस्थितींतच आपली विलक्षण धीरोदात्तता प्रगट केली व पांच वर्षांत अविश्रांत खटपट करून लेखणीच्या जोरावर निमं कर्ज फेडले. व मृत्यूपूर्वी बाकीचेहि कर्ज देऊन टाकून आपली Abbotsford येथील इस्टेट त्याने पुनः विकत घेतली. लेखणीच्या जोरावर इतका पैसा मिळविल्याचे असले उदाहरण वाङ्मयक्षेत्रांत दुसरे आढळणे अशक्य आहे. Waverley Novels शिवाय Tales of a Grand father, Life of Napoleon हे स्कॉटचे आणखी ग्रंथ होत.

‘सम्पादक’

§ Charles Dickens (1812-1870) एकोणिसाव्या शतकातील अत्यंत लोकप्रिय कादंबरीकार. पिक्विक पेपर्स (Pickwick Papers) च्या प्रकाशनापासून तो मृत्यूपर्यंतच्या तीस वर्षांत त्याने कादंबऱ्यांचा नुसता पाऊस पाडला. तथापि इतक्या झपाट्याने लिहिल्या तरी त्या नरिस उतरल्या नाहीत हे लक्षांत ठेवण्यासारखे आहे. याचे शिक्षण नियमितपणे झाले नाही. आयुष्याच्या आरंभी याला फार कष्ट सोसावे लागले. या परिस्थितीचे चित्र त्याच्या David Copperfield कादंबरीच्या आरंभी आढळते. हा १८३५ च्या सुमारास पार्लमेंटांत रिपोर्टर हाता. Sketches by Boz (1836), Pickwick Papers (1837-39), Oliver Twist, The Tale of two Cities, David Copperfield (1849-50), Hard Times (1854), Great Expectations (1860-61) वगैरे याचे प्रमुख ग्रंथ होत. ‘सम्पादक’

† Edward Bulwer Lytton, 1st. Lord (1803-73) विख्यात मुत्सद्दी, कादंबरीकार व नाटककर्ता. अगदी अल्पवयांत याने लेखन सुरू केले. Ismael and other Poems चे प्रकाशन १८२० साली झाले. रोसिना व्हीलर नामक आयारिश सुंदरीशी याचा १८२५ साली विवाह झाला. त्यामुळे आईशी तंटा होऊन त्याचा उत्पन्नावरचा हक्क नाहीसा झाला आणि त्याला वाङ्मयसेवा करणे भाग पडले. लग्नहि दुर्दैवाचे ठरून १८३६ त काडीमोड झाली. पण या अकरा वर्षांत त्याने फारच मोठ्या प्रमाणावर वाङ्मयसेवा केली. Falkland, Pelham, The Pilgrims of the Rhine, Last Days of Pompeii, Rienzi, Last of the Barons, Harold, या याच्या प्रमुख कादंबऱ्या. १८३१ त लिबरल पक्षाचा ह्यून तो पार्लमेंटांत शिरला पण त्याचा कल हळू हळू काँझर्व्हेटिव्हिझमकडे होऊ लागला. १८५८-५९ मध्ये तो क्लोनियल सेक्रेटरी झाला. नाट्यक्षेत्रातील याची कामगिरी म्हणजे The Lady of Lyons, Richlieu, Money ही तीन अद्याप लोकप्रिय असलेली नाटके. याचा लेखनव्यवसाय आमरण चालू होता. याचे साठांवर ग्रंथ आहेत.

‘सम्पादक’

पडून ह्यूम, राबर्ट्सन् ॥, गिवन्, वगैरे ग्रंथकार प्रसिद्धीस आले हेही यापूर्वी एका निबंधांत* सविस्तर सांगण्यांत आलेच आहे.

४. आतां इकडे महाराष्ट्रभाषेची स्थिति पाहा. या भाषेची पूर्वीची स्थिति कशी होती, व आलीकडे पंचवीस तीस वर्षांत तीस कोणकोणते संस्कार घडले, याविषयी यापूर्वी अनेक वेळीं प्रसंगवशात् उल्लेख केलेलेच आहेत. यास्तव प्रकृत स्थली दोन गोष्टींच्या संबधानें मात्र लिहितों. ह्यणजे पुरे. भाषेचें नियमन होण्यास दोन मोठीं साधनें लागतात; एक कोश व दुसरें व्याकरण. कोशाच्या योगानें तींतील शब्दसमुदाय निश्चित होऊन तिचा लेखनप्रकार, वर्णोच्चार व व्युत्पत्ति हीं ठरून जातात. तसेंच व्याकरणानें तिचे नियम ठरून जाऊन शुद्धाशुद्धतेविषयीं निर्वेध होतो. हीं दोन्ही साधनें मराठीस अनुकूल आहेत हें सर्वास माहित आहेच. कोश ह्याटले ह्यणजे शास्त्रीमंडळीनें केलेला मराठी कोश, आणि मोलस्वर्थ व कॅंडी यांनीं रचलेले मराठी व इंग्रजी कोश, हे होतः व व्याकरण तर रा० ब० दादोबा पांडुरंग यांचें सर्वप्रसिद्धच आहे. आतां पहिला मराठी कोश सध्यां मुळींच प्रसिद्ध नसून कोठें आहे तो जुन्या पुस्तकालयांतून वगैरे लोळत पडलेला आढळतो, व त्याचा संक्षेप कांहीं वर्षांपूर्वी छापला गेला त्याचीही अवस्था मूळ कोशाप्रमाणेंच आहे; तसेंच दुसरा व तिसरा कोश हे इंग्रजी भाषेंत असल्यामुळें ती भाषा ज्यांस चांगली समजते त्यांसच त्यांचा उपयोग, व शिवाय त्यांची किंमत भारी असल्यामुळें त्यांचा सार्वजनिक प्रचार होणेंही दुरापास्त; त्याप्रमाणेंच दादोकृत व्याकरणाच्या योगानें भाषेस जरी पुष्कळ साहाय्य झालें तरी त्यांत न्यूनतेचे अनेक प्रकार आहेत. हें सर्व खरें; तरी भाषाप्रसाधनाचीं वरील जीं दोन मुख्य साधनें तीं आमच्या भाषेचीं सिद्ध होऊन चुकलीं आहेत ही गोष्ट संतोषाची होय यांत संशय नाही. वरील उद्योग मागेंच होऊन गेल्यामुळें आजला भाषा इतक्या स्थितीस येऊन पोचली

॥ William Robertson (1721-93) स्कॉटिश धर्मोपदेशक (Divine) व इतिहासकार. प्रथम डाल्कीथ् (Dalkeith) येथें याचें शिक्षण झालें. पण बापाची बदली एडिन्बरोला झाल्यामुळें पुढें तेथील शाळेंत शिकून त्यानें तेथील विद्यापीठांत प्रवेश केला. १७५९ सालीं History of Scotland हा याचा इतिहासग्रंथ प्रसिद्ध होऊन त्याला ब्रिटिश इतिहासकर्त्यांत प्रमुख स्थान मिळालें. १७६१ सालीं त्याला एडिन्बरो विद्यापीठाचा प्रिन्सिपाल नेमलें; १७६९ सालीं The History of the Reign of the Emperor Charles V, १७७७ सालीं The History of America, व १७९१ मध्ये Historical Disquisition on Ancient India हे याचे ग्रंथ प्रसिद्ध झाले. याचे ग्रंथ ह्यूमप्रमाणेंच ऐतिहासिकदृष्ट्या तादृश महत्त्वाचे नसून त्याचें खरें महत्त्व वाङ्मयदृष्ट्याच आहे.

‘सम्पादक’

* अंक २९, इंग्रजी भाषा, पृष्ठे ५७१-५८२ पाहा.

‘सम्पादक’

१. मागील अंकाच्या आरंभी सांगितलेला जो मराठी कोश तोच वरील संक्षेप होय. माजी डायरेक्टर मेहेरबान ग्रँट् साहेब यांच्या हुकुमावरून रा. गोडबोले यांनी तो तयार केला होता; पण तो छापून प्रसिद्ध होण्यापूर्वी ग्रँट् साहेबांची कारकीर्द संपल्यामुळें वरील कोश जागच्या जागीच राहिला ! तो आतां सरकारी डिपॉत पडला आहे. ही माहिती कोशकर्त्यांकडून आह्मांस मिळाली आहे.

ही एक नफ्याची गोष्ट झाली; व त्यांतून कोशांविषयीं पाहिलें तर ते सरकारच्याच आश्रयानें रचले जाऊन पुनः इतक्या आस्थेनें जे तयार झाले, ते लोकाश्रयानें तर होण्याचा मुळींच संभव नव्हता. तेव्हां महाराष्ट्र-भाषेवर सरकारची ही एक मोठी मेहेरबानीच झालीशी समजली पाहिजे. विशेषतः मोलस्वर्थ्यांचा कोश तर मराठी भाषेचें उत्तम ज्ञान होण्यास फारच उपयोगी आहे. व कांहीं अंशीं जॉन्सन्च्या कोशाचीही उपमा त्यास साजेल. असो; तर कोश व व्याकरण यांची सध्यां इतपत स्थिति आहे.

आतां वरील दोन साधनांच्या योगानें भाषेची अभिवृद्धि जर व्हावयाची असेल. तर त्यांचा सार्वत्रिक प्रचार झाला पाहिजे हें उघडच आहे; हा प्रचार वर सांगितलेल्या व्याकरणाचा झालेलाच आहे, कोशाचा मात्र झालेला नाही. यास्तव जॉन्सन्च्या कोशाप्रमाणें वरील कोशाचें जर रूपांतर झालें, ह्मणजे महाराष्ट्र-शब्दांची महाराष्ट्र-भाषेनेंच व्याख्या होऊन तो सर्वजनगम्य जर झाला, तर भाषा ठरीव होण्यास व धेडगुजरी प्रकार मोडून तिची सुधारणा होण्यास तो कारणीभूत होईल. तर भाषेचा उत्कर्ष व देशाचें हित ही व्हावीशी ज्यांस वाटत असतील त्यांनीं वरील साधन लोकांस अनुकूल करून देण्याविषयीं झटलें पाहिजे. पूर्वोक्त दोन कोशांवरून पाहिलें असतां वर सांगितला तसा कोश तयार होणेंही मोठें कठिण आहे असें नाही. कारण शब्दांचें संग्रहण व त्यांचें व्याख्यान हे दोन्ही मुख्य भाग अगोदरचे सिद्धच आहेत. एक नवा जोडण्यासारखा भाग झटला ह्मणजे

१. मोलस्वर्थ्यांच्या कोशास वरील उपमा जी दिली आहे, ती यावरून कीं त्यांत नाना प्रकारची माहिती जेथें तेथें सांपडते. आपल्या लोकांत सध्यां प्रचारांत असणाऱ्या व कालगत्या लोपून गेलेल्या सर्व चमत्कारिक ह्मणीचा संग्रह त्यांत केलेला आहे, त्याप्रमाणेंच शेंकडों जुने व प्रौढ शब्द व भाषणपद्धति हीं त्यांत आहेत. याखेरीज, 'अष्टविवाह'§, 'अठरा कारखाने', 'नवरत्ने'‡, 'चौदा विद्या', 'चौसष्ट कला', 'राग'†, इत्यादि शब्द पाहिले असतां सदरील ग्रंथ केवढ्या श्रमानें व किती आस्थेनें तयार केला आहे, हें पूर्णपणें लक्षांत आल्यावांचून राहणार नाही.

§ ब्राह्मो दैवस्तथैवार्पः प्राजापत्यस्तथासुरः ।

गान्धर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥

‘सम्पादक’

‡ मुक्तामणिश्चवैदूर्यगोमेढा वज्रविद्रुमौ ।

पद्मरागो मरकतं नीलश्चेति यथाक्रमम् ॥

कित्येकांच्या मते रत्ने पांचः—

(१) नीलकं, वज्रकं, पद्मरागः, मौक्तिकं, प्रवालम्. किंवा (२) सुवर्णं, रजतं, मुक्ता, राजावर्त, प्रवालकम्, किंवा (३) कनकं, हीरकं, नीलं, पद्मरागश्च, मौक्तिकम् ।

तर कित्येकांच्या मते चौदाः—

लक्ष्मीः कौस्तुभ-पारिजातक-सुरा धन्वन्तरिश्चन्द्रमा ।

गावः कामदुघाः सुरेश्वरगजा रम्भादिदेवाङ्गनाः ॥

अश्वः सप्तमुखो विषं हरिधनुः शंखोऽमृतं चाम्बुधे ।

रत्नानीह चतुर्दश प्रतिदिनं कुर्युःसदा मङ्गलम् ॥

‘सम्पादक’

† भैरवः कौशिकश्चैव हिन्दोलो दीपकस्तथा ।

श्रीरागो मेघरागश्च रागाः षडिति कीर्तिताः ॥

‘सम्पादक’

अवतणांचा मात्र होय. जॉन्सन्च्या कोशांत जशीं भरपूर अवतरणें आहेत तशीं महाराष्ट्र-भाषेंतील जुन्या व सर्वमान्य ग्रंथांतून वरींच देतां येणार आहेत. आतां येवढें खरें कीं, जॉन्सन्च्या वेळेपर्यंत गद्यरचना व पद्यरचना करणारे शतावधि मोठमोठे ग्रंथकार होऊन गेले होते, तशीं आमची मराठीची निदान अद्याप तरी स्थिति झालेली नाही. यास्तव त्यास आपल्या कोशांत जसें वैचित्र्य आणतां आलें तसें इकडे आणतां येणार नाही. तरी सध्यां पूर्वीच्याच पद्यात्मक ग्रंथांतून मुख्यतः अवतरणें दिलीं असतां कांहीं काळानें पुढें गद्यग्रंथांतूनही तीं देऊन कोशास क्रमाक्रमानें पूर्णता आणतां येईल हें उघड आहे.

मराठी व्याकरणाविषयीं पाहिलें, तर त्याचा आज वीस पंचवसि वर्षे चांगला प्रचार पडून तें बहुधा ठरीव झाल्यासारखेंच झालें आहे. तरी अद्याप मराठीच्या मूलभाषा ज्या संस्कृत, प्राकृत, फारसी वगैरे त्यांच्याकडे एतद्देशीय पांडितांचें हवें तसें लक्ष न लागल्यामुळें त्यांच्या धोरणानें वरील विषयाचा व्हावा तसा विचार अजून झाला नाही. तो झाला असतां व्याकरणाविषय सध्यां आहे त्याहून अधिक सुगम व चित्तवेधकही होईल असें आह्मांस खर्चीत वाटतें

५. आतां वर सांगितलेले गद्यप्रकार ह्यणजे निबंध, कादंबरी, चरित्र व इतिहास हे आपल्या भाषेंत कसे सुरू झाले आहेत व त्यांची मजल कोठपर्यंत पोचली आहे याविषयीं यापूर्वी एक दोन अंकांत बरेंच निरूपण केले आहे. त्याहून अधिक विवरण ह्याटलें ह्यणजे निराळ्याच ठिकाणीं केले पाहिजे. यास्तव येथें सामान्यतः इतकेंच सांगतों कीं, ज्या अर्थी इंग्रजी भाषेंतील नमुन्यांवर वरील पद्धति सुरू झाल्या आहेत त्या अर्थी त्या सुधारण्यास मूळ नमुन्यांची उत्कृष्ट माहिती करून घेणें व त्यांवर निरंतर विचार करणें हें अवश्य होय. उत्कृष्ट चित्रकर्म किंवा मूर्तिकर्म साध्य करून घ्यावयाचें असल्यास ज्याप्रमाणें मूळ अस्सल प्रती नेहेमी पुढें धरून कलम किंवा विंधणें हें चालवावें लागतें, त्याप्रमाणेंच वरील रचनाविशेषांचीही गोष्ट आहे. ही गोष्ट इतकी उघड असतांही ती आमच्या लोकांस अद्याप चांगलीशी समजत नाही. याविषयींचा प्रत्यय पाहणें असल्यास आलीकडे वरचेवर निघणाऱ्या ज्या कादंबऱ्या त्यांवरून पाहावा. या कादंबऱ्यांतील बहुतेक तर अगदीं सामान्य प्रतीच्या ह्यणजे थोडेंबहुत शिक्षण ज्यांस प्राप्त झालें आहे न आहे अशा लोकांच्या हातूनच रचल्या जातात हें सर्वास माहित आहेच. अशा लोकांस इंग्रजीतील विख्यात कादंबरीकारांचीं नांवांही माहित असण्याचा संभव नाही हें उघड आहे. पण हें असो; ज्यास जें साधन अनुकूल नाही त्याचा त्यानें उपयोग करून न घेतल्याबद्दल त्यास नांव ठेवणें रास्त नाही. पण जे चांगले सुशिक्षित ह्यणवणारे त्यांजकडूनही वरील साधनाचा उपयोग झालेला तितपच पाहण्यांत येतो. असो; तर वरील पद्धति व इतर कोणतीही गोष्ट उत्तम स्थितीस यावी असें जर मनांत असेल, तर ज्याचें अनुकरण करायाचें त्यावर निरंतर ध्यान ठेवून सतत परिश्रम चालले पाहिजेत हें एतद्देशीयांनीं पक्कें मनांत वागवले पाहिजे.

६. वर जें सादर्य सुमारें शंभर वर्षांपूर्वीच्या इंग्रजी भाषेंत व हल्लींच्या मराठी भाषेंत दाखवले त्यावरून एक मोठी गोष्ट वाचकांच्या लक्षांत आल्यावांचून राहणार नाही. ती ही

कीं, इंग्रज ग्रंथकारांच्या परिश्रमांनीं ती भाषा जर आज इतक्या नांवारूपास आली, तर आमच्या लोकांनीं जर तसाच उद्योग केला, तर तितकें किंवा निदान त्याच्या खालोखाल तरी त्यांच्या श्रमांस यश कां येणार नाही ? जॉन्सनच्या वेळीं 'रँब्लर' सारख्या पत्राच्या जर पांचशेंच प्रती कायत्या निघत असत, व काव्यें, नाटकें कोश वगैरे रचूनही मोठमोठ्या ग्रंथकारांस सुद्धां उदरनिर्वाहाची पंचाईत पडे. तर यावरून तिकडे त्या वेळीं लोकांची अभिरुचि कितपत होती हें स्पष्ट दिसत नाही काय ? आमच्या देशांत सार्वजनिक शिक्षणाचा नुकता कोठें प्रघात सुरू झाला आहे, व त्यांतून संपत्तीच्या मानानें पाहतां तर आमच्या विद्याया देशास आंग्लभूमीची पूर्वाही कधीं सर आली नाही, मग सध्यांच्या दुबळ्या स्थितींत तर कशाला गोष्ट बोलायला पाहिजे ? पण इतकें असतांही आज जर येथील

१. मेकॉले साहेबांनीं बटाटे फांकणाऱ्या ऐरिश् लोकांहून किंवा पुर्च्युगीज लोकांहूनही हिंदु लोकांस कंगाल करून दाखवले आहेत हें आमच्या वाचकांस यापूर्वीं एकदोनदां कळविलेंच आहे. मग जागोजाग हिंदु राजे व जहागीरदार असतांही जेव्हां वरची स्थिति, तेव्हां आतां तर आमच्या देशावर अठरा विश्वे दारिद्र्याची पुरी कळा आली असेल यांत काय नवल ? वरील साहेबांचे त्यांच्या-सारखेच एक जाडे वंधु हिंदुस्थानाविषयीं ह्मणतात कीं, येवढा अफाट देश जिंकल्याची दगदग केल्यासारखी त्यापासून इंग्लंडास कांहींच प्राप्ति होत नाही, उलटें पैशाचें नुकसान मात्र त्यास आहे:—

“If India affords a surplus revenue which can be sent to England, thus far is India beneficial to England. If the revenue of India is not equal to the expense of governing India, then is India a burden and drain to England.”†

—Mill's *British India*.

† मिल्ल् साहेबांनीं वरीलप्रमाणें विधान करून तें ज्या तत्वांवर आधारलें आहे त्याचे स्पष्टीकरण खालीलप्रमाणें केले आहे:—

“If the new territory increases the revenue more than the charges, it is advantageous; if it increases the charges in proportion to the revenue it is hurtful. It is also to be observed, that the interest and redemption of the money expended in making the acquisition must be taken into account; and the new territory must increase the revenue beyond the charges in a degree adequate to the interests and redemption of the whole sum expended in the war; otherwise the acquisition is a positive loss. If the surplus of the revenue were the same after the acquisition as before, the whole expense of war would be lost; the nation would not be richer for the acquisition, but the poorer; it would have been its wisdom to have abstained from the war and to rest contented with the territory which it possessed. If the revenue, after the acquisition is lessened in proportion to the charges; if the surplus of the revenue is diminished, or the deficit enlarged; in that case the loss is not confined to that of the whole expense of the war; it is all

[पुढें चालू]

लोकांत वाचनाचा इतका प्रचार दृष्टीस पडतो, तर पुढल्या काळाविषयी कोणाच्या मनांत उमेद येणार नाही ? हे एक झाले. दुसरी गोष्ट वरील सादर्यावरून व पूर्वीच्या एकंदर चरि-

that, and more; it is the expense of the war, added to the sum by which the balance of the annual receipt and expenditure is determined."

व या शहाणपणाबद्दल टिप्पणीलेखक बुइत्सन् साहेब यांनी त्यांचे कान असे उपटले आहेत:—

"It is singular that a writer of in general such liberal sentiments should have taken so narrow a view of the advantages derived to England from her Indian possessions. India, he argues, is beneficial to England only as it affords a surplus revenue which can be sent to England, that is, in proportion to the direct tribute it can pay. Now this is to affirm that during the greater number of the years in which we have been in possession of India, it has been of no benefit at all. Who will venture to maintain a proposition so contrary to the fact? Regarding our connection with India even only on the paltry consideration of how much money we have made by it, the assertion that we have profited solely by its surplus revenue, that is, that in five years out of six we have realised no profit at all, is palpably false. In every year of our intercourse with India, even in those in which the public revenue has fallen far short of the expenditure, there has been a large accession to English capital brought home from India. What are the profits of the Indian trade, what is the maintenance of thirty thousand Englishmen, military included; what is the amount of money annually remitted to England for the support of relations, the education of children, the pensions of officers; and finally what can we call the fortunes accumulated by individuals in trade or in the service of the Company, which they survive to spend in England or bequeath to their descendants? What is all this but additional capital, remitted from India to England; additional, largely additional, means of recompensing British industry? It is idle then to talk of a surplus revenue being the sole source of the benefits derivable from India. On the contrary, it is, and it ought to be, the least even of our pecuniary advantages; for its transfer to England is an abstraction of Indian capital, for which no equivalent is given: it is an exhausting drain upon the resources of the country, the issue of which is replaced by no reflux; it is an extraction of the life-blood from the veins of national industry, which no subsequent introduction of nourishment is furnished to restore. Whatever profit is England, then, the pay-

(पुढे चालू.)

त्रावहून एतद्देशीय ग्रंथकारांनीही घेण्यासारखी आहे कीं, ग्रंथरचनेच्या श्रमाचें साफल्य किती शीघ्र काळानें होत असतें तें त्यांनीं लक्षांत आणावें. पाहा कीं, जॉन्सन्सारखा अल्प बुद्धीचा मनुष्य,—कीं ज्याचा पाठशाळेंतील धडा ह्मणून रचलेला काव्याचा चुटका ल वेळचा अद्वितीय कवि पोप यानें वाचून वाहवा केली, ज्याचीं स्वकपोलकल्पित पार्लमेंटां भाषणें वाचून एका पंडितानें तर त्यास प्रत्यक्ष डिमोस्थेनीसच्याही वर जागा दिली,^१ व कोशः

ment to it of a surplus revenue raised in India might afford, the injury done to India would be so disproportionate, that it is to be hoped the legislators of either country will never seriously propose so objectionable a mode of enriching the parent state. In fact it would do no such thing; the impoverishment of the new territory would very soon disappoint all prospect of gain in the old, and the coffers of England would not long be filled by the surplus revenues of India. Surplus revenue is in fact an absurdity. Properly speaking there can be no surplus revenue whilst there is a debt to be discharged. If the current charges fall below the current receipts, and the balance is not required for the liquidation of public debt, the receipts will be reduced, and the burdens of the people be relieved..... The nature of our connection with India, unfortunately to such an extent for the latter, does impose an annual tribute, but, 'considerations of policy, of justice and humanity, all alike concur to condemn unmeasured exaction.' The notion of extorting a large tribute or any tribute from India, except by direct means, calculated to do infinite mischief, and to annihilate in the end the numerous and great benefits which both England and India reap from their mutual intercourse. This is with reference to the connection even in its most unworthy aspects. The gain of a higher character, the moral and political power derived from India by England is a much more real, and important, and honourable benefit, than all the pounds, shillings, and pence, that have ever been, or ever will be "conveyed" from the pockets of the people of India to those of the people of Great Britain."

पुस्तक ६ वें, भाग १३ वा, पृष्ठ ४७१ पाहा.

‘सम्पादक’

वरील विलक्षण वाक्यावर ग्रंथप्रकाशक विल्सन् साहेब यांनी चांगली समर्पक टीका केली आहे ती आमच्या वाचकांपैकी ज्यांस तशी अनुकूलता असेल त्यांनीं अवश्य वाचावी.

१. हा प्रसंग जॉन्सन्च्या एका चरित्रकारानें सविस्तर कथन केला आहे, तो येणेंप्रमाणें—

“That Johnson was the author of the debates during that period was not generally known; but the secret transpired several years afterwards, and was avowed by himself on the following occasion; Mr. Wedderburne, Dr. Johnson, Dr. Francis, the present writer, and
(पुढें चालू.)

नवड काम उरकल्यावर तर जो आपल्या देशभाषेचा जणो काय अधिपतिच होऊन बसल त्यास नित्य निर्वाहाचीही पंचाईत असावी काय ? पण हेंही एक असो; आपल्या लोकांच्या समजुतीप्रमाणें कोणाकोणास द्रव्यदृष्टि नसते, व दुसऱ्या समजुतीप्रमाणें 'नादत्तमुपतिष्ठति' ('पूर्वजन्मीं न दिलेलें लाभत नाही') असें समजून जरी एकवार त्याच्या दारिद्र्याची उपपत्ति केली, तरी हें चमत्कारिक नव्हे काय, कीं त्याच्या प्रचंड विद्वत्तेनुरूप त्याची कोरडी मानमान्यताही होऊं नये ? ही शेवटीं शेवटीं बरीच होऊं लागली, तरी जशी व्हावी तशी कधीही झाली नाही. एकच उदाहरण पाहा; आपला यजमान व यजमानीण यांजबरोबर जॉन्सन् हा आपल्या वयाच्या सासष्टाव्या वर्षी पॅरिस शहरास गेला* ह्मणून पूर्वी सांगितलेंच आहे. आतां त्याजसारखा अलौकिक पंडित कोठेंही गेला असतां 'स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान् सर्वत्र पूज्यते' या न्यायानें पाहतां त्याचा वरील ठिकाणीं किती मान व्हावा ! पुढें

others, dined with the late Mr. Foote. An important debate towards the end of Sir Robert Walpole's administration being mentioned Dr. Francis observed, "That Mr. Pitt's speech on that occasion was the best he had ever read." He added, "That he had employed eight years of his life in the study of Demosthenes, and finished a translation of that celebrated orator, with all the decorations of style and language within the reach of his capacity; but he had met with nothing equal to the speech above-mentioned." Many of the company remembered the debate; and some passages were cited, with the approbation and applause of all present. During the ardour of conversation Johnson remained silent. As soon as the warmth of praise subsided, he opened with these words; "That speech I wrote in a garret in Exeter-street." The company was struck with astonishment. After staring at each other in silent amaze, Dr. Francis asked how that speech could be written by him. "Sir," said Johnson, "I wrote it in Exeter-street. I never had been in the gallery of the House of Commons but once. Cave had interest with the door-keepers. He, and the persons employed under him, gained admittance; they brought away the subject of discussion, the names of the speakers, the side they took, and the order in which they rose, together with notes of the arguments advanced in the course of the debates. The whole was afterwards communicated to me, and I composed the speeches in the form which they now have in the parliamentary debates." To this discovery Dr. Francis made answer: "Then, Sir, you have exceeded Demosthenes himself; for to say that you have exceeded Francis's Demosthenes would be saying nothing."

* पृष्ठ ७६२ पाहा.

काहों वर्षांनीं बेंजामिन् फ्रांक्लिन् तेथेंच आला असतां त्याचा आबालवृद्धांकडून केवढा गौरव झाला ! चंद्रदर्शनाच्या दिवशीं साऱ्या लोकांची दृष्टि जशी सकौतुक व उत्कंठापूर्वक आकाशाकडे लागलेली असते, किंवा धूमकेतु उगवला असतां सारें जग जसें त्याच्याकडे सचमत्कार पाहतें, त्याप्रमाणेंच मोठमोठ्या अमीरउमरावांपासून तों साधारण गरीबगुरिवांपर्यंत सर्वांनीं त्याचा जयजयकार केला. असाच प्रकार त्याच्याहीपुढें कितीकां वर्षांनीं सर् वॉल्टर स्कॉट् हा हवा पालटण्याकरतां इटाली देशास निघाला असतां जेथें तेथें घडून आला. मग यावरून पाहतां वरील दोघांहूनही कित्येक अंशीं ज्याची योग्यता मोठी त्याचा वरील ठिकाणीं बिलकुल मानमरातब न होतां तो केवळ साधारण मनुष्याप्रमाणें गेला तसा माघारीं आला ही मोठी अचंबा करण्यासारखी गोष्ट नव्हे काय ?

तर वरील गोष्टींपासून एतद्देशीय ग्रंथकर्त्यांनीं दोन प्रकारचा बोध घ्यावा. एक द्रव्याच्या संबंधानें. त्यांनीं असें मनांत आणावें कीं, जॉन्सन्सारख्यास गेल्या शतकांतील इंग्लंडासारख्या देशांत जर इतकी विपत्ति सतत काढावी लागली व तितकी काढावी लागली असतांही त्यानें एकदां धरलेला मार्ग अस्खलितपणें तसाच सतत चालवला, तर आमच्या

१. जॉन्सन्ची त्याच्या मंडळांत जरी पराकाष्ठेची चहा हांती, व सर्व जण त्यास गुरूप्रमाणें मान देत, तरी बाहेर त्याचें जाणें येणें व परिचय फार बेतावाताचाच होता. याविषयीं 'जॉन्सन्च्या चरित्रा'चा आलीकडील प्रकाशक क्रोकर* यानें हिंदुस्थानचे मार्जी गव्हर्नर् जनरल् वेल्ले साहेब यांचा दाखला येणेंप्रमाणें दिला आहे:—

“His polite acquaintance did not extend much beyond the circle of Mr. Thrale, Sir Joshua Reynolds, and the members of the Club. There is no record that the editor recollects, of his having dined at the table of any peer in London except Lord Lucan : he seems scarcely to have known an *English* bishop, except Dr. Shipley and Dr. Porteus, whom every one knew; and except by a few occasional visits at the *basbleux* assemblies of Mr. Montagu and Mr. Vessey, we do not trace him in anything like *fashionable* society. This seems strange to us; for happily, in our day a literary man of much less than Johnson's eminence would be courted into the highest and most brilliant ranks of society. Lord Wellesley recollects, with regret, the little notice compared with his posthumous reputation, which the *fashionable* world seemed to take of Johnson. He was known as a great writer; but his social and conversational powers were not so generally appreciated.”

* John Wilson Croker (1780-1857) मुत्सद्दी, लेखक व प्रकाशक. क्वार्टर्ली रेव्यूचा एक उत्पादक व राजकीय विषयांवरील जोरदार लेखक. डब्लिन्च्या ट्रिनिटी कॉलेजांत याचें शिक्षण झालें. तो टोरी पक्षातर्फें पार्लमेंटांत शिरला व वीस वर्षेपर्यंत त्यानें मोठमोठ्या अधिकाराच्या जागांवर कामें केलीं. १८३१ सालीं त्यानें वॉस्वेलकृत जॉन्सन्च्या चरित्राची आवृत्ति प्रकाशित केली.

धनहीन व ज्ञानहीन देशांत ग्रंथरचनेपासून फलनिष्पत्ति कितपत होण्याचा संभव आहे हें जाणून मुख्यतः देशहितबुद्धीनेच आपलें काम आपण बजावलें पाहिजे. भाषारूप उपवनास आपल्या ज्ञानोदकाचें सेचन निदान आरंभीं तरी त्यांनीं केवळ निरपेक्ष बुद्धीनेच केलें पाहिजे. कालेकरून त्यांच्या श्रमांचा परिपाक कीर्तिरूप सुमनांनीं व अर्थरूप फलांनीं प्रगट होईलच होईल; पण त्या अदृष्ट लाभावर नजर न देतां पहिल्यानें केवळ आपलें कर्तव्यच ह्मणून त्यांनीं हातांत लेखणी धरली पाहिजे. दुसरी गोष्ट कीर्ति अथवा लोकमान्यता. हीही जॉन्सन्-सारख्यास सुद्धां किती दीर्घ काळानें प्राप्त झाली, हें वर सांगितलेंच आहे. खडकाळ डोंगराची चढण जशी मोठी कठिण असते तसाच लोकप्रसिद्धीचा मार्गही परम विषम होय. तो क्रमण्यास मनुष्यानें एकदां कंबर बांधली ह्मणजे मग कितीही अडथळे आले तरी त्यानें धैर्य सोडतां कामास नाहीं. हा उपदेश, जॉन्सन् प्रथमतः लंडन् शहरास आपलें नशीब काढण्यास जो आला तेव्हांपासून तो शेवटपर्यंत त्याचा आयुष्यक्रम पूर्वीं जो सांगण्यांत आला आहे, त्यावरून चांगला ठसण्यासारखा आहे. इतक्या काळांत त्याजवर दुःखें व अडचणी हीं तर पुष्कळ आलींच; पण कीर्तीचे विघातक जे दूषक त्यांचाही शेवटपर्यंत त्याजवर कडाका उडत होता. पण इसापनीतींतील 'बैल व मुरकूट' या गोष्टीप्रमाणेंच त्याचें वर्तन नेहेमी दृष्टीस पडे. मुरकूटबोवास बलीवर्दानें जसें उत्तर दिलें कीं, "बाबारे तूं माझ्या शिंगावर बसलास केव्हां हेही मला समजलें नाहीं, व आपली स्वारी केव्हां उठून जाईल हेही कळणार नाहीं," त्याप्रमाणेंच जॉन्सन् पक्का धिम्मा असे. सूर्यविबावरून ढग जसे येतात जातात व अखेरीस आपोआप वितळूनही जातात, त्याप्रमाणेंच वरील पंडितांच्या ग्रंथावर दूषकांचे आक्षेप शतशः झाले व कालगत्या लोपूनही गेले !' तर एतद्देशीय ग्रंथकारांनींही

१. जॉन्सन्नें आपल्या आक्षेपकांच्या संवंधानें धरलेली जी निर्वाण औदासीन्याची वृत्ति तिज-विषयीं मेकॉलेनें लिहिलें आहे:—

"Of his assailants Johnson took no notice whatever. He had early resolved never to be drawn into controversy; and he adhered to his resolution with a steadfastness which is the more extraordinary, because he was both intellectually and morally, of the stuff of which controversialists are made. In conversation, he was a singularly eager, acute, and pertinacious disputant. When at a loss for good reasons, he had recourse to sophistry; and when heated by altercation, he made unsparing use of sarcasm and invective. But when he took his pen in his hand, his whole character seemed to be changed. A hundred bad writers misrepresented him and reviled him; but not one of the hundred could boast of having been thought by him worthy of a refutation or even of a retort. The Kenricks, Campbells, Mac Nicols, and Hendersons did their best to annoy him, in the hope that he

(पुढें चालू)

दूषकांचे आक्षेप घेण्यास वरच्याप्रमाणेच तयार व्हावे. जो कोणी कोणत्याही संबंधाने जगांत वर डोकें काढूं जाईल त्याजवर आक्षेपांचा भडिमार व्हावयाचाच हे त्यांनी ध्यानांत आणावे, जग हे त्रिविध आहे, यास्तव एकच वस्तु तिघांस तीन प्रकारांनी भासेल यांत नवल कसचें? तर हे जाणून सुज्ञ जे आहेत ते वृथा दूषकांच्या तोंडीं लागत नसतात. जर कोणाचा खरा आक्षेप असेल तर तेवढा मात्र स्वीकारून वरकड कोल्हेकुईकडे ते विलकुल लक्ष देत नाहींत. मोरोपंताची आर्या पुष्कळांस माहीत असेलचः--

हंसें मुक्ता नेली मग केला कलकलाट काकांनी ।

हा प्रकार कोणास कीर्तीचा लाभ होतांच मत्सरी जे खल त्यांच्याकडून नेहेमी व्हावयाचाच. तर ज्यास आपली योग्यता यथार्थ भासत असेल त्याने वरील कर्णकटु काकरवाची अगदीं पर्वा न करतां उलटें असें समजावे कीं, हा गोंगाटच आपल्या यशाचा दर्शक असून त्यास अत्यंत अनुकूलही आहे !

would give them importance by answering them. But the reader will, in vain, search his works for any allusion to Kenrick or Campbell, to Mac Nicol or Henderson. He had learned, both from his own observation and from literary history, in which he was deeply read, that the place of books in the public estimation is fixed, not by what is written about them, but by what is written in them; and that an author whose works are likely to live is very unwise if he stoops to wrangle with detractors whose works are certain to die. He always maintained that fame was a shuttlecock which could be kept up only by being beaten back, as well as beaten forward, and which would soon fall if there were only one battledoor. No saying was oftener in his mouth than that fine apophthegm of Bentley, that no man was ever written down but by himself."

१. दूषक व आक्षेपक हे जरी आपल्याकडून ग्रंथकाराची दुर्दशा करून टाकण्याविषयीं यत्न करीत असतात, तरी त्याचे प्रयत्न वस्तुतः पाहतां त्याची प्रसिद्धि वाढवण्यास मात्र कारण होतात, हे प्रमेय पुष्कळांस कळत नाहीं. जॉन्सन्ने जागजागी त्याचा उल्लेख केलेला आढळतोः—

"Abuse is often of service; there is nothing so dangerous to an author as silence. His name, like a shuttle-cook, must be beaten backwards and forwards; or it falls to the ground."

"Never let criticisms operate on your mind; it is very rarely that an author is hurt by his critics. The blaze of reputation cannot be blown out; but it often dies in the socket. A very few names may be considered as perpetual lamps shine that unconsumed."

"Dr. Johnson was famous for disregarding public abuse. When the people criticised and answered his pamphlets, papers, &c, he would

(पुढें चालू.)

या कलमाचा निकाल करण्यापूर्वी आणखी एक मोठा महत्त्वाचा उपदेश ग्रंथरचनेच्या संबंधानें एतद्देशीयांनीं घेण्यासारखा आहे, तो सांगितला पाहिजे. तो हा. पूर्वी जॉन्सन्च्या सर्व ग्रंथांचा क्रमाक्रमानें जो निर्देश केला आहे त्यावरून शोधक वाचकांच्या लक्षांत कदाचित् एक मोठी गोष्ट येऊन चुकली असेल कीं, 'इंग्रजी भाषेचा कोश', 'शेक्सपीयरची आवृत्ति', 'रॅव्लर्', 'कविचरित्र' वगैरे जे ग्रंथ तयार झाले, त्यांच्या वृत्तांतांत कोठें 'सरकारचा उदार आश्रय' किंवा 'दक्षिणाप्रैज कमिटीकडून बक्षीस' असा कांहीं प्रकार दृष्टि पडत नाही. कोशासारखी प्रचंड कामेही जीं उठलीं तीं फक्त लोकाश्रयावर ! तर देशभाषांचा उत्कर्ष व्हावा अशी ज्यांची मनःपूर्वक इच्छा असेल त्यांनीं वरील गोष्टीचें चांगलें मनन करणें अवश्य होय.

७. आतां दुसरें सादर्य जें लोकस्थितीच्या संबंधानें त्याविषयीं विवेचन करूं. जॉन्सन्नें सध्यांचें जें इंग्लंडांतील राजघराणें त्याच्या पहिल्या तीन कारकिर्दी चांगल्या पाहिल्या. यांपैकी पहिल्या दोहोंविषयीं त्याचें काय मत होतें तें यापूर्वी प्रसंगवशात् † सांगण्यांत आलेंच आहे कीं, त्या त्यास बिलकुल पसंत नसून पहिल्या व दुसऱ्या जॉर्ज राजास तो बोलण्याच्या ओघांत बेलाशक शिव्या देत असे. त्यापुढें तिसऱ्याच्या कारकिर्दीपासून त्याच्या मनांत जो फेर झाला, आणि वर्षासन व राजदर्शन यांच्या योगानें त्याची वृत्ति जी दृढ होऊन बसली, तिचाही पूर्वी ‡ उल्लेख केलाच आहे. हें मतांतर ज्या काळीं झालें

say: 'Why now, these fellows are only advertising my book; it is surely better a man should be abused than forgotten.'

Mrs. Piozzi's *Anecdotes.

* Piozzi, Hester Lynch (Salisbury) १७४१-१८२१. हेन्री श्रेलची बायको. हेन्रीच्या पश्चात् गॅब्रिएल् पिओझी (Gabriel Piozzi) नामक इटालियन् सारंग्याशीं १७८४ सालीं विवाह केल्यामुळे जॉन्सन् (तोंपर्यंत तिच्या घरीं राहत असे तरी) तिचें घर सोडून गेला तिनें एक आत्मचरित्र लिहिलें असून (Anecdotes of Dr. Johnson) डॉक्टर जॉन्सन्च्या आख्यायिका नामक एक उत्कृष्ट ग्रंथहि लिहिला आहे, तो फारच लोकप्रिय झाला. 'The Three Warnings' नामक एक कविता तिनें लिहिली असून ती डॉ. जॉन्सन्नें ठाकठीक केली असें ह्मणतात. जॉन्सन्शीं तिचा फार दाट परिचय होता.

'सम्पादक'

१. इंग्रज लोकांचे ठायीं जे कित्येक लोकोत्तर गुण आहेत त्यांत मुख्य ह्मटला तर वर सांगितलेलें जें स्वावलंबन तेंच होय यांत संशय नाही. त्यांच्या देशांत ज्या ज्या मोठ्या गोष्टी झालेल्या आहेत त्या केवळ त्यांच्या स्वतंत्र श्रमांचें फळ होत. येथील लोकांस प्रत्येक गोष्टीकरतां सरकारच्या तोंडाकडे पाहण्याची जी संवय लागली आहे व कोणतीही गोष्ट सरकार मनावर घेईल तरच ती सिद्धीस जाईल, ही जी त्यांची बळकट समजूत होऊन गेली आहे ती त्यांच्या पंगूपणाचें एक मोठें कारण होय. या रीतीनें पाहिलें असतां सरकारचा व रयतेचा पूर्वीचा लाडीकपणा जात जाऊन दिवसां-दिवस दूरभाव जो होत चालला आहे तोही कांहींसा हितावहच होय. दूर टाकून दिल्यानें तरी आमचे डोळे उघडून आपलें कर्तृत्व गाजवण्याची आह्मांस अवश्यकता पडो ह्मणजे झालें !

† पृष्ठ ७१० पाहा.

‡ पृष्ठ ७२६ पाहा.

'सम्पादक'

'सम्पादक'

तो काळ मोठा विलक्षण आणीबाणीचा होता. राजा पराकाष्ठेचा दुराग्रही व अपक्व बुद्धिचा, प्रधानमंडळ त्याच्याच तंत्रानें चालणारें व राजकारणांत अचतुर, आणि एकंदर प्रजा तर आपले योग्य अधिकार ओळखून त्यांत केंसभरही मागें घ्यावयाचें नाहीं अशा निकरास येऊन पडलेली, अशी भयंकर स्थिति त्या वेळची होती. अशांत अमेरिकेंतील वसाहतवाल्यांचा व इंग्लंडचा तंटा जुंपला. वसाहतवाल्यांचें ह्मणणें इतकेंच होतें कीं, ज्यापक्षां आम्ही इंग्लंडची प्रजा म्हणून आमच्यावर करांचा बोजा तुम्ही लादतां त्यापक्षां तिकडील लोकांप्रमाणें आमच्याकडून कांहीं सभासदही पार्लमेंटांत घेत चला. हें त्यांचें म्हणणें वाजवी होतें हें कोणासही सहज कळणारें आहे; व थोरला पिट्ट बर्क वगैरे शहाण्या मुत्सद्यांचाही सल्ला अमेरिकन लोकांशीं तडजोड पाडून तंटा मिटवून टाकण्याविषयींचाच होता. पण त्यांचें ऐकतो कोण ? पार्लमेंटांत त्यांनीं वल्गना कर कर केल्या व शेवटीं उगीच बसले. इकडे युद्धाची कडेकोट तयारी होऊन इंग्रजी फौज आपल्या वसाहतींवर चालून जाण्यास निघाली. वसाहतवाले तरी त्याच आंगलभूमीचे पट्टे ! त्यांनीं लढाईचा घाट पाहतांच कंबर बांधली, व इंग्लंडची सत्ता मुळींच झुगारून देऊन 'अमेरिकेंतील प्रजासत्ताक राज्य' या नांवानें आपला स्वातंत्र्याचा झेंडा उभारला. पुढें वॉशिंग्टनानें कोणत्या चातुर्यानें व हिंमतीनें लढाई शेवटास नेली, व स्वतः स्थापलेल्या नव्या संस्थानाचा पहिला अधिपति होऊन तें उच्चपद कालेंकरून सोडून दिलें, व साऱ्या जगाची वाहवा मिळवली, हें सर्वत्र विश्रुत आहेच. असो तर या लढाईच्या संबधानें वर सांगितलेला जो राज्यांतील बखेडा तो फारच माजला. युद्धांत इंग्लंडची धुळधाणी उडून येवढें राज्यचें राज्य हातचें गेलें यामुळें राजा व प्रधानमंडळ यांची अतिशयित नाचकी झाली, व लोकपक्षास तेज आलें. त्यांतून विल्कीज्, जूनियस् यांच्यासारखे लोकपक्षाचे

१. वरील काळीं इंग्लंडाची स्थिति कशी होती याविषयीची हकीकत \$ बकल नामक आली-कडील नामांकित ग्रंथकारानें आपल्या इतिहासाच्या पहिल्या भागाच्या शेवटीं सातव्या प्रकरणांत उत्कृष्ट दिलेली आहे. ती वाचीत असतां एतद्देशीय वाचकांस इकडील सादृश्य वरेंच लक्षांत आल्यावांचून राहणार नाहीं.

\$ ही हकीकत अशी:—

Nothing, however, could stop the government in its headlong career. The ministers secure of a majority in both houses of parliament, were able to carry their measures in defiance of the people, who opposed them by every mode short of actual violence.....For some years England was ruled by a system of absolute terror. The ministers of the day, turning a struggle of party into a war of proscription, filled the prisons with their political opponents, and allowed them, when in confinement, to be treated with shameful severity. If a man was known to be a reformer, he was constantly in danger of being arrested; and if he escaped that, he was watched at every turn, and

(पुढें चालू.)

कैवारी यांनीं तर आपल्या लेखांनीं लोकांस आपले हक्क पुरतेपणीं भासवून देऊन आपल्या प्रतिपक्षांवर सारखा धडाका चालवला होता. जॉन्सन्सारख्यांनींही राजपक्षाचें मंडन करण्याचा व वरील लेखांचें खंडन करण्याचा प्रयत्न चालवला होता. पण एकंदरीत पाहतां हा दुसरा पक्ष किती दुर्बळ होता याचें प्रमाण पाहण्यास फार लांब जाणें नको. जॉन्सन्चेच वरील प्रकरणीं लेख पाहिले असतां त्यांतील कोटिक्रम किती पोकळ आहे, व त्याच्या स्वाभाविक सत्यनिष्ठेवर राजनिष्ठेचा व दुराग्रहाचा पगडा बसून तो कसा भरकटला आहे हें तेव्हांच लक्षांत येईल.

his private letters were opened as they passed through the post-office. In such cases no scruples were allowed. Even the confidence of domestic life was violated. No opponent of government was safe under his own roof, against the tales of eavesdroppers and the gossip of servants. Discord was introduced into the bosom of families, and schisms caused between parents and their children. Not only were the most strenuous efforts made to silence the press, but the booksellers were so constantly prosecuted that they did not dare to publish a work if its author were obnoxious to the court. Indeed, whoever opposed the government, was proclaimed the enemy to his country. Political associations and public meetings were strictly forbidden. Every popular leader was in personal danger; and every popular assemblage was dispersed either by threats or by military execution.....Spies were paid; witnesses were suborned; juries were packed. The coffee-houses, the inns, and the clubs, were filled with emissaries of the government, who reported the most hasty expressions of common conversation.....Such was the way in which, at the end of the eighteenth century, the rulers of England under pretence of protecting the institutions of the country, oppressed the people, for whose benefit alone those institutions ought to exist.....Taxes were laid upon nearly every product of industry and of nature. In the vast majority of cases these taxes fell upon the great body of the people, who were thus placed in a position of singular hardship.....Thus it was that the government diminished the liberties of the people, and wasted the fruit of their industry, in order to protect that very people against opinions which the growth of their knowledge had irresistibly forced upon them.....The political movement was, no doubt, more threatening than it had been for several generations. On the other hand, the intellectual movement was highly favourable, and its influence was rapidly spreading.

आतां वरील स्थितीचें सादश्य इकडे आमच्या देशांतही कसे दृष्टीस पडूं ल आहे हें सर्वास माहीत आहेच. पाश्चात्य विद्येचा संस्कार इकडील लोकांस घडून तो नमुना जसा इकडे उतरत चालला आहे, त्याप्रमाणेंच त्याच्याबरोबर वर्तमानपत्रांचा फैलाव, लौकिक प्रकरणांची चर्चा, सार्वजनिक सभा, वगैरे प्रकारही सहजच सुरू झाले आहेत. वरील विद्येचें अध्ययन इकडे सर्वत्र चालू झालें आहे, व आज वीस वर्षे तर युनिव्हर्सिटी-तल्या मोठमोठ्या परीक्षांतून पसार झालेली मंडळी चोहोंकडे पसरली आहे, तेव्हां या कारणापासून वरील कार्य उद्भवणें हें सहजच आहे. गारगोटीवर आपण होऊन जर चकमक झाडली, आणि तींतून झाडण्यासरसा बाहेर विस्तव पडला, तर त्याबद्दल कोणास आश्चर्य वाटेल काय ? पण नवल पाहा काय कीं, ज्यांनीं एतद्देशीयांस अज्ञानसागरांत मग्न झालेले पाहून त्यांस सद्य अंतःकरणेंकरून वर काढलें, आणि ज्ञानाच्या व सुधारणेच्या मार्गास लावून दिलें, त्यांसच त्यांनीं तो मार्ग क्रमण्यास आरंभ केला असतां ती गोष्ट आतां खपेनाशी झाली आहे. 'बाँवे गॅझिट' सारख्या पत्रांचे पुरस्कर्ते व त्यांत लिहिणारे हे नेटिवांस आलीकडे कसे पाण्यांत पाडूं लागले आहेत, व त्यांनीं कोणत्याही संबंधें कोठें डोकें वर काढलेलें दिसल्याबरोबर आपली कलमबहादरी ते कोणत्या प्रकारें गाजवीत असतात, हें सर्वास माहीत होत चाल्लेंच आहे. एल्फिन्स्टन्, माल्कम्, मनरो वगैरे राजकार्यधुरंधरांनीं येथील प्रभुत्व कोणत्या तऱ्हेनें संपादन केलें, व आपल्या राष्ट्राचा बोज जेणेंकरून राहिल तशा रीतीनें एतद्देशीय लोकांशीं वर्तन ठेवून त्यांच्या ठायीं आपल्या परकी अंमलाविषयींही कोणत्या वृत्ति त्यांनीं उत्पन्न केल्या, त्याप्रमाणेंच बॅटिक्, मेकॉले वगैरेचे हिंदुस्थानाच्या राज्याविषयीं कोणकोणते स्तुत्य हेतु होते, हें सर्व आलीकडील बाच्छाही मंडळीच्या कधीं स्वप्नांतही येत नसेल !' हिंदुस्थान ह्याणजे आपल्या तरवारबहादर पूर्वजांनीं

१. मेकॉलेनें पार्लमेंटांत जीं अनेक भाषणें निरनिराळ्या प्रसंगां केलीं तीं एकत्र छापलेलीं आहेत. त्यांत एक 'हिंदुस्थानची राज्यव्यवस्था' या विषयावर आहे. त्यांतील पुढील उतारे वाचले असतां त्या वेळेंत व सांप्रत काळांत किती फेर पडला आहे तो दिसून येईल:—

“Do I call the government of India a perfect government? Very far from it. No nation can be perfectly well governed till it is competent to govern itself. I compare the Indian government with other governments of the same class, with despotisms, with military despotisms, with foreign military despotisms. I compare it with the government of the Roman provinces; with the government of the Spanish colonies; and I am proud of my country and age. It is a source of constant amazement to me that it is so good as I find it to be.

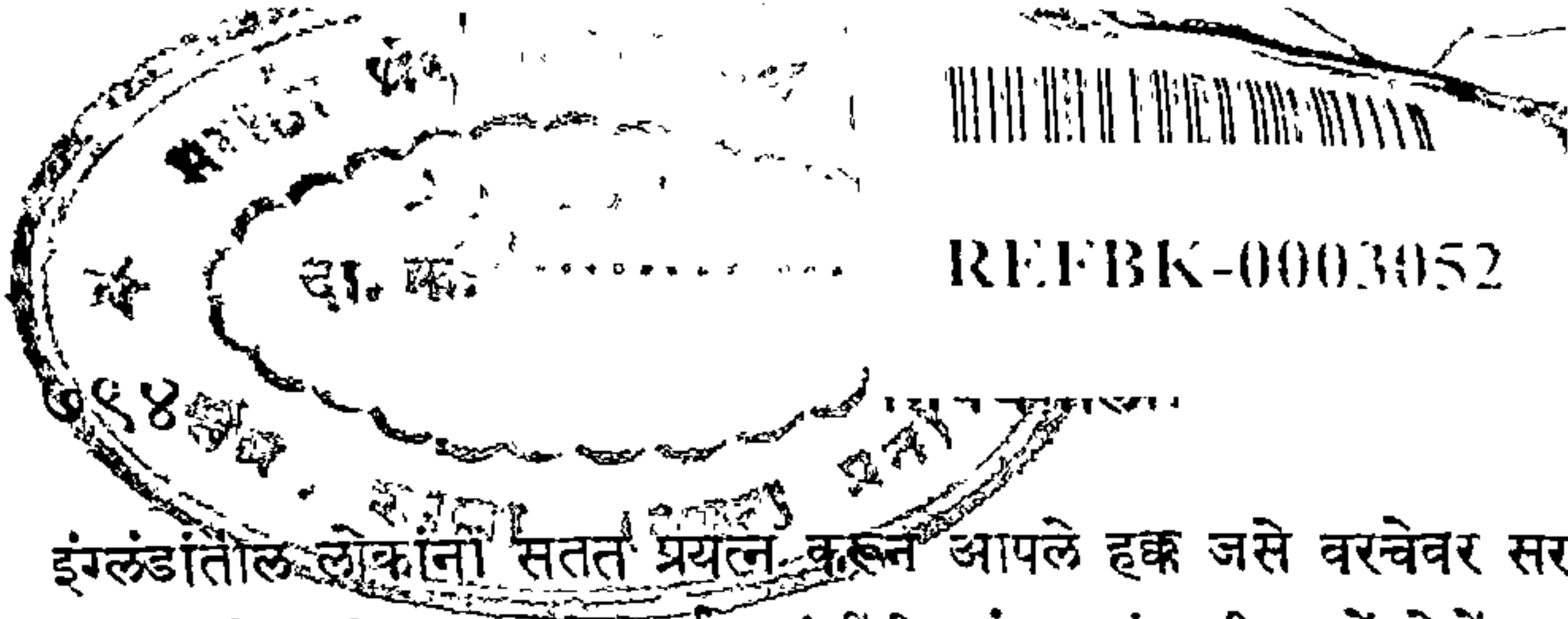
“There is one part of the bill on which I feel myself irresistibly impelled to say a few words, I allude to that wise, that benevolent, [पुढें चालू.]

एक चैनीची जागा आपणांस करून ठेवली आहे, तेथे मनास मानेल तशी चंगळ करावी व सरकारच्या जावईपणाची चार दिवसांची सत्ता यथेच्छ चालवून घ्यावी, यापलीकडे कधी वळीं बहुतेकांच्या मनांतही बिलकुल कल्पना येत नसेल. असो; या विषयावर पूर्ण विवेचन करून या देशाची राज्यरीति सुधारण्यास काय काय गोष्टी अवश्य आहेत, सध्यांचा जो प्रकार चालू आहे त्यापासून राज्यकर्त्यांचे व प्रजेचे असे उभयपक्षांही कोणते अहित होत आहे, वगैरे दर्शविण्याचा यत्न केल्यास फारच विस्तार होणार आहे; व चालू विषयाचे व मासिक पुस्तकांच्या मर्यादेचे अतिक्रमण होणार आहे; यास्तव वरील दिग्दर्शन केले येवढेच वस आहे. वरील विषय वस्तुतः वर्तमानपत्रांचा असून त्यांतून त्याची चर्चा निरंतर चालू असतेच. तर सरतेशेवटीं वरील सादर्यावरून आमच्या देशबंधूंनी हा बोध घ्यावा कीं,

that noble clause, which enacts that no native of our Indian empire shall, by reason of his colour, his descent or his religion, be incapable of holding office. At the risk of being called by that nickname which is regarded as the most opprobrious of all nicknames by men of selfish hearts and contracted minds, at the risk of being called a philosopher, I must say that, to the last day of my life, I shall be proud of having been one of those who assisted in the framing of the bill which contains that clause. We are told that the time can never come when the native of India can be admitted to high civil and military office. We are told that this is the condition on which we hold our power. We are told that we are bound to confer on our subjects every benefit— which they are capable of enjoying?—no;—which it is in our power to confer on them?—no;—but which we can confer on them without hazard to the perpetuity of our own dominion. Against that proposition I solemnly protest as inconsistent alike with sound policy and sound morality.

“Are we to keep the people of India ignorant in order that we may keep them submissive? Or do we think that we can give them knowledge without awakening ambition? Or do we mean to awaken ambition and to provide it with no legitimate vent? Who will answer any of these questions in the affirmative? Yet one of them must be answered in the affirmative, by every person who maintains that we ought permanently to exclude the natives from high office. I have no fears. The path of duty is plain before us; and it is also the path of wisdom, of national prosperity, of national honor.

“We are free, we are civilized to little purpose, if we grudge to any portion of the human race an equal measure of freedom and civilization.”

REFBK-0003052

इंग्लंडांतील लोकांना सतत प्रयत्न करून आपले हक्क जसे वरचेवर सरकारचे कानावर घातले त्याप्रमाणे स्वदेशाच्या उन्नत्यर्थ त्यांनीही कंबर बांधावी. तसें केलें असतां अल्पदृष्टि व स्वा- परायण जे 'एलिफास्'चे बंधु ते आपल्या स्वभावास अनुसरून कोल्हेकुई करतीलच, तीस या देशाच्या कैवाऱ्यांनीं अगदीं भिऊं नये. वीस वर्षांपूर्वी साऱ्या जगासमो जाहिरनामा प्रसिद्ध झाला तो जर नुसता दप्तरच्या दप्तरांत राहायाचा नसेल, यंदां आम दयावंत राणीसरकारनें येवढ्या समारंभानें जो 'चक्रवर्तिनी' पदाचा स्वीकार केला तो केवळ आत्मगौरवार्थ जर नसेल, युवराजासारखी खाशी मंडळी या देशांतील जयजयकार घेऊ, माघारीं जाते याचें जर कांहीं सार्थक होणें असेल, युनिव्हर्सिटीच्या वार्षिक उत्सवाच्या प्रसंगीं चक्रवर्तिनीच्या प्रतिनिधींकडून आह्मांस जें आश्वासन मिळत गेलें आहे, कीं इंग्रज सरकारचा हेतु या देशाचें कल्याण करावें व लोकांस सुजाण करून त्यांची सत्ता त्यांच्या हातीं परत द्यावी, तें त्यांचें वचन जर केवळ उपचारार्थ नसेल; तर पाश्चात्य विद्येचा परि- पाक आमच्या ठायीं इतके लवकर इतका दृष्टीस पडूं लागला आहे, या गोष्टीचा आमच्या राज्यकर्त्यांस आनंद व अभिमानच वाटला पाहिजे. बापाचें ओझें डोईचें खांद्यावर येण्याचा जर पुत्रानें प्रसंग आणला, किंवा शिष्य गुरुच्या योग्यतेस येण्याचा जर सुमार दिसूं लागला, तर दोघांसही त्या गोष्टीचा खेद वाटावा, कां आपल्या श्रमाची कृतार्थता वाटावी? तर या न्यायानें पाहिलें असतां आमच्या देशांत वर्तमानपत्रें, सार्वजनिक सभा इत्यादि रूपांनीं जो उद्योग चालू झाला आहे त्याचें सर्वांनीं अभिनंदनच करणें योग्य आहे. पण असा प्रकार इकडे येणाऱ्या आलीकडील आंग्लभौमांचे ठायीं प्रायः न दिसून उलटा त्यांचा सापत्नभाव मात्र प्रगट होत असतो. पण त्यांची फारशी पर्वा न करतां आमच्या देशहितेच्छूंनीं हे लक्षांत ठेवावें कीं, ज्या देशांत जॉन्सन्, बर्क यांच्यासारखी मंडळी निपजली, व जेथें आजही ब्राइट्, फॉसेट्, यांच्यासारखे महात्मे पुरुष नांदत आहेत, तेथपर्यंत इकडील गान्हाणी पोंचलीं असतां केवळ अरण्यरुदित केल्याप्रमाणें होईल असें नाही, तर कालेंकरून तरी त्यांच्या श्रमांस यश येईलच येईल !

याप्रमाणें या शेवटच्या अंकाचा विषय समाप्त झाला. गेल्या सप्तंबरच्या अंका- आरंभीं उपक्षेप केल्याप्रमाणें प्रस्तुत चरित्राचे सर्व भाग येथें संपूर्ण झाले. दोन वर्षांपूर्वी बॉ- वेलकृत 'चरित्र' समग्र वाचलें असतां आह्मांस सुचलें कीं, जॉन्सन्चें चरित्र एतद्देशा- वाचकांस समग्र कथन केलें असतां पुष्कळ तऱ्हेचा फायदा होण्यासारखा आहे. तो कोण कोणता हें यापूर्वी सांगण्यांत आलेच आहे. आतां हा आमचा मूळ संकल्प कितपत सिद्धीस गेला असेल हें आमच्यानें सांगवत नाही. तरी आह्मां केलेल्या दिग्दर्शनावरून आमच्या वाचकांपैकीं जे कोणी इंग्रजी जाणणारे असतील त्यांस वर सांगितलेला इंग्रजी ग्रंथ वाच- ण्याची जर इच्छा होईल, व केवळ मराठी जाणणारांस चरित्रनायकाचें व त्याच्या राष्ट्राचें बरेंच स्वरूप ध्यानांत येऊन महत्त्व प्राप्त होण्यास कोणकोणते अमोलिक गुण अंगां असावे लागतात हें जर स्पष्टपणीं दिसून येईल, तर येवढें सविस्तर चरित्र लिहिल्याच्या श्रमांचें पुष्कळ साफल्य झालें असें आह्मी समजूं.